

5740

v1- 5495

Mr Gray

In la boribq a luventu te mca

Leon

LIBRI DE RE RVSTICA,

M. CATONIS LIB. I.

M. TERENCEII VARRO-

NIS LIB. III.

*Per Petrum Victoriũ, ad veterum exemplarium
fidem, suæ integritati restituti.*

PARISIIS.

Ex officina Roberti Stephani typographi Regij.

M. D. XLIII.

J. J. J.

R/6931

 D. Manuel Vicente Murgutio
Gaytan de Ayala ,

Regidor perpetuo de la Ciudad de
Logroño , Maestrante de la Real de
Ronda , y Sócio de número de la Real
Sociedad Tudelana , y su Direccion.

Vitoria.

Villafranca de Guipuzcoa.

PETRVS VICTORIVS MARCEL
lo Ceruico Cardinali S.

POST longum temporis spacium, Marcelle amplissime, reliquū tibi mei promissi persoluo. Neque tamen hoc ignauia aut negligentia feci, sed molestis occupationibus impeditus, rē plus quā uoluissē, differre coactus sum. Nam animum meum, incredibilēque satis tibi faciendi desiderium, primis illis meis laboribus perspicere potuisti. Paucis enim diebus toto animo in onus à te mihi impositum incumbens, ea confeci, quæ me non inertem, neque immemorem mandatorum tuorum ostendere potuerunt. Secuta postea sunt tempora quæ me in negotio illo, quod declinare non potui, nouum atq; inexercitatū ita perturbauerunt, ut non dico rerum tuarū oblitus sim, sed ueniam mihi te daturum sperarim, si meo illi tempori inseruiens, curam hanc aliquantulum distulissē. Idem etiā me hoc facilius à te impetraturum confisus sum, quò uidebam te eodem tempore in publicis maximis rebus occupatum, ut si hæc studia ex animo non abiecisses, necessario te remissius illis nauare operam putarem. Nam subito fortuna ductus es, & in eum dignitatis gradum pro multis tuis meritis elatus, quò paucis aspirare licet, & quò altius ascēdi nunc recte factis uix potest. Quæ autem artes in tam illustri excelsōq; loco collocarunt, eadem te in honestissimis negotijs semper occupatum postea tenuerunt, ut à nobis etiam diu abfueris, ad Carolum Cæsarem missus, & apud eum personam Maximi Pōtificis gesseris. Mirari igitur non debes, si tot curis te implicatum uidens, & penē tibi hæc nostra studia dimissa ex animo putans, ijs meis literis tibi obstrepere nolui. Fateor enim me in hac re ali-

A.ij.

quantulū deceptum esse. Quamquam enim te uere ex animoque diligere studia literarum sciebam (quippe in quibus tantum profeceras, ut paucos pares haberes, quomodo illa non amare unice poteras?) tamen existimabam, te magnitudine negotiorum abreptum, et conditionis etiam, uitaeque istius honestate compulsum, alijs nunc studijs operam dare. Verum non multo post errorem meum cognoui, qui ex plurimorum ingenio te iudicassem. illi enim cum altius ascenderunt, saepe etiam artes illas quae uiam ipsis ad eos honores patefecerunt, obliuiscuntur. Animaduerti, inquam, me de te, quem optime cognitum habere debebam, non uere existimasse: atque hoc intelligere maxime potui, cum Romam reuersus, statim me huius aeris alieni, literis tuis amantissime scriptis admonuisti. Et quamuis magnum illae apud me pondus haberent, nec possem ullo pacto amplius salua fide creditorē ludificari: tamen eum mihi flagitatorem adposuisti, qui quamuis multis de causis suauis iucundusque esse poterat, tamen quod ei mandaras, impigre strenueque procurabat. Cum enim Ioannes Casca publicis de rebus huc à Pontifice Max. missus esset, mandasti ei, ut mecum accurate ageret, ut quam diligentiam olim in M. Varrone purgando adhibueram, eadem in Catone quemadmodum pollicitus fueram, expoliendo adhiberem. Vix igitur domum ad eum accesseram, hominemque salutaueram, cum rem tuam ille agere coepit, et quantum tempus illud tulit, ac multitudo ciuium quae ingens ad eum conuenerat, concessit, mandata tua executus est. Expectabatur enim cum summa omnium laetitia, quae ea quae ab omnibus audiuerant de optimis moribus, eximia ingenij ui, summa omnium bonarū artium eruditione, uidere cupiebant. Antea enim cum in patria non ad-

modum uixerit, magis constanti omnium fama de præclaris ipsius uirtutibus delectati fuerant, quàm illo præsen-
te frui unquam potuissent. Breui igitur tunc, paucisque
uerbis rem exposuit: nec tamen destitit, cum sæpe ad eum
(quemadmodum dignitas illius, ac nostra uetus amicitia
poscebat) omni illo tempore quo apud nos mansit, uenti-
tarem, urgere me, ut id conficerem, nec ullo pacto amplius
procrastinarem. Quare non multo post opus aggressus
sum, & ita me in eo sedulo gessi, ut rem totam maturè con-
fecerim. Ut qui tamen uellem temporis tarditatem aliquo
munere compēsare, ueteres meos labores in M. Varronem
retractare cœpi, & accuratius, quomodo possem tibi ple-
nè morem gerere, mecum diu cogitavi: statuique tandè cum
ctos qui de rebus rusticis Latine scripserunt, cum antiquis
codicibus conferre, & quæcunque auxilio eorū emenda-
sem, libello aliquo meo explicare. ita enim tu quid de sin-
gulis locis sentiam aperte perspicias, & alij etiam ex stu-
dio meo, quod ut à te ortum, ita etiā tibi acceptum referri
uolo, fructum aliquem capient. Cognoui enim naturæ tuæ
bonitatem, & mirifice te gaudere publicis commodis scio.
Nec enim tu (quemadmodum nonnulli improbè faciunt)
ea quæ studiosis literarū opem ferrent abdis: sed contrā,
quæ ingentes utilitates præbere possunt, & egregia uete-
rum scriptorū monumenta quæ adhuc in tenebris latēt,
iam diu cogitas quomodo possis peruulgare: & eò iam rem
deduxisti, ut cito sedulitas tua, atque alijs opitulandi in-
credibilis cupiditas, magnos fructus paritura sit. Quæcun-
que igitur possent hoc meum negotium adiuuare, compa-
rare cœpi, magnāque librorū copiā undique corrogavi.
nec siquid in hac re industriæ aut exercitationis habeo,
id cessare passus sum, sed omnibus ingenij uiribus huic

A. iij.

studio incubui. Quid præstiterim, tu ipse, cui in primis placere cupio, & qui hoc propter ingenij acumen, & bonarum artium eruditionem egregie facere potes, iudicabis. Quod si diutius mihi in hoc studio manere licisset, (scis enim tu, qui omnes meas cogitationes perspectas habes, in quibus nunc literis occupatus sim, & quæ multarum vigiliarum studia animo uersam) rem, ut arbitror perutile fecissem: nec reliquis, in quo magnopere laborare deberet, forsasse reliquissem. Nec tamen is sum, qui socios aliquos laudis habere unquam recusauerim, quos etiam laboris participes habuerim: sed aliorum semper industriam excitarem, & in quo illi ingenia exercere possent ostenderim, & non parua quoque auxilia ad rem peragendam fideliter ipsis benigneque suppeditarem. Quod autem exiguo hoc tempore, quod ex meis multis cotidianisque occupationibus eripui, conficere potui, ad te mitto: tu, quemadmodum te facturum esse confido, si qua acute animaduerti, boni consules: si qua me fefellerunt, non reprehendes: sed aut rei ipsius difficultati, aut ingenij mei tenuitati assignabis. Habes igitur magni illius Catonis librum de re Rustica, quantum fieri per me potuit, multis modis inde sublatis, non parum expurgatum. Habes tres M. Varronis de rebus itidem Rusticis libros, doctissimi & grauissimi auctoris, in quibus etiam ualde laboraui. Cum enim ille plurima scripserit, & omnes penè Romanos homines elegantia & multitudine scriptorum superarit, omniaque ferè uetustate, quæ (ut ipse sapienter inquit) pauca non deprauat, multa tollit, absumpta sint: & hi quoque rerum rusticarum, qui cum paucis alijs dissectis mutilatisque de lingua Latina libris supersunt, male affecti essent: uolui studio, ac diligentia mea illis aliquid opis afferre: siquidē cū semper nobilitate

tis studiosus fuerim, hos nobilissimos auctores in squalore sordibusque iacere, æquo animo pati non poterã. Nam de elegantia ipsius Varronis & sermonis puritate, quid ego nunc loquar? cui enim cognitum non est eum optimis temporibus uixisse, & optimos semper Latinos Græcosque auctores pertractasse, indeq; magnam elegantissimorum uerborũ syluam, & ad omnis rei naturam exprimerdam appositorum, sibi comparasse? Nam antiqui etiã auctores, & qui de eodem studio diligenter scripserunt, affirmant, eum rem rusticam eloquentia & candore linguæ expoliuisse. Hucusque igitur fidem meam liberaui, nec amplius tibi quod sciam debebã. Accesserunt tamen, tanquam cumulus quidam, nonnulla quæ in Columella emendau: nam eum quoque scriptorẽ non neglexi. Quòd si aut meliora ipsius exẽplaria naçtus essem, aut ille fortasse magis emendatoris opera eguisset, plura etiã in eo restitutus fui. Totã huius mei negotij rationẽ in castigationibus meis explicatam inuenies: nam nõnulla etiam quæ aut à Græcis optimis auctoribus Terẽtius Varro acceperat, aut declaratione aliqua indigere uidebãtur, adnotau: non pauca etiam uulnera quæ sanare nõ potui, aperui: in quibus nunc purgandis studiosi literarũ operam ponere debebũt. Hoc ut illi facere in animum inducant, & hos meos labores qualescunque sunt hilari uultu aspiciant, uehementer precor: nec aliam ullam mihi tantarũ molestiarũ mercedem posco. Nam si iudicio tuo probatus discessero, optime & ornatissime Marcelle, ab omnibus me magnifice laudatum esse, non sine causa existimabo. Dat. XII. Cal. Quintiles. M. D. XLI. Florentia.

Aiiij.

INDICES, QUIBUS QUID SINGULÆ partes huius libri contineant, ostenditur.

Quomodo agrum emi pararique oporteat.

Patris familiæ officia.

Auctionem uti faciat.

Prima adolescentia agrum conserere oportere.

Villam rusticam uti ædificatam habeat.

Bubilia uti bene ædificata habeas.

Vilici officia.

Agrum quibus locis conseras.

De fundo suburbano.

Ficos quo loco seras.

Salicta locis aquosis.

Quomodo oletum agri iug. CCXL. instruere oporteat.

Quomodo vineæ iug. C. instituere oporteat.

Quomodo uasa torcula V. iug. instruere oporteat.

Quomodo torcularium & cellam oleariam parare oporteat.

In cella olearia quæ opus sint.

Villam ædificandam si locabis.

De macerijs ædificandis.

Calæm partiario locandam.

Materies quid anni tempestiva est.

Torcularium si ædificare uoles.

In uasa uinaria stipites.

Trapetum quomodo concinnare oporteat.

Cupam quomodo ædifices.

Trapetum quomodo ædifices.

Ad uindemiam quæ opus sunt, ut parentur.

Vinum Græcum quomodo fiat.

Vna cocta ut seruetur.
Vindemia facta ut uasa torcula subligentur.
Sementim ut facias.
Oleas & reliqua semina cum seres, quomodo seras.
Stercus ut diuidas.
Bubus frondem.
Ad oleam cogendam quæ pares.
Vineæ arborésque ut maturè putentur.
Vinea ut curetur.
Salictum ut suo tempore cadatur.
De sementi faciendâ.
De agro rubricoso.
De faba, & uicia, siligine, ordeo, ubi serantur.
Quæ segetem stercorent.
Quæ mala in segete sint.
De uinea & arboribus putatis.
De fornace calcaria.
Si ligna & uirgas non poteris uendere.
Vbi tempestates malæ erunt quid fieri possit.
Per uer quæ fiant.
Insitio uitis & aliarum rerum.
Ficos & oleas alio modo.
Sulcos quomodo facias.
Vitibus sulcos propaginésque.
Olea quo tempore putetur.
De taleis oleagineis.
Seminarium quomodo fiat.
Harundo quomodo seratur.
Pomarium seminarium.
De uinea uetere.
Prata quomodo stercorentur.

Vbidaps profanata erit, quid fiat.
Propagatio oleæ pomeriūmque.
Quæ diligentius propagari uoles.
De fœnificia.
Bubus pabulum.
De lignis domini.
Familie cibaria quanta dentur.
Vinum familie quantum detur.
Pulmentarium familie.
Vestimenta familie.
Bubus cibaria.
Quomodo ager colatur.
Quot plostra habere oporteat.
Funem quam longam esse oporteat.
De olea colligenda.
Oleum uiride quomodo fiat.
Custodis et capulatoris officia.
Item custodis qui in torculario erit officia.
Vasa unaria et olearia extollere.
Dolia quomodo imbuantur.
Bubus medicamentum.
Bos si egrotare cœperit.
Boues ne pedes subterant.
Quomodo bubus medicamentum detur.
Panem depsticium sic facito.
Libum hoc modo facito.
Placentam sic facito.
Spiram sic facito.
Scriblitam sic facito.
Globulos sic facito.
Encytum sic facito.

Erneum sic facito.
 Speritam sic facito.
 Votum pro bobus.
 Sauillum sic facito.
 Pulverem punicam sic facito.
 Granam triticam sic facito.
 Amulum sic facito.
 Salem candidum sic facito.
 Gallinas & anseres sic facito.
 Palumbum recentem sic facito.
 Aream sic facito.
 Frumento ne curculio noceat.
 Olea si fructum non fert.
 Fici uti grossos teneant.
 Inuoluolus in uinea ne sit.
 Oues ne scabrae fiant.
 Amurca axem unguito.
 Vestimenta ne tineae tangant.
 Fici aridae ut integrae sint.
 Oleum si in metretam addes.
 Virgas murteas uti serues.
 Item aliud genus.
 Si bouem aut aliam quadrupedem serpens momorderit.
 Boves uti ualeant.
 Vinum familiae per hiemem qui utatur.
 Qui ager à mari aberit, ibi unum Graecum sic facito.
 Aquae marinae concinnatio.
 Quo labra doliorum circumlinas ut bene odorata sint.
 Vinum si uoles experiri duraturum sit, nec ne.
 Vinum asperum quod erit, lene & suave si uoles facere
 quid facias.

Vt odorem malum eximas de uino, quid facere debeas.
Si uoles scire uinum aquam habeat, nec ne, quid facere
debeas.

Vinum Coum si uoles facere q. a. m. facias.

Vinum concinnare ut aluum bonam facias.

In uinum mustum ueratri atrii manipulum conijcias ut
bonam aluum facias.

Vinum ad aluum mouendam quomodo facias.

Si lentim seruare uis, quid facere debeas.

Oleæ albæ quomodo condiantur.

Oleam albam quam secundum uindemiam si uti uis, q.
a. m. condias.

Epityrum album, nigrū, uarium, q. a. m. ex oliuis facias.

Mustum si uoles totum annum habere, quid facias.

Mustaceos quemadmodum facias.

Vinum concinnare ad lotium, si difficile emittit uessica.

Vt canes interdum conclusos habeas, ita ut noctu acriores
sint.

Vinum murteum q. a. m. facere debeas.

Ad tormina & si aluus non consistet. Si tineæ & lum-
brici molesti erunt, quid facere debeas.

Ad dyspepsiam & stranguriam.

Si habitationem delutare uis.

Aream quomodo facias.

Vt ligna amurca spargantur.

Piro florente ut dapem bubus facias.

Dapem quomodo facias.

Propagatio pomorum.

Antequam messem incipias ut porcam præcidaneam fa-
cias.

Quemadmodum tunicas cæterasque res & ubi emas.

Politionem quo pacto redemptori dare debeas.
 Vineam redemptori partiario ut des.
 Ut boues ferijs iungere tibi liceat.
 Quemadmodum lucum conlucare debeas.
 Si fodere uoles altero piaculo, quid facere debeas.
 Si agrum lustrare uis, quid facere debeas.
 Vilici officia.
 Vilicæ officia.
 Lex oleæ legundæ.
 Lex oleæ faciundæ.
 Lex oleæ pendentis.
 Lex uini pendentis.
 Lex uino in dolijs.
 Lex pabulo locando.
 De fructibus ouium uendundis.
 Cypressum quomodo seras.
 De scopis uirgeis.
 De uino fæcato.
 Vinum emptoribus quomodo metiaris.
 Per hiemem aquam de agro depellere.
 Brassica quot medicamenta in se habeat.
 Aluum si uoles deijcere, quid facere debeas.
 Intertrigini, si uia ibis, remedium.
 Luxum ut excantes.
 Asparagus quomodo seratur.
 De salsura ofellæ Puteolanæ.

MARCATO DE^{RE} RVSTICA.

ST interdum præstare, mercaturis rem quæ-
E rere, ni tam periculosum fiet, & item fœnera-
ri, si tam honestum fiet. Mæiores enim nostri
sic habuerunt, & ita in legibus posuerunt, furem dupli-
condemnari, fœneratorem quadrupli. Quanto peiorem
ciuem existimarint fœneratorem, quàm furem, hinc licet
existimari. Et uirum bonum cum laudabant, ita lauda-
bant, Bonum agricolam, bonumque colonum. Amplissime
laudari existimabatur, qui ita laudabatur. Mercatorem
autem strenuum studiosumque rei quærendæ existimo,
uerùm (ut supra dixi) periculosum & calamitosum. At ex
agricolis & uiri fortissimi, & milites strenuissimi gignun-
tur, maximèque pius quæstus, stabilissimisque consequi-
tur, minimèque inuidiosus: minimèque male cogitantes
sunt, qui in eo studio occupati sunt. Nunc (ut ad rem re-
deam) quod promisi institutum principium hoc erit.

Quomodo agrum eni, pararique oporteat. I.

Prædium quum parare cogitabis, sic in animo ha-
beto, uti ne cupide emas, nèue opera tua parcas uisere, &
ne satis habeas semel circumire. Quoties ibis, toties ma-
gis placebit, quod bonum erit. Vicini quo pacto niteant,
id animum aduertito. In bona regione bene nitere oport-
tebit, & uti eò cum introeas, circumspectas. uti inde exiri
possit, uti bonum cælum habeat, ne calamitosum fiet. so-
lo bono, sua uirtute ualeat. Si poteris sub radice montis
fiet, in meridiem spectet, loco salubri, operariorum copia
fiet, bonumque aquarium, oppidum ualidum propè fiet,
aut mare, aut amnis, qua naues ambulant, aut uia bona,

celebrisque. Siet in ijs agris, qui non sæpe dominos mutant, qui in his agris prædia uendiderint, quos pigeat uendidisse, uti bene ædificatum siet. Caueto alienam disciplinam temere contempnas. De domino bono colono, bonoque ædificatore melius emetur. Ad uillam cum uenies, uide-to uasa torcula & dolia multa ne sient. ubi non erunt, scito pro ratione fructuū esse. Instrumenti ne magni siet, loco bono siet. Videto quamminimi instrumenti, sumptuosusque ager ne siet. Scito idem agrū quod hominem, quamuis quæstuosus siet, si sumptuosus erit, relinqui non multum. Prædium quod primum siet, si me rogabis, sic dicam, De omnibus agris, optimoque loco si emeris iugera agri centum, uinea est prima, si uino multo siet. secundo loco hortus irriguus, tertio salictum, quarto oletum, quinto præ-tum, sexto campus frumentarius, septimo silua cædua, octauo arbustum, nono glandaria silua.

Patrisfamilie officia.

2.

Paterfamilias ubi ad uillā uenit, ubi larem familia-rem salutauit, fundum eodem die, si potest, circumeat: si non eo die, at postridie. ubi cognouit quomodo fundus cul-tus siet, operaque quæ facta infectaque sient, postridie eius diei uilicum uocet, roget quid operis siet factum, quid restet, satisne tempori opera sient confecta, possune quæ reliqua sient conficere, & quid factum uini, frumenti, a-liarūque rerum omnium. Vbi ea cognouit, rationem in-ire oportet operarum, dierum. Si ei opus non apparet, dicit uilicus sedulo se fecisse, seruos non ualuisse, tempe-states malas fuisse, seruos aufugisse, opus publicum effecis-se. Vbi eas aliásque causas multas dixerit, ad rationem operum operarūque uilicum reuoca. Cum tempestates pluuiæ fuerint, uideto quot dies, quæue opera per im-

brem fieri potuerint, dolia lauari, picari, uillam purgari, frumentum transferri, stercus foras efferri, sterquilinum fieri, semen purgari, funes ueteres sarciri, nouosque fieri: centones, cuculiones familiam oportuisse sibi sarcire. Per ferias potuisse fossas ueteres tergeri, uiam publicam muniri, uepres recidi, hortum fodiri, pratum puroari, uirgas uinciri, spinas runcari, expinsi far, mundicias fieri. Cum ægrotarint, cibaria tanta dari non oportuisse. Vbi hæc cognita æquo animo sient, quæue reliqua opera sient, curare uti perficiantur. rationes putare argentariam, frumentariam, pabuli causa quæ parata sunt, rationem uinariam, oleariam, quid uenierit, quid exactum siet, quid reliquum siet, quid siet quod ueneat, quæ satis accipienda sient, satis accipiantur. Reliqua quæ sient, ut compareant. Siquid desit in annum, uti paretur. quæ supersint, uti ueneant: quæ opus sient locato, locentur: quæ opera fieri uelit, & quæ locare uelit, uti imperet, & ea scripta relinquat. pecus consideret.

Auctionem uti faciat.

Auctionem uti faciat. Vendat oleum, si precium habeat, uinum frumentumque quod supersit. Vendat boves uetulos, armenta delicula, oves deliculas, lanam, pelles, plostrum uetus, ferramenta uetera, seruum senens, seruum morbosum, & siquid aliud supersit, uendat. Patrem familiæ uendacem, non emacem esse oportet.

Prima adolescentia agrum conserere oportet

Prima adolescentia patrem familiæ agrum conserere studere oportet, ædificare diu cogitare oportet, conserere cogitare non oportet, sed facere oportet. ubi ætas accessit ad annos XXXVI, tum ædificare oportet, si agrum consitum habeas. Ita ædifices, ne uilla fundum quæ-

rat, neue fundus uillam.

Villam rusticam uti ædificatam habeat.

Patremfamilie uillam rusticam bene ædificatam habere expedit, cellam oleariam, uinariam, dolia multa, uti lubeat caritatem expectare, & rei & uirtuti, & glorie erit. Torcularia bona habere oportet ut opus bene effici possit. Olea ubi lecta siet, oleum fiat continuo, ne corrumpatur. Cogitato quotannis tempestates magnas uenire, & oleam deijcere solere. Si cito sustuleris, & uasa parata erunt, damni nihil erit ex tempestate, & oleum uiridius & melius fiet. Si in terra, & tabulato olea nimium diu erit, putescet, oleum foetidum fiet. ex quauis olea oleum uiridius & bonum fieri potest, si tempori facies. In iugera oleti C X X. uasa bina esse oportet. Si oletum bonum beneque frequens, cultumque erit, trapetos bonos, priuos, impares esse oportet: si orbes contriti sient, ut commutare possis, funes loreos, priuos, uectes senos, fibulas duodenas, medipontos, priuos, loreos, trocleas Græcanicas binas, quæ funibus sparteis ducantur. Orbiculis superioribus octonis, inferioribus senis citius duces. Si rotas uoles facere, tardius ducentur, sed minore labore.

Bubilia uti bene ædificata habeas.

4

Bubilia bona, bonas præsepis, faliscas clatratas. Clatros interesse oportet pede. Si ita feceris, pabulum boues non eijcient. Villam urbanam pro copia ædificato. In bono prædio si bene ædificaueris, beneque posueris: ruri si recte habitaueris, libentius, & sæpius uenies, fundus melius erit, minus peccabitur, fructi plus capies. Frons occipitio prior est. Vicinis bonus esto. Familiam ne siueris peccare. Si te libenter uicinitas uidebit, facilius tua uen-

B.i.

des, operas facilius locabis, operarios facilius conduces. Si ædificabis, operis, iumentis, materia adiunabunt. Siquid (bona salute) iussus uenerit, benigne defendent.

Vilici officia.

Hæc erunt vilici officia. Disciplina bona utatur. Feriæ seruentur. Alieno manum abstineat. Sua seruet diligenter. Litibus familia supersedeat. Siquis quid deliquerit, pro noxa bono modo uindictet. Familiæ male ne sit, ne algeat, ne esuriant, opere bene exerceat, facilius malo et alieno prohibebit. Vilicus si nolet male facere, non faciet. Si passus erit, dominus impune ne sinat esse. Pro beneficio gratiam referat, ut alijs recte facere libeat. Vilicus ne sit ambulator, sobrius siet semper. Ad cœnam nequo eat. Familiam exerceat: consideret, quæ domus imperauerit, fiant. Ne plus censeat sapere se, quàm dominum. Amicos domini eos habeat sibi amicos. Cui iussus siet, auscultet. Rem diuinam nisi compitalibus in compito, aut in foco ne faciat. Iniussu domini credat nemini. Quod dominus crediderit, exigat. Satui semen, cibaria, far, uinum, oleum mutuum dederit nemini. Duas aut tres familias habeat, unde utenda roget, et quibus det: præterea nemini. Rationem cum domino crebro putet. Operarium, mercenarium, politorum diutius eundem ne habeat die. Nequid emisse uelit insciente domino, neu quid dominum celauisse uelit. Parasitum ne quem habeat. Haruspicem, Augurem, Hariolum, Chaldæum ne quem consuluisse uelit. Segetem ne defrudet, nam id infelix est. Opus rusticum omne curet uti sciat facere, et id faciat sæpe, dum ne lassus fiat. Si fecerit, scribit in mente familiæ quid siet, et illi animo æquore facient. Si hoc faciet, minus libebit ambulare, et ualebit rectius, et dormibit libentius. Pri-

mus cubitu surgat : postremus cubitum eat. prius nullam uideat clausa uti fiet, & uti suo quisque loco cubet, & uti iumenta pabulum habeant. Boves maxima diligentia curatos habeto. Bubulcis obsequitor, partim quo libentius boves curent. Aratra uomerésque facito uti bonos habeas. terram cariosam caueto ne ares, néue plostrum, néue pecus impellas. Si ita non caueris, quò impuleris, triennij fructum amittes. Pecori & bubus diligenter substernatur, unguæ curentur. Scabiem pecori, & iumentis caueto. id ex fame, & si impluit fieri solet. Opera omnia mature conficias face. Nam res rustica sic est, si unam rem serò feceris, omnia opera serò facies. Stramenta si deerunt, frondem iligneam legito, eam substernito ouibus bubúsque. Sterquilinium magnum stude ut habeas. Stercus sedulo conserua, cum exportabis purgato & comminuito. Per autumnum euehito. Circum oleas autumnitate ablaqueato, & stercus addito, frondem populneam, ulmeam, querneã cædito, per tempus eam condito, nõ per aridam, pabulum ouibus. Item fœnum, cordum, sicimenta de prato, ea arida condito. Post imbrem autumni rapinam, pabulum, lupinúmque serito.

Agrum quibus locis conseras.

6

Agrum quibus locis conseras, sic obseruari oportet. Vbi ager crassus, & lætus est sine arboribus, eum agrum frumentarium esse oportet. Idem ager si nebulosus est, rapa, raphanos, milium panicum id maxime seri oportet, in agro crasso, & caldo oleam conditiuam, radium maiorem, sallentinam, orchitem poseam, sergianam, colminianam, albicerem, quam earum in his locis optimam dicent esse, eam maxime serito. Hoc genus oleæ in XXV.

B.ij.

aut in XXX pedes conserito . Ager oleto conserundo, qui in uentum Fauonium spectabit, & soli ostentus erit, alius bonus nullus erit . Qui ager frigidior & macrior erit, ibi oleam licinianam seri oportet. Sin in loco crasso, aut calido seueris, hostus nequam erit, & serundo arbor peribit, & muscus ruber molestus erit . Circum coronas, & circum uias ulmos serito, & partim populos, uti frondem ouibus & bubus habeas, & materia siquæ opus sit, parata erit. Siubi in his locis ripæ, aut locus humectus erit, ibi cacumina populorum serito & arundinetum . Id hoc modo serito : bipalio uortito, ibi oculos arundinis pedes ternos alium ab alio serito. Ibi corrudam serito, unde asparagi fiant . Nam conuenit arundinetum cum corruda, eo quia foditur, & incenditur, & umbram per tempus habet . Salicem Græcam circum arundinetum serito, uti fiet qui uineam alliges . Vineam quo in agro conseri oportet, sic obseruato . Qui locus uino optimus dicetur esse, & ostentus soli, ibi aminneum minusculum, & geminum eugeneum, helueolum minusculum conserito. Qui locus crassus erit, aut nebulosior, ibi aminneum maius, aut murgentinum, apicium lucanum serito. Cæteræ uites, miscellæ maxime, in quemuis agrum conueniunt.

De Fundo suburbano.

7

Fundum suburbanum arbustum maxime conuenit habere, & ligna & uirgæ uenire possunt, & domino erit, qui utatur. In eodem fundo suum quidquid conseri oportet, arbusto que uitem copulari . Aminneum minusculum, & maiusculum, & apicium . Hæc in ollis, ollæ in uinacis conduntur eadem in sapa: in musto, in lora recte conduntur, quas suspendas duracinas, aminneas maio-

res, & scantianas opportunissimas esse, uel ad fabrum ferrarium pro passis eæ recte seruantur. Poma mala struthæa, cotonea, scantiana, quiriniana, item alia conditiua mala mustea, & punica, eo lotium suillum aut stercus ad radicem addere oportet, uti stabilia mala fiant. Pira uolema, aniciana, & sementina. Hæc conditiua in sapa bona erunt, tarentina, mustea, & cucurbitina. Item alia genera quamplurima serito, aut inserito, oleas orchites, posias, eæ optimæ conduntur, uel uirides in muria, uel in lentisco contusæ. Orchites ubi nigrae erunt & siccae, sale confricato dies V. postea salem excutito, in solem ponito biduum, uel sine sale in defrutum condito. Sorba in sapa condere, uel siccare arida facias. item pira eodem modo facias.

Ficos quo loco seras.

8

Ficos mariscas in loco cretoso & aperto serito, africanas, & herculanas, saguntinas, hibernas, telanas, atras pediculo longo, eas in loco crasso, aut stercoreato serito. Pratum si irriguum habebis, fœnum non deficiet. si non erit, siccum ne fœnum defiet summittito. Sub urbe hortum omne genus, coronamenta omne genus, bulbos megaricos, myrtum coniugulum & album & nigrum, laurum delphicam, & cypricam, & syluaticam, nuces caluas, auellanas, prænestinas, & græcas, hæc facito uti serantur. fundum urbanum, & qui eum fundum solum habebit, ita paret, itaque conserat, uti quàm solertissimum habeat.

Salicta locis aquosis.

9

Salicta locis aquosis, humectis, umbrosis, propter amnes ibi seri oportet. Et id uideto, uti aut domum opus sient, aut ut uenire possint. Prata irrigua, si aquam ha-

B. iij.

bebis id potissimum facito: si aquam nō habebis, sicca quā plurima facito. Hoc est prædium quod ubi vis expedit facere.

Quomodo oletum agri iugera C C X L. instruere oporteat.

10

Vilicum, uilicam, operarios V. bubulcos I I I. subulcum I. asinarium I. opilionem I. Summa hominum X I I I. boues trinos, asinos ornatos clitellarios, qui stercus uectent I I I. asinum unum, oues centum, uasa olearia instructa iuga V. abenum quod capiat quadrantalia X X X. operculū abeni, uncos ferreos I I I. urceos aquarios I I I. infidibula I I. abenum quod capiat quadrantalia V. abeni operculum, uncos I I I. labellum polulum, amphoras olearias I I. urnam quinquagenariam unam, trullas I I I. situlum aquarium unum, peluim unam, matellionē, trullium, scutrisum, matellam, nassiternam, candelabrū, sextarium, plostra maiora I I I. aratra cum uomeribus V I. iuga cum loris ornata I I I. ornamenta bubus V I. urpicem unum, crates stercorarias I I I I. sirpeas stercorarias I I I. semūcias I I I. instrata asinis I I I. ferramenta, ferreas V I I I. sarcula V I I I. palas I I I I. rutra V. rastros quadridentes I I. falces fœnarias I I I. stramentarias V I. arborarias V. seures I I I. cuneos I I I. fistulam farrariam I. forpicis I I. rutabulum I. foculos I I. dolia olearia C. labra X I I. dolia quo uinaceos condat X. amurcaria X. uinaria X. frumentaria X X. labrum lupinarium unum, serias V I. labrum eluacrum unum, soliū unum, labra aquaria I I. opercula dolijs, serijs priua plura, molas asinarias unās, et trusatiles unās, hispanienses unās, molilia I I I. abacum I. orbes abeneos I I. mensas I I. scamna magna I I I. scamnum in cubiculo unū, scabilla

I I I. sellas I I I I. solia I I. lectum in cubiculo I. lectos loris
 subtentos I I I I. Et lectos tres, pilam ligneam unam, fullo-
 nicam unam, telam iogalem unam, pilas duas, pilum fa-
 barium unum, farrearium unum, seminarium unum, qui
 nucleos succernat unum, modium unū, semodiū unum, cul-
 citas V I I I. in stragula V I I I. puluinos X V I. operimen-
 ta X. mappas I I I. centones pueris V I.

Quomodo vineam iugerū C. instituere oporteat. II

Vilicum, vilicam, operarios X. bubulcum I. asinarium
 I. salictarium I. subulcum I. Summa homines X V I. bo-
 ves II. asinos plostrarios I I. asinum molarium I. ua-
 sa torcula instructa I I I. dolia V. ubi vindemiæ esse pos-
 sint, culleum D C C C. dolia ubi uinaceos condant, X X. fru-
 mentaria X X. opercula doliiorum, Et tectoria priua, ur-
 nas sparreas V I. amphoras sparreas I I I I. infidibula I I.
 cola vitilia I I I. cola, qui florem demant, tria, urceos ma-
 starios decem. plostra duo. aratra duo. iugum plostarium
 I. iugum uinarium I. iugum asinarium I. orbem abe-
 neum I. molile I. abeneum, quod capit culleum unum, o-
 perculum abeni unum, uncas ferreas I I I. abenum co-
 culum, quod capiat culleum, urceos aquarios I I. amphi-
 ram nassiternam I. peluim I. matellionem I. trullium I.
 situlum aquarium I. scutriscum trullam, candelabrum,
 matellam, lectos I I I I. scamnum I. mensas I I. aba-
 cum I. arcam uestiariam I. armarium promptuarium I.
 scamna longa V I. rotam aquariam I. modium præ-
 ferratum I. semodium I. labrum eluacrum I. solium. la-
 brum lupinarium I. serias X. ornamenta bubus, orna-
 menta asinis instrata I I I. semuncias I I I. sportas fæ-
 carias I I I. molas asinarias I I I. trusatiles unas. ferra-
 menta, falces vineaticas V I. scirpiculas V. falces silua-
 B. iij.

ticas V. arborarias III. seures V. & cuneos IIII.
uomeres ferreos X. palas VI. rustra quatuor, rastros
quadridentes II. crates stercorarias IIII. sirpeam
stercorariam I. faculas uineaticas XL. faculas rusca-
rias X. foculos II. forpices II. rutabulum, corbular a-
merinas XX. quala sataria V II. alueos XL. palas
lignas XL. lintres II. culcitas IIII. instragula IIII.
puluinos V I. operimenta V I. mappas III. centones
pueris V I.

Quomodo uasa torcula V. iugerum instrue-
re oporteat.

12

In torcularium quæ opus sunt uasis quinis prela tē-
perata V. supernacanea III. fuculas V. supernacaneam
I. funes loreos V. subductarios V. medipontos V. trocleas
V. capistra V. assercula V. ubi prela sita sient V. series
III. uectes XL. fibulas XL. confibulas lignas, qui ar-
bores comprimant, si dis hiascent, & cuneos V I. trapetos
V. cupas minusculas X. alueos X. palas lignas X. ru-
stra ferrea V.

Quomodo torcularium & cellam oleariam
parare oporteat.

13

In torcularium in usu quod opus est. Vræum abe-
neum I. quod capiat quadrantalia quinque, uncas fer-
reos tres, orbem abeneum unum, molas unas, cribrum
unum, incerniculum unum, securim unam, scamnum u-
num, seriam unariam unam, clauam torcularij unam,
lectum stratum, ubi duo custodes liberi cubent, & ter-
tius seruus unà cum factoribus uti cubet. fiscinas novas
ueteres. epidromum, puluinum, corium unum, lucernas
craticulas duas, carnarium unum, scalas unas. In cel-
lam oleariam hæc opus sunt. Dolia olearia opercula, la-

bra olearia XIIII. conchas maiores duas, & minores duas, trullas aheneas tres, amphoras olearias duas, urceum aquarium unum, urnam quinquagenariã unam, sextarium olearium unum, labellum unum, infundibula duo, spongas duas, urceos fictiles II. urnales II. trullas ligneas duas, claves cum clostris III. cellas duas, trutinam unam, centum pondium incertum unum, & pondera certa.

Villam ædificandam si locabis.

14

Villam ædificandam si locabis nouam ab solo, faber hæc faciat oportet. Parietes omnes (uti iussitur) calce & cementis, pilas ex lapide angulari, tigna omnia, quæ opus sunt, limina, postes, iugumenta, asseres, fulmentas, præsepis bubus hibernas, & æstivas faliscas, equile, cellas familie, carnaria III. orbem, ahena II. haras X. focum, ianuam maximam, & alteram quam uolet dominus, fenestras, clatros in fenestras maiores, & minores bipedales X. lumina VI. scamna III. sellas V. telas iogales duas, luminaria VI. paullulam pilam, ubi triticum pmsant, unam, fullonicam unam, antepagmenta, uasa torcula duo. Hæ rei materiem, & quæ opus sunt dominus præbebit, & ad opus dabit: succidet, dolabit, serrã I. lineam I. materiam duntaxat secabit, faciétque. Conductor lapidem, calcem, arenam, aquam, paleas, terram, unde lutum fiat. Si de cælo ulla tacta siet, de ea re uerba uti fiant. Huic operi precium ab domino bono, qui bene præbeat quæ opus sunt, & numos fide bona soluat. In tegulas singulas II. In tectũ sic numerabitur tegula, integra quæ non erit, unde quarta pars aberit, duæ pro una conliciares quæ erunt, pro binis putabuntur: in alijs quot erunt, in singulas quaternæ numerabuntur. Villa lapide calce

fundamenta supra terram pede, cæteros parietes ex latere, iugumenta, & antepagmenta, quæ opus erunt, indito. Cætera lex uti uilla ex calce, cæmentis pretium in tegulas singulas N. S. loco salubri bono domino hæc, quæ supra precia posita sunt. ex signo manupretium erit: pestilenti, ubi æstate fieri non potest, bono domino pars quarta precij accedat.

De macerijis ædificandis.

15

Macerias ex calce, cæmentis, silice uti dominus omnia ad opus præbeat, altam P. V. facito, & columnen P. I. crassam P. I. S. longam P. XIV. & uti sublinat locari oportet. Parietes ullæ si locet in pedes C. id est, P. X. quoquouorsum, libellis in pedes V. & perticam unam P. uic. N. X. Sesquipedalem parietem dominus fundamenta faciat, & ad opus præbeat calcis in P. singulos longitudinem opus est modium unum, arenæ modios duos.

Calcem partiario locandam.

16

Calcem partiario coquendam qui dant, ita dant. Perficit, & coquit, & ex fornace calcem eximit calcarius, & ligna conficit ad fornacem. Dominus lapidem, ligna ad fornacem, quod opus fiet, præbet.

Materies quid anni tempestua est.

17

Robus, materies item pro ridica, ubi solstitium fuerit ad brumam semper tempestua est. Cætera materies quæ semen habet, cum semen maturum habet, tum tempestua est. Quæ materies semen non habet, cum glubebit, tum tempestua est. Ea quæ semen uiride & maturum habet, uti semen de cupresso, de pino, quiduis anni legere possis. Item quiduis anni matura est, & tempestua, ibi dum sunt nuces bimæ, inde semen excidet, & anniculæ eæ ubi

primum incipiunt hiascere, tum legi oportet, per sementim
primum incipiunt maturæ esse. Postea usque adeo sunt
plus menses V I I I. Hornotinæ nuces urides sunt. Vl-
mus, cum folia cadunt, tum iterum tempestiva est.

Torcularium si ædificare uoles.

18

Torcularium si ædificare uoles, quadrarijs uasis, uti
contra ora stent. ad hunc modũ uasa composito, arbores
crassas P. I I. altas P. V I I I. cū cardinibus, foramina
longa P. I I I. S. - exculpta digitis V I. Ab solo fora-
mẽ primum, P. I. S. inter arbores & arbores, & parie-
tes P. I I. in I I. arbores P. I. - arbores ad stipitem
primum directos P. X V I. stipites crassi P. I I. alti cum
cardinibus P. X. sucula præter cardines P. V I I I. I.
prelum longum P. X X V. inibi lingulam P. I I. S. pa-
uimentũ binis uasis cū canalibus duobus P. X X I I I. I.
trabetibus locum dextra, sinistra, pauimentum P. X X.
inter binos stipites uectibus loci P. X X I I. Alteris uasis
ex aduersum ab stipite extremo ad parietem, qui ponẽ ar-
bores est, P. X X. Summa torculario, uasis quadrarijs la-
titudine P. L X V I. longitudine P. L. I I. Inter parietes
arbores ubi statues, fundamenta bona facito, alta P. V.
inibi lapides silices totum forum longum P. V. latum P.
I I. S. crassum P. I. S. Ibi foramen pedicinis duobus
facito. ibi arbores pedicino in lapide statuito. Inter duas
arbores, quod loci supererit, robore expleto, eo plumbum
infundito, superiorem partem arborum digitos sex altam
facito fiet, eo capitulum robustum indito, uti fiet stipites ubi
stent. Fundamenta P. V. facito. ibi silicem longum P.
I I. S. latum P. I I. S. crassum P. I I. S. planum sta-
tuito, ibi stipites statuito. Item alterum stipitem statuito:
in super arbores stipitesque trabem planam imponito, la-

tam P. II. crassam P. I. longam P. XXXVII. Vel
 duplices indito, si solidas non habebis, sub eas trabes in-
 ter canales, & parietes extremos, ubi trapeti stent, tra-
 beculam pedum XXIII. S. imponito sesquipedalem,
 aut binas pro singulis eo supponito. In ijs trabeculis tra-
 bes, quæ insuper arbores stipites stant, collocato. In ijs ti-
 gnis parietes extruito, iungitoque materia, uti oneris satis
 habeat. Aream ubi facies, P. V. fundamenta alta facito,
 lata P. VI. aream, & canalem rotundam facito latam
 P. IIII. S. — Cæterum pavementum totum fundamen-
 ta pedum duorum facito. Fundamenta primum festucato,
 postea cementis minutis, & calce arenato semipedem unū-
 quodque corium struito. Pavimenta ad hunc modum faci-
 to, ubi libraueris, de glarea, & calce arenato primum coriū
 facito, id pilis subigito, idem alterum corium facito. eo cal-
 cem cribro succretam indito alte digitos duo. ibi de testa
 arida pavementum struito. ubi structum erit, pavito, fri-
 catoque, uti pavementum bonum siet. Arbores, stipitesque
 robustas facito, aut pineas. Si trabes minores facere uoles,
 canales extra columnam expolito. si ita feceris, trabes pe-
 dum XXI. longæ opus erūt. Orbem olearium latum
 pedibus IIII. punicanis coagmentis facito, crassum di-
 gitos VI. facito, subsudes iligneas adindito. Eas ubi con-
 fixeris, clavis corneis ocludito. In eum orbem tris cathe-
 nas indito. Eas cathenas cum orbibus clavis ferreis corri-
 gito. Orbem ex ulmo, aut ex corylo facito. Si utrumque ha-
 bebis, alternas indito.

In uasa uinaria stipites.

19

In uasa uinaria stipites arborésque binis pedibus al-
 tiores facito, supra foramina arborum pedem quæque uti
 absient, unæ fibulæ locum facito. semipedem quoque uer-

sum, in suculam sena foramina indito. foramen, quod primum facies, semipedem ab cardine facito, cætera diuidito quàm rectissime. Porculum in media sucula facito. Inter arbores medium quod erit, id ad mediam collibrato, ubi porculum figere oportebit. uti in medio prelum recte situm fiet. Lingulam cum facies, de medio prelo collibrato: ut inter arbores bene conueniat, digitum pollicem laxamenti facito. Vectes longissimos pedum XIII. secundos pedum XVI. tertios pedum XV. remissarios pedum XII. alteros pedum X. tertios pedum VIII.

Trapetum quomodo concinnare oporteat. 20

Columellam ferream, quæ in miliario stat, eã rectam stare oportet in medio ad perpendicularum, cuneis salignis circumfigi oportet bene. eo plumbum effundere caueat, ni labet columella. Si mouebitur, eximito, denuo eodem modo facito, ne se moueat. Modiolos in orbis, oleagnos ex orchite olea facito, & eos circumplūbato, caueto ne laxi sient. Si autem labent, in cupam eos indito. tunicas solidas, & latis digitum pollicem facito, labeam bifariam faciat, & habeat quas figat clavis duplicibus, ne cadant.

Cupam quomodo ædifices. 21

Cupam facito P. X. tam crassam, quàm modioli postulabunt, mediam inter orbis, quæ conueniat, tam crassam, quàm columella ferrea erit. Eam mediam pertundito, uti in columella indere possis. Eo fistulam ferream indito, quæ in columellam conueniat, & in cupam. Inter cupam dextra, sinistra pertundito late digitos primoris IIII. alte digitos primoris tres, sub cupa tabulã ferream lata cupa media erit, pertusam figito, quæ in columellam conueniat dextra, sinistra. foramina ubi feceris, laminis circumplectito, replicato in inferiorem partem cupæ omnis

quatuor laminas dextra, sinistra foramina utrinque secus laminas. Sublaminas pollulas minutas supponito, eas inter sese configito, ne foramina maiora fiant, quo cupulae minusculae indentur. Cupam, qua fini in modiolos erit, utrinque secus imbricibus ferreis quatuor desues, ibi utrinque secus facito, qui figas. imbrices medias clauulis figito. Supra imbrices extrinsecus cupam pertundito, qua clauus eat qui orbem cludat. Insuper foramen librariū ferreum digitos sex latum indito, pertusum utrinque secus qua clauus eat. Hæc omnia eius rei causa fiunt, uti ne cupa in lapide conteratur. Armillas IIII. facito, quas circum orbem indas, ne cupa & clauus conteratur. Intrinsecus cupam materia ulmea aut faginea facito. Ferrum factum, quod opus erit, uti idem faber figat. ₪. LX. opus sunt, cū plumbum cupam emitto ₪. IIII. cupam qui concinnet, & modiolos qui indat, & plumbet operas fabri dūtaxat ₪. VIII. Idem trapetum oportet accommodet. Summa sumpti ₪. LXXII. præter adiutores.

Trapetum quomodo ædifices.

22

Trapetum hoc modo accommodare oportet, librator uti statuatur pariter. ab labris digitum minimum orbem abesse oportet. ab solo mortarij orbem cauere oportet, ne quid mortarium terant. Inter orbem, & miliarium unum digitum interesse oportet. si plus intererit, atque orbem nimium aberunt, funi circumligato miliarium arcte crebro, uti expleas quod nimium interest. si orbem altiores erunt, atq; nimium mortarium deorsum teret, orbiculos ligneos pertusos in miliarium, in columellam supponito, eo altitudinem temperato. Eodem modo latitudinem orbiculis ligneis, aut armillis ferreis temperato, usque dum recte temperabitur. Trapetus emptus est in Sueffano ₪. CCC.

& olei p.l. composturæ H. L X. uectura bouum, operas
 sex homines V I. cum bubulcis H. L X I I. cupam orna-
 tam H. L X X I I. pro oleo. H. X X V. S. S. H. D C X X I X.
 Pompeijs emptus ornatus H. C C C X X C I I I. uectu-
 ra H. C C X X C. Domi melius concinnatur, & accom-
 modatur. Eo sumpti opus est. H. L X. Summa, H. D C C
 X X I I I. Si orbes in ueteres trapetos parabis medios
 crassos P. I. digitos I I I. altos P. I. foramen semipe-
 dem quoquo uersum. eos cum aduexeris, ex trapeto tempe-
 rato. Ii emuntur ad Rufri macerias H. C X X C. tempe-
 rantur H. X X X. tantidem Pompeijs emitur.

Ad uindemiam quæ opus sunt ut parentur. 23

Face ad uindemiam, quæ opus sunt, uti parentur. ua-
 sa lauentur: corbulæ sarciantur: picentur dolia: quæ opus
 sunt, picentur. cum pluet quala parentur, sarciantur. far-
 molatur. Bennæ emantur. oleæ caducæ falliantur. Uuas
 miscellas ad uinum præliganeum, quod operarij bibant,
 ubi tempus erit, legito. sicum puriter omnium dierum
 pariter in dolia diuidito. si opus erit, defrutum indito in
 mustum, de musto lixiuo coctum, partem quadragesimam
 addito defruti, uel salis sesquilibram in culleum. Marmor
 si indes in culleum, libram indito. id indito in urnam, mi-
 sceto cum musto. id indito in dolium resinam si indes, in
 culleum musti. P. I I I. bene comminuito, indito in fisco-
 lam & facito uti in dolio musti pendeat. eã quassato cre-
 bro, uti resina condeliquescat. Indideris defrutum, aut mar-
 mor, aut resinam, dies X X. permisceto crebro, tribulato
 quotidie. Tortium mustum circumcidaneum suo cuique
 dolio diuidito, additoque pariter.

Vinum Græcum quomodo fiat. 24

Vinum Græcum hoc modo fieri oportet: Uuas Api-

cias percoctas bene legito. ubi delegeris, in eius musti cul-
leum aquæ marinæ ueteris quadrantalia I I. uel salis pu-
ri modium. Eum in fiscella suspendito, si nitōque cum musto
distabescat. Si helueolum unum facere uoles, dimidium hel-
ueoli, dimidium apicij uini indito, defruti ueteris partem
trigesimam addito. Quicquid uini defrudabis, partem tri-
gesimam defruti addito.

Vua cocta ut seruetur.

25

Quum uinum coctum erit, & quum legetur, facito uti
seruetur familiæ primū suisque, facitoque studeas bene per-
coctum siccūmque legere, ne uinum nomen perdat. Vina-
ceos quotidie recentes succernito, lecto retibus subtento cri-
brum illius rei parato, eos conculcato in dolia picata, uel
in lacum uinariū picatum. id bene operito, iubeto oblini,
quod des bubus per hiemem. Indidem, si uoles, lauito. pau-
latim erit lorea familiæ, quod bibat.

Vindemia facta ut uasa torcula subligentur.

26

Vindemia facta uasa torcula, corbulas, fiscinas, funes,
patibula, fibulas iubeto suo quidquid loco cōdi. Dolia cum
uino bis in die face extergeantur. Priuāsque scopulas in do-
lia facito habeas illi rei, qui labra doliorum circumfrices.
Vbi erit lectum dies triginta, si bene deacinata erunt do-
lia, oblinito. Si uoles de face demere uinum, tum erit ei rei
optimum tempus.

Sementim ut facias.

27

Sementim facito, ocinum, uiciam, foenum Græcum, fa-
bam, eruum, pabulū bubus. Alteram, & tertiā pabuli sa-
tionem facito. Deinde alias fruges serito. Scrobis in uerna-
cto oleis, ulmis, utibus, ficis, simul cum semine serito. Si erit
locus siccus, tum oleas per sementim serito, & quæ ante sa-
tæ erunt, teneras tum supputato, & arbores ablaqueato.

Oleas & reliqua semina cum seres
quomodo seras. 28

Oleas, ulmos, ficos, poma, uites, pinos, cupressos cum seres, bene cum radicibus eximito cum terra sua quamplurima, circumligatōque uti ferre possis. in alueo aut in corbula ferri iubeto. Caueto cum uentus siet aut imber, effodias, aut seras. nam id maxime cauendum est. In scrobe cum pones, summam terram subdito. postea operito terra radicibus fini, deinde calcato pedibus bene, deinde festucis uectibūque calcato quamoptime poteris. Id erit ei rei primum. Arbores crassiores digitis V. quæ erunt, eas præcisas serito, oblinitoque fimo summas, & folijs alligato.

Stercus ut diuidas. 29

Stercus diuidito sic. Partem dimidiam in segetem, ubi pabulum seras, inuehito. Et si ibi olea erit, simul oblaqueato, stercoque addito. Postea pabulum serito, partem quartam circum oleas ablaqueatas, qua maxime opus erit, addito, terraque sterco operito. Alteram quartam partem in pratum reseruato, idque tum maxime opus erit, ubi fauonius flabit. Euehito luna silenti.

Bubus frondem. 30

Bubus frondem ulmeam, populneam, querneam, ficulneam usquedum habebis, dato. Ouis frondem uiridem, usquedum habebis, præbeto. Vbi sementim facturus eris, ibi oues delectato, & frondem usque ad pabula matura. Pabulum aridum quod condideris in hieme, quam maxime conseruato, cogitatioque hiems quam longa siet.

Ad oleam cogendam quæ pares. 31

Ad oleam cogendam quæ opus erunt, parentur. Viminna matura, salix per tempus legatur, uti siet unde corbulae fiant, & ueteres sarciantur. Fibulae unde fiant aridae

C. i.

iligneæ, ulmeæ, nucæ, ficulneæ face uti in sterco, aut in aquam conijciantur. inde ubi opus erit, fibulas facito. uetes iligneos, acrufolios, laureos, ulmeos facito, uti sient parati. Prelum de carpino atra potissimum facito. ulmeam, pineam, nucæam, hanc atque aliam materiem omnem cum effodies, luna decrecente eximito, post meridiem, sine uento austro. Tum erit tempeſtina, cum ſemen ſuum maturum erit. Cauetoque per rorem trahas, aut doles. Quæ materies ſemen non habebit, cum glubet, tempeſtina erit. Vento austro caueto, nequam materiem, neue uinum tractes, niſi neceſſario.

Vineæ arboréſque ut mature putentur. 32

Vineas, arboréſque mature face incipias putare. Vites propages ſulcos, ſurſum uorſum, quo ad eius facere poteris, uitis facito uti ducas. Arbores hoc modo putentur, rami uti diuaricentur, quos relinques, & uti recte cædantur, & ne nimium crebri relinquantur. uites bene noſcentur per omnes ramos. diligenter caueto ne uitem præcipites, & ne nimium perstringas. Arbores facito uti bene maritæ ſint, uitéſque uti ſatis multæ aſſerantur, & ſibi ubi opus erit, de arbore deijciantur, & in terram depriſmantur, & biennio poſt præcidito ueteres.

Vinea ut curetur. 33

Vineam ſic facito, uti curetur: Vitem bene enodatam deligato recte, flexuoſa uti ne ſiet, ſurſum uorſum ſemper ducito, quoad eius poteris, uinarios, cuſtodéſque recte relinquito. Quam altiſſimam uineam facito, alligatoque recte, dum ne nimium conſtringas, hoc modo eam curato. Capita uitiuum per ſementim ablaqueato. Vineam putatam circunſodito. arare incipito, ultro citroque ſulcos perpetuos ducito. Vites teneras quamprimum propagato, ſic

accato ueteres, quamminimū castrato, potius, si opus erit, deijcito, biennio que post præcido. Vitem nouellam rese-
cari tum erit tempus, ubi ualebit. Si uinea à uite calua
erit, sulcos interponito, ibique uiu radice m serito, umbram
ab sulcis remoueto crebro que fodito. In uinea uetere seri-
to ocinum. Si macra erit, quod granum capiat ne serito, &
circum capita addito stercus, paleas, uinaceas, aliquid ho-
rum, quo rectius ualeat. Vbi uinea frondere cœperit, pam-
pinato. Vineas nouellas alligato crebro, ne caules perfrin-
gantur. Et quæ iam in perticam ibit, eius pampinos tene-
ros alligato leuiter, corrigito que, uti recte spectent. Vbi u-
ua uaria fieri cœperit, uites subligato, pampinato, uuas-
que expellito, circum capita sarito.

Salictum ut suo tempore cædatur.

Salictum suo tempore cædito, glubito, arcté que alliga-
to. Librū conseruato, cum opus erit in uinea ex eo in aquā
conijcito alligato. Vimina unde corbulæ fiant, conseruato.

De sementi faciendā.

34

Redeo ad sementim. ubi quisque locus frigidissimus, a-
quosissimū que erit, ibi primum serito. In calidissimis lo-
cis sementim postremum fieri oportet. terram caue cario-
sam tractes.

De agro rubricoso.

Ager rubricosus & terra pulla, materina, rudecta, a-
renosa: item quæ aquosa nō erit, ibi lupinum bonum fiet.
In creta, & uligine, & rubrica, & agro qui aquosus erit,
semen adorem potissimum serito, quæ loca siccā & non
herbosa erunt, aperta ab umbra, ibi triticum serito.

De faba, & uicia, siligine, hordeo, ubi serantur.

35

Fabam in locis ualidis non calamitosis serito. Viciam
& fœnum Græcum quamminime herbosis locis serito.

C.ij.

*Silignem, triticum in loco aperto, cæso, ubi sol quàm diu-
tissime siet, seri oportet. Lentim in rudecto & rubicoso lo-
co, qui herbosus non siet, serito. Hordeum qui locus no-
uus erit, aut qui restibilis fieri poterit, serito. trimestrem
quo in loco sementim maturam facere non potueris, & qui
locus restibilis crassitudine fieri poterit, seri oportet. Ra-
pinam & coles rapicij unde fiant, & raphanum in loco
stercorato bene aut in loco crasso serito.*

Quæ segetem stercorent.

36

*Quæ segetem stercorant. Stercus columbinum sparge-
re oportet in pratum, uel in hortum, uel in segetem. Ca-
prinum, ouillum, bubulum, item cæterum stercus omne se-
dulo cõseruato. Amurcam spargas, uel irriges ad arbores,
circum capita maiora amphoras, ad minora urnas cum
aquæ dimidio addito, ablaqueato prius non alte.*

Quæ mala in segete sint.

37

*Si cariosam terram tractes. cicer quod uellitur, &
quod salsum est, eo malum est. Hordeum, fœnum græcum,
eruum, hæc omnia segetem exsugunt, & omnia quæ uel-
luntur. nucleos in segetem ne indideris.*

Quæ segetem stercorent fruges.

*Lupinum, faba, uicia. Stercus unde facias. stramenta,
lupinum, paleas, fabalia, acus, frondem iligneam, quer-
neam. Ex segeti uellito ebulum, cicutam, & circum sa-
licta herbam altam, uluamque. eã substernito ouibus, bu-
búsque, frõdem putidam. partem de nucleis succernito &
in lacum conijcito, eo aquam addito, permisceto rutro be-
ne. Inde lutum circum oleas ablaqueatas addito, nucleos
combustos item addito. Vitis si macra erit, sarmenta sua
concidito minute, & ibidem inarato, aut infodito. Per hie-
mem lucubratione hæc facito. Ridicas & palos quos pri-*

die in tecto posueras, siccos dolato, faculas facito. Stercus egerito, nisi intermestri, lunáque dimidiata. tum ne tangas. Materiam quam effodies aut præcides, abs terra diebus septem proximis quibus luna plena fuerit, optime eximetur. Omnino caueto, ne quam materiam doles, neu cædas, neu tangas si potes, nisi siccam, neu gelidã, neu rorulentam. Frumenta face bis sarias runcésque, auenámq; destringas.

De uinea & arboribus putatis.

De uinea & arboribus putatis sarmenta degere, & fiscinam facere, & uitis, & ligna in caminum ficulna, & codicillos domino in aceruum componeto.

De fornace calcaria.

38

Fornacem calcariam pedes latam X facito, altam pedes XX. usque ad pedes III summam latam redigito. Si uno præfurnio coques, lacunam intus magnam facito, uti satis fiet, ubi cinerem concipiat ne foras sit educendus. Fornacémque bene struito. facito fortax totam fornacem infimam complectatur. Si duobus præfurnijs coques, lacuna nihil opus erit. Cum cinere eruto opus erit, altero præfurnio eruito, in altero ignis erit. Ignem caueto ne intermittas, quin semper fiet, néue noctu, néue ullo tempore intermittatur, caueto. Lapidem bonum, in fornacem, quam candidissimum, quamminime uarium indito. Cum fornacem facies, fauces præcipites deorsum facito. Vbi satis foderis, tum fornaci locum facito, uti quam altissima, & quamminime uentosa fiet. Si parum altam fornacem habebis, ubi facias lateres summam statuito, aut cementis cum luto summum extrinsecus oblinito. Cum ignem subdideris, si qua flamma exhibit, nisi per orbem summum luto oblinito. Ventus ad præfurnium caueto ne accedat. Inibi austrum caueto maxime. Hoc signi erit, ubi calx cocta

C. iij.

erit, summos lapides coctos esse oportebit. item infimi lapides cocti cadent, & flamma minus fumosa exhibit. Si ligna, & uirgas non poteris uendere, neque lapidem habebis unde calcem coquas, de lignis carbonem coquito, uirgas & sarmenta, quæ tibi usioni supererunt, in segete comburo. Vbi eas combusseris, ibi papauer serito.

Vbi tempestates malæ erunt quid fieri possit. 39

Vbi tempestates malæ erunt, cum opus fieri non poterit, stercus in sterquilinum egerito. Bubile, ouile, cortem, uillam bene purgato. Dolia plumbo uincito, uel materie quærnea, uirificata alligato. Si bene sarcæris, aut bene alligaueris, & in rimas medicamentum indideris, benèque picaueris quoduis dolium, uinariu[m] facere poteris. Medicamentum in dolium hoc modo facito: Cerae P. I. resinæ P. I. sulfuris P. ̄̄. Hæc omnia in calicem nouum indito. eo addito gypsum contritum, uti crassitudo fiat quasi emplastrum, eo dolia sarcito. Vbi sarcæris, qui colorem eundem facias, cretæ crudæ partes duas, calcis tertia commisceto: inde laterculos facito, coquito in fornacem, eum conterito, idque inducito. Per imbrem in uillam quærito quid fieri possit. Ne cessetur munditias facito. Cogitato, si nihil fiet, nihilominus sumptum futurum.

Per uer quæ fiant.

40

Per uer hæc fieri oportet. Sulcos & scrobes fieri seminarijs. Vitarijs locum uerti. uites propagari. In locis crassis & humectis ulmos, ficos, poma, oleas serari oportet. Ficos, oleas, mala, pira, uites inserari oportet luna silenti post meridiem, sine uento austro. Oleas, ficos, pira, mala hoc modo inserito: Quem ramum insiturus eris, præcidito, inclinato aliquantum, ut aqua defluat. Cum præcides, caueto ne librum conuellas. Sumito tibi surculum durum, eum

præacuito, salicem Græcam discindito, argillam, uel cretam coaddito, arenæ paululum, & fimum bubulum. Hæc unâ bene condepfito, quammaxime uti lentum fiat, capito tibi scissam salicem, ea stirpem præcisum circumligato, ne liber frangatur. Vbi id feceris, surculum aridum præacutum inter librum & stirpem artito primores digitos duos, postea capito tibi surculum. quod genus inserere uoles, eum primorem præacuito obliquum primores digitos duos. Surculum aridum quem artueras, eximito, eo artito surculum: quem inserere uoles librum ad librum uorsum facito, artito usque adeo quo præacueris. Idem alterum surculum tertium, quartum facito. Quot genera uoles, tot indito, salicem Græcam amplius circumligato, luto depfito, stirpem oblito, digitos crassos I I I. Insuper lingua bubula obtegito, si pluat, ne aqua in librum permanet. eam linguam insuper librum alligato, ne cadat. Postea stramentis circumdato, alligatoque, ne gelus noceat.

Insitio uitis aliarumque rerum.

41

Vitis insitio una est per uer, altera est cum uua floret, ea optima est. Pirorum ac malorum insitio per uer, & per solstitium dies quinquaginta, & per uindemiam. Oleæ & ficorum insitio est per uer. Vitam sic inserito, præcindo quam inseres, eam mediam diffindito per medullam. eo surculos præacutos artito. Quos inseres medullam cum medulla componito. Altera insitio est: Si uitis uitam continget, utriusque uitam teneram præacuito, obliquo inter sese medullam cum medulla libro colligato. Tertia insitio est: Terebra uitam quam inseres, pertundito, eo duos surculos uitigineos, quod genus esse uoles, insectos obliquos artito ad medullam. facito ijs medullam cum medulla coniungas, artitoque ea qua terebraueris, alterum ex al-

C.iiij.

tera parte. Eos surculos facito sint longi pedes binos, eos in terram dimittito, replicatōque ad uitis caput, medias uitis uinclis in terram defigito, terrāque operito. Hæc omnia luto depsto oblinito, alligato, integitōque ad eundem modum, tanquam oleas.

Ficos & oleas alio modo.

42

Ficos & oleas altero modo, quod genus aut ficum, aut oleam esse uoles, inde librum scalpro eximito, alterum librum cum gemma de eo fico, quod genus esse uoles, eximito, apponito in eum locum, unde excaueris in alterum genus, facitōque uti conueniat. Librum longum facito digitos III. S. latum digitos tres. ad eundem modum oblinito, integito, uti cætera.

Sulcos quomodo facias.

43

Sulcos, si locus aquosus erit, alueatos esse oportet latos summos pedes III. altos pedes IIII. infimum latum pedem unum, & palmum. eos lapide consternito. si lapis non erit, perticis saligneis uiridibus controuersis collatis consternito. si pertica non erit, sarmentis colligatis. Postea scrobes facito altos P. III. S. latos pedes IIII. & facito de scrobe aqua in sulcum defluat, ita oleas serito.

Vitibus sulcos propagationēsq̄ue.

Vitibus sulcos & propagines, ne minus pedibus II. S. quoquouersus facito. Si uoles uinea cito crescat, & olea quam seueris, semel in mense sulcos, & circum capita olea gina quot mensibus usque donec trimæ erūt, fodere oportet. Eodem modo cæteras arbores procurato.

Olea quo tempore putetur.

44

Oliuetum diebus XV. ante æquinoctium uernum incipito putare. Ex eo die dies XLV recte putabis. In hoc

modo putato, qua locus recte ferax erit, quæ arida erunt. Et siquid uentus interfregerit, ea omnia eximito. qua locus ferax non erit, id plus concidito, aratòque bene enodato, stirpèsque leues facito.

De taleis oleagineis.

45

Taleas oleagineas, quas in scrobe saturus eris, tripedaneas decidito, diligentèrque tractato, ne liber laboreet. cum dolabis aut secabis, quas in seminario saturus eris, pedalis facito, eas sic inserito. Locus bipalio subactus siet, benèque terra tenera siet, benèque glutus siet. Cum taleam demittes, pede taleam opprimito. si parum descendet, malleolo aut mateola adigito, cauetòque ne librum sandas cum adiges. Palo prius locum ne feceris, quo taleam demittas: si ita seueris uti stet talea, melius uiuet. Taleæ ubi trimæ sunt, tum denique maturæ sunt, ubi liber sese uertet. Si in scrobibus aut in sulcis seres, ternas taleas ponito, easque diuariato supra terram, ne plus IIII digitos transuersos emineant, uel oculos serito.

Seminarium quomodo fiat.

46

Seminarium ad hunc modum facito: Locum quàm optimum et apertissimum et stercorosissimum poteris, et quàm simillimum genus terræ eæ, ubi semina positurus eris, et uti ne nimis longe semina ex seminario ferantur, eum locum bipalio uortito, delapidato, circumque sepito bene, et in ordine serito, in sesquipedē quoquouersum taleam demittito, opprimitoque pede. Si parū deprimere poteris, malleo aut mateola adigito. Digitū supra terram facito semina emineant, fimòque bubulo summam taleam oblinito, signūque apud taleam apponito, crebròque sarito. Si uoles cito semina crescant, ad eundem modum alia semina serito.

Harundo quomodo seratur.

47

Harundinem sic serito. ternos pedes oculos disponito. uitiarium eodem modo facito, seritoque. ubi uitis bima erit, resecato. ubi trima erit, eximito, si pecus pasceatur. ubi uitem serere uoles, ter prius resecato, quam ad arborem ponas. ubi V nodos ueteres habebit, tum ad arbore ponito. quotannis porrinam inserito, quotannis habebis quod eximas.

Pomarium seminarium.

48

Pomarium seminarium ad eundem modum, atque oleagineum facito. suum quidquid genus talearum serito. Semen cupressi ubi seres, bipalio uortito. uere primo serito. porcas pedes quinos latas facito: eo stercus minutum addito, consarito, glebasque comminuito. Porcam planam facito, paulum concuam. Tum semē serito, cribro tanquam linum, eo terram cribro incernito, altam digitum transversum. Eam terram tabula aut pedibus complanato, furcas circum offigito. eo perticas intendito. eo sarmenta aut crates ficarias imponito, quæ frigus defendant, et solem. uti subtus homo ambulare possit, facito: crebro runcato: simul herbae inceperint nasci, eximito. Nam si herbam duram uelles, cupressos simul euelles. Ad eundem modum semen pirorum, malorum serito, tegitoque. Noces pineas ad eundem modum, nisi tanquam alium serito.

De uinea uetere.

49

Vineam ueterem si in alium locum transferre uoles, duntaxat brachium crassam licebit. Primum deputato, binas gemmas, ne amplius relinquito. Ex radicibus bene effodito, usque radices persequitor, et caueto ne radices saucies. ita uti fuerit, ponito in scrobe, aut in sulco, operitoque, et bene occulcato. Eodemque modo uineam statuito, ab

ligato, flexatòque uti fuerit, crebròque fodito.

Prata quomodo stercorentur.

50

Prata primo uere stercoreato luna silenti. Quæ irrigua non erunt, ubi fauonius flare cœperit. Cum prata defendes, depurgato, herbásque malas omnes radicibus effodito. Vbi uineam deputaueris, aceruum lignorum uirgarúmque facito. Ficos interputato, & in uinea ficos subradito alte, ne eas uitis scandat. Seminaria facito, & uetera resarcito. Hoc facito antequam uineam fodere incipias.

Vbi daps profanata erit, quid fiat.

Vbi daps profanata comestáque erit, uerno arare incipito, & loca primum arato quæ siccissima erunt: & quæ crassissima & aquosissima erunt, ea postremum arato, dum ne prius obdurescant.

Propagatio oleæ pomorúmque.

51

Propagatio pomorum, aliarum arborum. Ab arbore abs terra pulli, qui nascentur, eos in terram deprimito, extollitòque primorem partem, uti radicem capiat: inde biennio post effodito, seritòque. Ficum, oleã, malum punicum, cotoneum, aliáque mala omnia, laurum, myrtum, nuces prenestinas, platanum. Hæc omnia à capite propagari eximúque, serique eodem modo oportet.

Quæ diligentius propagari uoles,

52

Quæ diligentius propagari uoles, in aulas, aut in qualos pertusos propagari oportet, & cum ijs in scrobem deferri oportet. In arboribus, ubi radices capiãt, calicem, pertundito per fundum, aut qualum. ramum, quem radicem capere uoles, traicito. Eum qualum, aut calicem terra impleto, calcatoque bene, in arborem relinquito. Vbi ita fuerit, ramum sub qualo præcidito. Qualum incidito

ex una parte perpetuum. Si uero calix erit, conquassato, cum eo qualo, aut calice in scrobem ponito. Eodem modo uitem facito, eam anno post præcidito, seritòque cum qualo. Hoc modo quod genus uis propagabis.

De fœnificia.

53

Fœnum ubi tempuserit, secato, cauetòque ne sero seces. Prius quàm semen maturum fiet, secato, & quod optimum
 §4 fœnum erit, seorsum condito. Per uer cum arabunt antequam ocinum, des quod edunt.

Bubus pabulum.

Bubus pabulum hoc modo parari darique oportet. Vbi sementim patraueris, glandem parari legique oportet, & in aquam conijci. Inde semodios, singulis bubus in dies dari oportet, & si non laborabunt, pascantur, satius erit. aut modium uinaciorum quos in dolium condideris. Interdiu pascito, noctu fœni pondo XXV uni boui dato. Si fœnum non erit, frondem iligneam & ederaçã dato. Paleas triticeas, & ordeaceas, acis fabaginum, uiciam, uel de lupino: item de cæteris frugibus omnia condito. Cum stramenta condes, quæ herbosissima erunt in tecto condito, & sale spargito. deinde ea pro fœno dato. Vbi uerno dare cœperis, modium glandis aut uinaciorum dato, aut modium lupini macerati, & fœni pondo XV. Vbi ocinum tempestuum erit, dato primum. Manibus carpito, id renascetur. quod falcula secueris, non renascetur. Usque ocinum dato, donec arescat, ita temperato, postea uiciam dato, postea panicum dato, secundum panicum frondem ulmeam dato. Si populneam habebis, admisceto, ut ulmea satis fiet. Vbi ulmeam non habebis, querneam & ficulneam dato. Nihil est quod magis expediat, quàm boues bene curare. Boues nisi per hiemem, cum non

arabunt, pasci non oportet. Nam viride cum edunt, semper id expectant. Et fascellas habere oportet, ne herbam sectentur cum arabunt.

De lignis domini.

55

Ligna domino in tabulato condito, codicillos oleagineos, radices in acervo sub dio metas facito.

Familiae cibaria quanta dentur.

56

Familiae cibaria qui opus facient per hiemem, tritici modios IIII. per aestatem modios IIII. S. vilico, vilicæ epistatæ, opilioni modios III. Compeditis per hiemem panis P. IIII. Vbi vineam fodere cœperint, panis P. V. usque adeo dum ficus esse cœperint, deinde ad P. IIII redito.

Vinum familiae quantum detur.

57

Vinum familiae, ubi vindemia facta erit, loram bibant menses III. Mense quarto heminas in dies, id est, in mense congios II. S. Mense quinto, sexto, septimo, octavo, in dies sextarios, id est, in mense congios quinque. nono, decimo, undecimo, in dies heminas ternas: id est amphoram. Hoc amplius Saturnalibus, et Compitalibus in singulos homines congios. Summa vini in homines singulos inter annum cum compeditis uti quicquid operis facient pro portione addito. Eos non est nimium in annos singulos vini quadrantalia X ebibere.

Pulmentarium familiae quantum detur.

58

Pulmentarium familiae, oleæ caducæ quamplurimum condito. Postea oleas tempestivas, unde minimum olei fieri poterit, eas condito, parcito, uti quamdiutissime durent. ubi oleæ comese erunt, halecem et acetum dato. Oleum dato in menses unicuique sextarium I. Salis unicuique in anno modium satis est.

Vestimenta familiae.

59

Vestimenta familiae tunicam P. III. S. saga alternis annis. Quoties cuique tunicam aut sagum dabis, prius ueterem accipito, unde centones fiant. Sculponeas bonas alternis annis dare oportet.

Bubus cibaria.

60

Bubus cibaria annua in iuga singula lupini modios CXX. aut glandis modios CCXL. fœni pondo, IXX ocini. fabæ modios XX. uiciæ modios XXX. Præterea granatui uideto uti satis uiciæ seras. Pabulum cum seres, multas sationes facito.

Quomodo ager colatur.

61

Quid est agrum bene colere? bene arare. Quid secundum? Arare. tertio, Stercorare. Qui oletum sæpissime et altissime miscebit, is tenuissimas radices exarabit. si male arabit, radices sursum adibunt, crassiores fient, et in radices uires oleæ abibunt. Agrum frumentarium cum ares, bene et tempestiue ares, sulco uario ne arcs. Cætera cultura est multum serere, et diligenter eximere semina, et per tempus radices quamplurimas cum terra ferre. ubi radices bene operueris, calcare bene, ne aqua noceat. Siquis quærat, quod tempus oleæ serendæ fiet, agro siccio per sementim, agro læto per uer.

Quot plostra habere oportet.

62

Quot iuga bouum, mulorum, asinorum habebis, totidem plostra esse oportet.

Funem quàm longum esse oporteat.

63

Funem torculum esse oportet extentum P. LV. Funem loreum in plostrum P. LX. lorea retinacula longa P. XXVI. subiugia in plostrum P. XVIII. funicu-

lum P. X V. in aratrum subiungia lorum P. X V I. funi-
culum P. V I I I.

De olea colligenda.

64

Olea ubi matura erit, quamprimum cogi oportet, quamminimum in terra & in tabulato esse oportet. In terra & in tabulato putescit. Leguli uolunt, uti olea caduca quamplurima sit, quo plus legatur. Factores, ut in tabulato diu sit, ut fracida sit, quo facilius efficiant. Nolito credere oleum in tabulato posse crescere. Quamcitissime conficies, tam maxime expediet, & totidē modijs collectæ plus olei efficient, & melius. Olea quæ diu fuerit in terra, aut in tabulato, inde olei minus fiet & deterius. Oleum si poteris, bis in die depleto. Nam oleum quamdiutissime in amurca & in fracibus erit, tam deterrimum erit.

Oleum uiride quomodo fiat.

65

Oleum uiride sic facito: Oleam quamprimum ex terra tollito. Si inquinata erit, lauato, à folijs & stercore purgato. Postridie, aut post diem tertium, quàm lecta erit, facito. Oleam ubi nigra erit, stringito. Quàm acerbissima olea oleum facies, tam oleum optimum erit. Domino de matura olea oleum fieri maxime expediet. Si gelicidia erunt, cum oleam coges, triduum, aut quatrimum post oleum facito. Eam oleam, si uoles, sale inspergito. Quàm calidissimum torcularium & cellam habeto.

Custodis, & capulatoris officia.

66

Seruet diligenter cellam & torcularium. Caueat quamminimum in torcularium & in cellam introeatur. Quammundissime purissimèque fiat, uaso aheneo, neque nucleis ad oleum ne utatur. nam si utetur, oleum male sapiet. Cortinam plumbeam in lacum ponito, quò oleū fluat. ubi factores uectibus prement, continuo capulator con-

cha oleum, quam diligentissime poterit, tollat, nec cesset. Amurcam caueat ne tollat. Oleum in labrum primum indito. Inde in alterum dolium indito. De ijs labris fraces, amurcamque semper subtrahito. Cum oleum sustuleris de cortina, amurcam dehorito.

Item custodis officia.

67

Qui in torculario erunt, uasa pura habeant, currenteque uti olea bene perficiatur, beneque sicetur. Ligna in torculario ne cædant. Oleum frequenter capiant. Factoribus det in singulos factus, olei sextarios, et in lucernam quod opus fiet. Fraces quotidie reijciat. amurcam commutet usque adeo, donec in lacum, qui in cella est, postremum peruenerit, fiscinas spongia effingat. Quotidie oleo lacum commutet, donec in dolium peruenerit. In torculario et in cella caueat diligenter, nequid olei surripiatur.

Vasa olearia et uinaria extollere.

68

Vbi uindemia et oleitas facta erit, prela extollito, funes torculos, medipontos, subductarios in carnario, aut in prelo suspendito. orbes, fibulas, uectes, scutulas, fiscinas, corbularas, quala, scalas, patibula omnia, que usus erit, in suo quidque loco reponito.

Dolia quomodo imbuantur.

69

Dolia olearia noua sic imbuito. Amurca impleto dies VII. Facito ut amurcam quotidie suppleas. Postea amurcam eximito et arfacito. ubi arebit, cummum pridie in aquam infundito. Ea postridie diluito. Postea doliū calfacito. Minus quam si picare uelis tepeat, satis est. Lenibus lignis facito caleseat. ubi temperate tepebit, tum cummum indito, postea linito. Si recte liueris, in dolium quinquagenarium cummum P. IIII satis erit.

Bubus medicamentum. 70

Si morbum metues, sanis dato salis micæ III. folia laureæ III. porri fibras III. ulpici spicas III. alijs spicas III. thuris grana III. herbæ sabinæ plantas III. rutæ folia III. vitis albæ caules III. fabulos albos III. carbones uiuos III. uini S. III. Hæc omnia sublimiter legi, teri, dariq; oportet. Ieiunus siet qui dabit. Ter triduum de ea potione unicuiq; bovi dato. Ita diuidito, cum ter unicuique dederis, omnē absumas. Bósq; ipsus & qui dabit, facito ut uterq; sublimiter stent. uase ligneo dato.

Bos si ægrotare cœperit. 71

Bos si ægrotare cœperit, dato continuo ei unum ouum gallinacæum crudum, integrum facito deuoret. Postridie caput ulpici conterito, cum hemina uini: facitoque ebibat, sublimiter terat & uase ligneo det. Bósque ipsus, & qui dabit, sublimiter stet. Ieiunus ieiuno bovi dato.

Boues ne pedes subterant. 72

Boues ne pedes subterant, priusquã in uiam quoquam ages, pice liquida cornua infima unguito.

Quomodo bubus medicamentum detur. 73

Vbi uicæ uariæ cœperint fieri, bubus medicamentum dato quotannis, uti ualeant. Pellem anguinam ubi uideris, tollito & condito, ne quærās cum opus siet. Eam pellem, & far, & salem, & serpullum, hæc omnia unã conterito, cum uino dato bubus bibant omnibus. per æstatem boues aquam bonam & liquidam bibant: semper curato, ut ualeant refert.

Panem depsticium sic facito. 74

Panem depsticium sic facito. Manus, mortariũmque bene lauato. Farinam in mortarium indito, aquæ paulatim addito, subigitoque pulchre. ubi bene subegeris, defingito,

D. i.

coquitóque sub testu.

Libum hoc modo facito.

75

Libum hoc modo facito. Casei P. I I. bene disterat in mortario. ubi bene distriuerit, farine siligineæ libram, aut si uoles tenerius esse, selibram simulagnis solum eodem indito, permiscetóque cum caseo bene, ouum I. addito, et unà permisceto bene. Inde panem facito. Folia subdito, in foco caldo sub testu coquito leniter.

Placentam sic facito.

76

Placentam sic facito. Farine siligineæ L. I I. unde solum facias in tracta, farine L. I I I I. et alicæ primæ L. I I. alicam in aquam infundito. ubi bene mollis erit, in mortarium purum indito, siccatoque bene. Deinde manibus depresso. ubi bene subactum erit, farine L. I I I I. paulatim addito, id utrumque tracta facito. In qualo, ubi arecant, componito. ubi arebunt, componito puriter, tum facies in singula tracta. Vbi depresso, panno oleo uncto tangito, et circumtergeto, unguitoque ubi tracta erunt focum, ubi coquas, calfacito bene, et testum. Postea farine L. I I. conspergito, condepressoque. Inde facito solum tenue casei ouilli P. X I I I I. ne acidum fiet, et bene recens in aquam indito, ibi macerato, aquam ter mutato. Inde eximito, siccatoque bene paulatim manibus, siccum bene in mortarium imponito. Vbi omne caseum bene siccaueris, in mortarium purum manibus condepresso, comminuitoque quammaxime. Deinde cribrum farinarium purum sumito, caseumque per cribrum facito transeat in mortarium. Postea indito mellis boni P. I I I I. S. id unà bene commisceto cum caseo. Postea in tabula pura, quæ pateat P. I. ibi balteum ponito, folia laurea uncta supponito, placentam fingito. Tracta singula in totum solum primum ponito, deinde de mor

tario tracta linito, tracta addito singulatim, item linito usque adeo, donec omne caseum cum melle adusus eris. In summum tracta singula indito, postea solum contrahito, ornatoque focum. de ue primo, temperatoque. Tunc placenta * tam imponito, texto caldo operito, pruna insuper, et circum operito. Videto, ut bene, et otiose percoquas. aperito, dum inspicias bis, aut ter. ubi cocta erit, eximito, et melle unguito. hæc erit placenta semodialis.

Spiram sic facito.

77

Spiram sic facito. Quantum uoles pro ratione, ita uti placenta fit, eadem omnia facito, nisi alio modo fingito in solo tracta, cum melle oblinito bene. Inde tanquam restim tractes facito, ita imponito in solo, simplicibus completo bene arcte. Cætera omnia quasi placentam facias, facito, coquitoque.

Scriblitam sic facito.

78

Scriblitam sic facito. In balteo tractes caseo, ad eundem modum facito, uti placentam sine melle.

Globulos sic facito.

79

Globos sic facito. Caseum cum alica ad eundem modum misceto. inde quantos uoles facere facito, in abenum caldum unguen indito. singulos aut binos coquito, uersatoque crebro duabus rudibus, coctos eximito. Eos melle unguito, papauer infriato, ita ponito.

Encytum sic facito.

80

Encytum ad eundem modum facito, uti globos, nisi calicem pertusum cauum habeat. ita in unguem caldum fundito. honestum quasi spiram facito. idque duabus rudibus uersato, præstatoque. item unguito, coloratoque, caldum ne nimium, id cum melle, aut cum mulso apponito.

D.ij.

Erneum sic facito.

81

Erneum tanquam placentā, eadem omnia indito quæ in placentam, id permisceto in alueo. Indito in hirneam fictilem, eam demittito in aulam abeneam aquæ calidæ plenam. ita coquito ad ignem. Vbi coctum erit, hirneam confringito, ita ponito.

Spæritam sic facito.

82

Spæritam sic facito, ita uti spiram, nisi sic fingito detractis caseo, melle, sphaeras pugnum altas facito. Eas in solo composito, densas eodem modo composito, atque spirā, itēque coquito.

Votum pro bubus.

83

Votum pro bubus, ut ualeant, sic facito. Marti Silvano in silua interdus, in capita singula bouum uotum facito farris adorei libras III. & lardi P. IIII. S. & pulpæ P. IIII. S. uini sextarios tres. Id in unum uas liceto conijcere, & uinum item in unum uas liceto conijcere. Eam rem diuinam uel seruus, uel liber licebit faciat. Vbi res diuina facta erit, statim ibidem consumito. Mulier ad eam rem diuinam ne adsit, neue uideat quomodo fiat. Hoc uotum in annos singulos, si uoles, licebit uouere.

Sauillum sic facito.

84

Sauillum hoc modo facito. Farinæ selibram, casei P. II. S. unā commisceto quasi libum mellis P. II. & ouum unum. Catinum fictile oleo unguito. Vbi omnia bene commiscueris, in catinum indito. Catinum texto operito. uideto ut bene percoquas medium, ubi altissimum est. ubi coctum erit, catinum eximito, melle unguito, papauer infriato, sub textum subde paulisper, postea eximito. ita pone cum catillo, & lingulis.

Pulverem punicam sic facito. 85

Pulverem punicam sic coquito. Libram alicæ in aquam indito, facito uti bene madeat. Id infundito in alveum purum, eo casei recentis P. III. mellis. P.S. ovum unum, omnia unâ permisceto bene. Ita insipito in aulam novam.

Graneam triticeam sic facito. 86

Graneam triticeam sic facito. Selibram tritici puri in mortarium purum indat, lauet bene, corticemque deterat bene, eluâtque bene. Postea in aulam indat, & aquam puram, coquâtque. Vbi coctum erit, lacte addat paulatim usque adeo, donec cremor crassus erit factus.

Amulum sic facito. 87

Amulum sic facito. Siliginem purgato bene, postea in alveum indat, eo addat aquam bis in die. Die decimo aquam exsiccato, exurgeto bene, in alveo puro misceto bene, facito tanquam fæx fiat. Id in linteum novum indito, exprimito cremorem in patinam novam, aut in mortarium. id omne ita facito, & refricato denuo. Eam patinam in sole ponito, arescat. ubi arebit, in aulam novam indito, inde facito cum lacte coquat.

Salem candidum sic facito. 88

Salem candidum sic facito. Amphorã defracto collo purã impleto aquæ puræ, in sole ponito: ibi fiscellam cū sale populari suspendito, & quassato, suppletóque. Identidem. Id aliquoties in die cotidie facito, usque adeo donec sal desuerit tabescere biduum. Id signi erit, menam aridam, uel ovum demittito: si natabit, ea muries erit. uel carnẽ, uel caseos, uel salsamẽta quo condias. Eam muriã in labella, uel in patinas in sole ponito. Usque adeo in sole habeto, donec concreuerit. inde flos salis fiet. Vbi nubilabitur, & noctu sub tecto ponito. Quotidie, cum sol erit, in sole ponito.

D. iij.

Gallinas & anseres sic farcito. 89

Gallinas & anseres sic farcito. Gallinas teneras, quæ primum parient, cõcludat, polline, uel farina ordeacea con-
spersa turundas faciat. eas in aquam intinguat, in os in-
dat. paulatim quotidie addat. ex gula consideret, quod sa-
tis fiet. Bis in die farciat, & meridie bibere dato, nec plus
aqua sita fiet horam unam. Eodem modo anserem alito,
nisi prius dato bibere, & bis in die bis escam.

Palumbum recentem sic farcito. 90

Palumbum recentem ut pressus erit, ei fabam coctam
tostam primum dato. ex ore in eius os inflato item aquã.
hoc dies VII facito. Postea fabam fresam puram, & far
purum facito, & fabæ tertia pars ut inferuescat. cum far
insipiat, puriter facito, & coquito bene. id ubi excoxeris dep-
sito bene, oleo manum unguito. primum pusillum, postea
magis de pses, oleo tangito de psoque, dum poteris facere
turundas, ex aqua dato, escam temperato.

Aream sic facito. 91

Aream sic facito. Locum ubi facies confodito, postea
amurca conspergito bene, sinitoque combibat. Postea com-
miruito glebas bene. Deinde cœquato, & pauiculis uerbe-
rato. Postea denuo amurca conspergito, sinitoque areseat.
Si ita feceris, neque formicæ nocebunt, neque herbæ na-
scentur.

• Frumento ne curculio noceat. 92

Frumento ne noceat curculio, neu mures tangant, lu-
tum de amurca facito, palearum paulum addito, sinito
macerescant bene, & subigito bene, eo granariũ totum obli-
nito crasso luto, postea conspergito, amurcã omne, quod lu-
taueris. Vbi aruerit, eo frumentum refrigeratum condito,
curculio non nocebit.

Olea si fructum non fert. 93

Olea si fructum nō feret, ablaqueato. Postea stramenta circumponito. Postea amurcam cum aqua commisceto æquas partes. Deinde ad oleam circumfundito, ad arborem maximā urnam commixti sat est. Ad minores arbores pro ratione indito. Et idem hoc si facies ad arbores feraces, eæ quoq; meliores fient. Ad eas stramēta ne addideris.

Fici uti grossos teneant. 94

Fici uti grossos teneant, facito omnia, quo modo oleæ, & hoc amplius, cum uer adpetet, terram adaggerato bene. Si ita feceris, & grossi non cadent, & fici scabræ non fient, & multo feraciores erunt.

Conuoluulus in uinea ne siet. 95

Conuoluulus in uinea ne siet, amurcam cōdito, puram bene facito, in uas aheneū indito congios II. postea igni leni coquito, rudicula agitato crebro, usque adeo, dum fiat tam crassum, quàm mel. Postea sumito bituminis tertiarium, & sulfuris quartarium. Conterito in mortario seorsum utrunque. Postea infriato quàm minutissime in amurcam caldam, & simul rudicula misceto, & denuo coquito sub dio. Nam si in tecto coquas, cum bitumen & sulfur additum est, excand. scet. Vbi erit tam crassum, quàm uiscum, sinito frigescat. Hoc uitem circum caput, & sub brachia unguito, conuoluulus non nascetur.

Oues ne scabræ fiant. 96

Oues ne scabræ fiant, amurcam condito, puram bene facito, aquam ubi lupinus defuerit, & fæcem de uino bono inter se omnia commisceto pariter. Postea cum detunderis, unguito totas, sinito biduum aut triduum consudent. Deinde lauato in mari, si aquam marinam non habebis, facito aquam salsam, ea lauato. Si hæc sic feceris, neque

D.iiij.

scabræ fient, & lanæ plus, & meliorem habebunt, & ricini non erunt molesti. Eodem in omnes quadrupedes utito, si scabræ erunt.

Amurca axem unguito.

97

Amurca decocta axem unguito, & lora, & calciamenta, & coria omnia meliora facies.

Vestimenta ne tineæ tangant.

98

Vestimenta ne tineæ tangant, amurcam decoquito ad dimidium, ea unguito fundum arcæ, & extrinsecus, & pedes, & angulos. Vbi ea adaruerit, vestimenta condito. Si ita feceris, tineæ non nocebunt. Et item ligneam supellectilem omnem si ungues, non putescet: & cum ea terseris, splendidior fiet. Item ahenea omnia unguito, sed prius extergeto bene. Postea cum unxeris, cum uti uoles, extergeto, splendidior erit, & ærugo non erit molesta.

Fici aridæ ut integræ sint.

99

Fici aridæ si uoles ut integræ sint, in uas fictile condito. id amurca decocta unguito.

Oleum si in metretam addes.

100

Oleum si in metretam nouam inditurus eris, amurca ita uti est cruda prius colluito, agitatoque diu, ut bene comibat. Id si feceris, metreta oleum non bibet, & oleum melius faciet, & ipsa metreta firmior erit.

Virgas murteas uti serues,

item aliud genus.

101

Virgas murteas si uoles cum bacis seruare, & item aliud genus quod uis, & si ramulos ficulneos uoles cum folijs, inter se alligato, fasciculos facito, eos in amurcam demittito, supra stet amurca facito. Sed ea quæ demissurus eris, sumito paulo acerbiora. Vas, quo condideris, oblinito planè.

Si bouem aut aliam quadrupedem serpens momorderit.

102

Si bouem, aut aliam quamuis quadrupedem serpens momorderit Melanthij cætabulum, quod medici uocant smyrneum, conterito in uini ueteris hemina. Id per nares indito, & ad ipsum morsum stercois suillum apponito. Et idem hoc (si usus uenerit) homini facito.

Boues uti ualeant.

103

Boues uti ualeant, & curati bene sient, & qui fastidient cibum, uti magis cupide appetant, pabulum, quod dabis, amurca spargito, primo paululum, dum consuescant, postea magis, & dato rareriter bibere commixtam cum aqua æquabiliter quarto quinto quoque die. hoc sic facies, ita boues & corpore curatiores erunt, & morbus aberit.

Vinum familiae per hiemem qui utatur.

104

Vinum familiae per hiemem qui utatur. Musti quadrantalia X. in dolium indito, aceti acris quadrantalia II. Eodem infundito sapæ quadrantalia duo, aquæ dulcis quadrantalia L. Hæc rude misceto ter in die, dies V. continuos. Eo addito aquæ marinæ ueteris sextarios LXXIII. & operculum in dolium imponito, & oblinito dies X. Hoc uinum durabit tibi usque ad solstitium. Siquid superfuerit post solstitium, acetum acerrimum, & pulcherrimum erit.

Qui ager à mari aberit, ibi uinum Græcum sic facito.

105

Qui ager longe à mari aberit, ibi uinum Græcum sic facito. Musti quadrantalia XX. in abeneū, aut plumbeum infundito, ignem subdito. ubi bullabit uinum, ignem subducito. ubi id uinum refrixerit, in dolium quadrage-

narium infundito, seorsum in uas aquæ dulcis quadrantal I. infundito. salis \mathfrak{M} I. finito muriam fieri. Vbi muria facta erit, eodem in dolium infundito. Schoenum, & calamum in pila contundito, quod fiet sextarium unum eodem in dolium infundito, ut odoratum fiet. Post dies XXX. dolium oblinito. Ad uer diffundito in amphoras. Biennium in sole finito positum esse. Deinde in tectum conferto. Hoc uinum deterius non erit, quàm coum.

Aquæ marinæ concinnatio.

106

Aquæ marinæ quadrantal I. ex alto sumito, quo aqua dulcis non accedit, sesquilibram salis frigito, eodem indito, & rude misceto usque adeo, donec ouum gallinæum coctum natabit, desinito miscere. Eodem uini ueteris, uel aminnij, uel miscelli albi congios II. infundito, misceto probe. Postea in uas picatum confundito, & oblinito. Siquis plus uoles aquæ marinæ concinnare, pro portione, ea omnia facito.

Quo labra doliorum circunlinas, ut bene odorata sient, & nequid uitij in uinum accedat.

107

Sapæ congios VI. quamoptime infundito in aheneum. aut in plumbeum. & iris aridæ contusæ heminam, & sertam campanicam P. V. bene odoratam, unâ cum iri contundas, quam minutissime per cribrum cernas, & unâ cum sapa coquas sarmentis, & leui flamma commoueto. Videto, ne aduras. usque coquito, dum dimidium excoquas. Vbi refrixerit, confundito in uas picatum bene odoratum, & oblinito, & utito in labra doliorum.

Vinum si uoles experiri.

108

Vinum si uoles experiri duraturum sit, nec ne, polentam grandem dimidium acetabuli in caliculum nouum

indito, & uini sextarium de eo uino, quod uoles experi-
ri, eodem infundito, & imposito in carbones, facito bis,
aut ter inferueat. Tum id percolato, polentam adijcito. Vi-
num ponito sub dio. Postridie mane gustato. Si id sapiet,
quod in dolio est, scito duraturum. Si subacidum erit, non
durabit.

Vinum asperum lene fieri.

109

Vinum asperum quod erit, lene & suauē si uoles facere,
sic facito. De eruo farinam facito lib. IIII. & uini cy-
athos IIII. conspergito sapa. Postea facito laterculos. Si-
nito combibant noctem & diem. postea commisceto cum
eo uino in dolio, & oblinito dies LX. Id uinum erit lene,
& suauē, & bono colere, & bene odoratum.

Odorem deteriore demere uino.

110

Testam de tegula crassam puram calfacito in igni be-
ne. Vbi calebit, eam picato, resticula alligato, testam demit-
tito in dolium infimum leniter, sinito biduum oblitum do-
lium: si demptus erit odor deterior, id optime, si non, sæ-
pius facito, usque dum odorem malum dempseris.

Si uoles scire uinum aquam habeat, nec ne. III

Si uoles scire in uinum aqua addita sit, nec ne, uascu-
lum facito de materia ederacea. Vinum id, quod putabis
aquam habere, eodem mittito. Si habebit aquam, uinum
effluet, aqua manebit. Nam non continet uinum uas ede-
raceum.

Vinum coum si uoles facere.

112

Vinum coum si uoles facere, aquam ex alto marinam
sumito, mari tranquillo, cum uentus non erit, dies LXX
ante uindemiam, quo aqua dulcis non perueniet. Vbi hau-
seris de mari, in dolium fundito, nolito implere, quadran-
talibus V minus sit, quàm plenum. operculum imponi-

to, relinquito qua interspiret. ubi dies XXX præte-
 rierint, transfundito in alterum dolium puriter, & leui-
 ter. relinquito in imo quod defederit. post dies XX in al-
 terum dolium item transfundito, ita relinquito usque ad
 uindemiam. Vnde uinum cum facere uoles, uias relin-
 quito in uinea, finito bene coquantur. & ubi pluerit, &
 sicauerit, tum deligito. & ponito in sole biduum, aut tri-
 duum sub dio, si pluuie non erunt. si pluuia erit in tecto
 in cratibus composito, & si qua acina corrupta erunt,
 depurgato. Tum sumito aquam marinam Q. S. S. S. in
 dolium quinquagenarium infundito aquæ marinæ Q. X.
 Tum acina de uuis miscellis decerpito, de scopio, in idem
 dolium usque dum impleueris, manu comprimito, ut com-
 bibant aquam marinam, ubi impleueris dolium, operculo
 operito, relinquito qua interspiret. Vbi triduum præteri-
 erit, eximito de dolio, calcato in torculario, & id uinum con-
 113 dito in dolia lauta, & pura, & siccata. Ut odoratum be-
 ne fiet sic facito: sumito testem picatam: eo prunam le-
 nem indito suffito,serta, & schoeno, & palma, quam ha-
 bent unguentarij, ponito in dolio, & operito, ne odor ex-
 eat, ante quam uinum indas. Hoc facito pridie quam ui-
 num infundere uoles, de lacu quamprimum uinum in do-
 lia indito, finito dies XV operta ante quam oblinas, re-
 linquito qua interspiret uinum. postea oblinito. Post dies
 XL. diffundito in amphoras, & addito in singulas am-
 phoras sapæ sextarium unum. Amphoras nolito implere
 nimium ansarum infimarum fini. & amphoras in sole
 ponito, ubi herba non fiet. & amphoras operito, ne aqua
 accedat, & ne plus quatrimum in sole siueris. Post qua-
 triduum in culleum composito, & instipato.

Vinum si uoles concinnare ut aluum bonam faciat.

114

Vinum si uoles concinnare, ut aluum bonam faciat, secundum uindemiam, ubi uites ablaqueantur, quantum putabis ei rei satis esse uini, tot uites ablaqueato, et signato. earum radices circunsecato, et purgato. Veratri radices contundito in pila, eas radices dato circum uitem. et sterco uetus, et cinerem ueterem, et duas partes terræ circundato radices uitis. terram insuper inijcito. Hoc uinum seorsum legito. Si uoles seruare in uetustatem, ad aluum mouendam seruato, nec commisceas cum cætero uino. De eo uino cyathum sumito, et misce to aqua, et bibito ante cœnam. Sine periculo aluum mouebit.

In uinum mustum ueratri atri.

In uinum mustum ueratri atri manipulum conijcito in amphoram. ubi satis efferuerit, de uino manipulum eijcito, id uinum seruato ad aluum mouendam.

Vinum ad aluum mouendam.

115

Vinum ad aluum mouendam concinnare si uoles: Vites cum ablaqueabuntur, signato rubrica, ne admisceas cum cætero uino. Treis fasciculos uerari atri circumponito circum radices, et terram insuper inijcito. Per uindemiam de ijs uitibus, quod delegeris, seorsum seruato, cyathum in cæteram potionem indito, aluum mouebit, et postridie perpurgabit sine periculo.

Lentim quomodo serues.

116

Lentim quomodo seruari oporteat. La serpitiium aceto diluito, permisce to lentim aceto la serpitiato, et ponito in sole. Postea lentim oleo perfricato, finito areseat, ita integra seruabitur recte.

Oleæ albæ quomodo condiantur.

117

Oleæ albæ quemadmodum condiantur. Ante quàm nigrae fiant contendantur, & in aquam deiciantur, crebro aquam mutet. Deinde ubi satis maceratæ erunt, exprimat, & in acetum conijciat, & oleum addat, salis selenbram. in modium olearum fœniculum, & lentiscum seorsum condat in acetum. Si unà admiscere uoles, cito utitor, in orculam calcato manibus siccis. cum uti uoles, sumito.

Oleam albam secundum uindemiam quam utaris.

118

Oleam albam quam secundum uindemiam uti uoles, sic condito. Musti tantundem addito, quantum aceti. Cætera item condito ita, uti supra scriptum est.

Epityrum album, nigrum, uarium quemadmodum ex oliuis facias.

Epityrum album, nigrum, uariumque sic facito. Ex oleis albis, nigris uarij'sque nucleos eijcito. Sic condito. Concidito ipsas. addito oleum, acetum, coriandrum, cuminum, fœniculum, rutam, mentam. in orculam condito, oleum supra fiet, ita utitor.

Mustum si uoles totum annum habere.

120

Mustum si uoles totum annum habere, in amphoram mustum indito, & corticem oppicato, demittito in piscinam, post XXX. diem eximito, totum annum mustum erit.

Mustaceos sic facito.

121

Mustaceos sic facito, Farinæ siligineæ modium unum musto conspergito. Anisum, cuminum, adipis P. II. casei libram, & de uirga lauri deradito, eodem addito. Et ubi definxeris, lauri folia subtus addito, cum coques.

Vinum concinnare ad lotium. 122

Vinum concinnare, si lotium difficilius transibit. Capreidam, uel iuniperum contundito in pila, libram indito in duobus congijs uini ueteris in uase aheneo, uel in plumbeo deferuefacito. ubi refrixerit, in lagoenam indito, id mane ieiunus cyathum sumito, proderit.

Vinum ad ischiacos concinnare. 123

Vinum ad ischiacos sic facito. De iunipero materiam semipedem crassam concidito minutim. Eam inferuefacito cum congio uini ueteris: ubi refrixerit, in lagoenam confundito: & postea id utito. uini cyathum mane ieiunus, proderit.

Vt canes interdium conclusos habeas. 124

Canes interdium clausos esse oportet, ut noctu acriores & uigilantiores sint.

Vinum murteum q. a. m. facere debeas. 125

Vinum murteum sic facito: Murtam nigram arfacito in umbra. ubi iam passa erit, seruato ad uindemiam, in urnam musti contundito murtæ semodium, id oblinito. Vbi desuerit feruere mustum, murtam eximito. Id est ad aluum crudam, & ad lateris dolorem, & ad celiacum.

Ad tormina & si aluus non consistat. 126

Ad tormina, & si aluus non consistet, & si tineæ, & lumbrici molesti erunt, X X X mala punica acerba sumito, contundito, indito in urceum, & uini nigri austeri congios tres: uas oblinito, post dies X X X. aperito, & utito: ieiunus heminam bibito.

Ad dyspepsiam & stranguriam. 127

Ad dyspepsiam, & stranguriam mederi malum punicum ubi florebit, colligito. Tris minas in amphoram infundito. uini Q. I. ueteris addito, & fœniculi radicæ pu

ram contusam minā. Oblinito amphorā, et post dies XXX aperito et utitor. Vbi uoles cibum concoquere, et lotium facere, hinc bibito quantum uoles sine periculo. Idem uinum tinias perpurgat, et lumbricos, si sic concinnes. Incoenatum iube esse, postridie thuris drachmam I conterito, et mel coctum drachmam unam, et uini sextarium origaniti, dato ieiuno, et puero pro ætate triobolum, et uini heminam. Supra pilam inscendat, et saliat decies, et deambulet.

Habitationem delutare.

128

Si habitationem delutare uis, terrā quam maxime cretosam, uel rubricosam sumito, eo amurcam infundito, paleas indito. finito quatrimum fræscat. ubi bene fracuerit, rutro concidito. ubi concideris, delutato. Ita neque aspergo nocebit, neque mures caua faciant, neque herba nascetur, neque lutamenta scindent se.

Area quomodo fiat.

129

Aream ubi frumentum teratur, sic facito: Confodiatur minute terra, amurca bene conspergatur, ut combibat quamplurimum. comminuito terram, et cylindro aut paucula coequato. ubi coequata erit, neque formicæ molestæ erunt, et cum pluerit lutum non erit.

Ut ligna amurca spargantur.

130

Codicillos, oleaginos, et cætera ligna amurca cruda perspergito, et in sole ponito, perbibant bene. Ita neque fumosa erunt, et ardebunt bene.

Piro florente dapem pro bubus fieri.

131

Dapem pro bubus piro florente facito. Postea uerno arare incipito. Ea loca primum arato quæ rudeata arenosaque erunt. Postea uti quæque grauissima atque aquosissima erunt, ita postremo arato.

Dapem quomodo facias.

132

Dapem hoc modo fieri oportet. Ioui dapali culignam vini quantum vis polluceto. Eo die feriæ bubus & bubulcis, & qui dapem facient. Cum pollucere oportebit, sic facies. Iupiter dapalis, quod tibi fieri oportet, in domo familia mea culignam vini dari eius rei ergo. Macete hac illace dape pollucenda esto. Manus interluito. Postea vinum sumito. Iupiter dapalis, macete istace dape pollucenda esto. Macete vino inferiori esto. Vestæ si uoles dato. daps Ioui assaria pecuina urna vini Ioui caste. Profanato sine contagione. Postea dape facta serito milium, panicum, alium, lentim.

Propagatio pomorum.

133

Propagatio pomorum, cæterarumque arborum. Arboribus ab terra pulli, qui nati erunt, eos in terram depri- mito, extollito uti radicem capere possint. Inde ubi tempus erit, effodito, seritoque recte. Ficum, oleam, malum punicum, mala struthæa, cotonea, aliâque mala omnia, laurum cypriam, delphicam, prunum, myrtum coniugulum, & myrtum album & nigrum, nuces auellanas, prenæstinas, platanum, hæc omnia genera à capitibus propagari eximique ad hunc modum oportebit. Quæ diligentius seri uoles, in calicibus seri oportet. In arboribus radices uti capiât, calicem pertusum sumito tibi, aut quasillum, per eum ramulum transferito, eum quasillum terra impleto calcatoque, in arborem relinquito. Vbi bimum erit, ramum tenerum infra præcidito, cum quasillo serito. Eo modo quod uis genus arborum facere poteris, uti radices bene habeant. Item uitem in quasillum propagato, terraque bene operito, anno post præcidito, cum quasillo serito.

E.i.

Antequam messem incipias, ut porcam præcidaneam facias.

134

Priusquam messem facies, porcam præcidaneam hoc modo fieri oportet. Cereri porca præcidanea, porco fœmina, priusquam hæc fruges condantur, far, triticum, ordium, fabam, semen rapicium, thure, uino, Iano, Ioui, Iunoni præfato. Priusquam porcum fœminam immolabis, Iano struem commoueto sic: Iane pater, te hac strue commouenda bonas preces precor, uti sies uolens propitius mihi, liberisque meis, domo, familiæque meæ. Ferctum Ioui moueto & mactato sic: Iupiter te hoc fercto obmouendo bonas preces precor, uti sies uolens propitius mihi liberisque meis, domo familiæque meæ mactus hoc fercto. Postea Iano uinum dato sic: Iane pater, uti te strue commouenda bonas preces bene precatus sum, eiusdē rei ergo macte uino inferiori esto. Postea Ioui sic: Iupiter macte fercto esto, macte uino inferiori esto. Postea porcam præcidaneam immolato. Vbi exta profecta erūt, Iano struem commoueto, mactatoque item uti prius obmoueris. Ioui ferctum obmoueto, mactatoque item uti prius feceras. Item Iano uinum dato, & Ioui uinum dato, ita uti prius datum ob struem obmouendam, & ferctum libandum. postea Cereri exta, & uinum dato.

Quemadmodum tunicas, cæterasque res
& ubi emas.

135

Romæ tunicas, togas, saga, centones, sculponeas: Calibus, & Minturnis, cuculliones, ferramenta, falces, palas, ligones, secures, ornamenta, murices, catellas: Venafro, palas: Suesseæ, & in Lucanis plostra, treblæ albæ: Romæ dolia, labra: tegulæ ex Venafro. Aratra in terram ualidam romanica bona erunt, in terram pullam campanica, iuga romanica optima erunt. Vomis indutilis optimus erit. Tra-

peti Pōpeijs. Nolæ ad Rufri maceriam claves. Clostra Romæ. Hamæ, urnæ oleariæ, urcei aquarij, urnæ uinariæ, alia uasa ahenea Capuæ. Nolæ fiscinæ campanicæ. Hæ hamæ utiles sunt. Funis subductarius, spartum omne Capuæ. Fiscinas romanicas Sueffæ, Casino. Eæ optimæ erunt Romæ, funem torculū si quis faciet Casini L. Tūnius. Venafri C. Mēnius L. F. eò indere oportet coria bona V I I E nostratia recentia quæ depsta sient, quamminimum salis habeāt, ea depfere & unguere unguine prius oportet, tum siccare. Funē exordiri oportet lōgum pedes L X X I I. toros I I I. habeat lora in toros singulos I X, lata digitos I I. Cum tortus erit longus pedes X L I X. In commisura abibunt pedes I I I, reliquum erit pedes X L V I. Vbi extensus erit, accedent P. V. longus erit P. L I. Funem torculum extentum longum esse oportet pedes L V, maximis uasis: minoribus pedes L I. Funem loreum in plostrum iustum pedes L X. semifunium pedes X L V. lora retinacula in plostrum ped. X X X V I, ad aratrum ped. X X V I. lora præductoria ped. X X V I I. S. subiugia in lustrū lora ped. X I X. funiculum P. X V. in aratrū subiugia lora P. X I I. funiculum ped. I I X. Trapetos latos maximos ped. I I I I. S. orbis altos ped. I I I. S. orbis medios ex lapicidinis cum eximet crassos pedem, & palmū inter miliarium, & labrū ped. I I. digitos I I. labra crassa digitum. Secundarium trapetum latum ped. I I I I. & palmum inter miliarium, & labrum pes unus, digitus unus, labra crassa digitos V. orbis altos ped. I I I. & digitos V. crassos ped. I, & digitos I I I. Foramen in orbis semiped. quoquouersum facito. Tertium trapetum latum ped. I I I I. inter miliarium, & labrum ped. I. labrū dig. V. orbis altus ped. I I I. digitos I I I, crassos ped. I. digitos

E. ij.

II. Trapelum ubi aruectum erit, ubi statues, ibi & comodo, concinnatoque.

Politionem quo pacto dari oporteat. 136

In agro Casinatae, & Venafro in loco bono parte octava corbi diuidat, satis bona septima, tertio loco sexta, si granum medio diuidet, parti quinta in Venafro ager optimus **IX.** parti corbi diuidat. Si communiter pisunt, qua ex parte politori pars est, eam partem in pistrinum politor ordem quinta modio fabam quinta modio diuidat.

Vineam redemptori partiario ut des. 137

Vineam curandam partiario, bene curet fundum, arbustum, agrum frumentarium. Partiario foenum, & pabulum, quod bubus satis siet, qui illic sient. Cætera omnia pro indiuiso.

Vt boues ferijs iungere tibi liceat. 138

Boues ferijs coniungere licet. Hoc licet facere, aruehant ligna, fabalia, frumentum quod non daturus erit. Mulis, equis, asinis feriæ nullæ, nisi si in familia sunt.

Quemadmodum lucum conlucare debeas. 139

Lucum conlucare Romano more sic oportet. Porco piaculo facito. Sic uerba concipito: Si deus, si dea es, quoniam illud sacrum est, uti tibi ius siet porco piaculo facere, illiuscæ sacri coercendi ergo. Harumcæ rerum ergo, siue ego siue quis iussu meo fecerit, uti id recte factum siet. Eius rei ergo te hoc porco piaculo immolando bonas preces precor, uti sies uolens propitius mihi, domo, familiæque meæ, liberisque meis. Harumcæ rerum ergo mactæ hoc porco piaculo immolando esto.

Si fodere uoles altero piaculo quid facere debeas.

Si fodere uelis altero piaculo eodem modo facito, hoc 140

amplius dicit, operis faciendi causa: cum opus, quotidie per partes facito. si intermiseris, aut feriæ publicæ, aut familiares intercesserint, altero piaculo facito.

Si agrum lustrare vis quid facere debeas. 141

Agrum lustrare sic oportet. Impera suouitaurilia circumagi cum diuis uolentibus, quòdque bene eueniat mando tibi Mani, uti illac suouitaurilia fundum, agrum, terramque meam quota ex parte siue circumagi, siue circumferenda censeas, uti cures lustrare. Ianum, Iouemque uino præfamino, sic dicit: Mars pater te precor, quæsoque uti sis uolens propitius mihi, domo, familiæque nostræ, quouis rei ergò agrum, terram, fundumque meum suouitaurilia circumagi iussi. uti tu morbos uisos, inuisosque, uidentiam, uastitudinemque, calamitates, intemperiasque prohibeas, defendas, auerruncesque. utique tu fruges, frumenta, uineta, uirgultaque grandire, beneque euenire sinas. pastores, pecudaque salua seruassis, diuisque bonam salutem ualeitudinemque mihi, domo, familiæque nostræ. Harum rerum ergò fundi, terræ agrique mei lustrandi, lustrique faciendi ergò sicuti dixi macæ hisce suouitaurilibus lactentibus immolandis esto. Mars pater eiusdem rei ergò, macæ hisce suouitaurilibus lactentibus esto. Item cultro facito struem, et fertum uti adsiet. Inde obmoueto. Vbi porcum immolabis, agnum, uitulumque sic oportet. Eiusque rei ergò macæ hisce suouitaurilibus immolandis esto nominare uetat Martem, neque agnum, uitulumque. Si minus in omnes litabit, sic uerba concipito: Mars pater, si quid tibi in illisce suouitaurilibus lactentibus, neque satisfactum est, te hisce suouitaurilibus piaculo. Si uno, duobusue dubitauerit, sic uerba concipito: Mars pater, quod tibi illuc porco, neque satisfactum est, te hoc porco piaculo.

E. iij.

Vilici officia.

142

Vilici officia quæ sunt, quæ dominus præcipit, ea omnia quæ in fundo fieri oportet, quæque emi pararique oportet, quomodoque cibaria, uestimenta familie dari oportet, eadem uti curet, faciâtque moneo, dominoque dicto audiens sit. Hoc amplius, quomodo vilicam uti oportet, et quomodo eæ imperari oportet, uti aduentu domini, quæ opus sunt, parentur, curenturque diligenter.

Vilicæ officia.

143

Vilicæ quæ sunt officia, curato faciat. Si eam tibi dederit dominus uxorem, ea esto contentus. Ea te metuat. Facito ne nimium luxuriosa fiet. Vicinas, aliásque mulieres quàm minimum utatur. Nèue domum, nèue ad sese recipiat. ad coenam nequò eat, nèue ambulatrix fiet. rem diuinam ni faciat, nèue mandet, qui pro ea faciat iniussu domini, aut domine. Scito dominum pro tota familia rem diuinam facere. Munda fiet. Villam conuersam, mundamque habeat. Focum purum circumuersum quotidie, priusquam cubitum eat, habeat. Kalendis, Idibus, Nonis festus dies cum erit, coronam in focum indat. Per eosdemque dies Lari familiari pro copia supplicet. Cibum tibi, et familie curet, uti coctum habeat. Gallinas multas, et ova uti habeat. Pira arida, sorba, ficos, uvas passas, sorba in sapa, et pira, et uvas in dolijs, et mala struthæa. Vvas in uinaceis, et in urceis, in terra obrutas. Et nucas prenæstinas recentes in urceo in terra obrutas habeat. Mala scantiana in dolijs, et alia quæ condi solent, et siluatica. Hæc omnia quotannis diligenter uti condita habeat. Farinam bonam, et far subtile sciat facere.

Lex oleæ legendæ.

144

Oleam legendam hoc modo locare oportet. Olea cogi-

no recte omnem arbitrato domini, aut quem custodem fecerit, aut cui olea uenierit. Oleam ne stringito, neue uerberato iniussu domini aut custodis. Si aduersus ea quis fecerit, quod ipse eo die delegerit, pro eo nemo soluet, neque debebitur. Oleam qui legerint, omnes iuranto ad dominum, aut ad custodem, sese oleam non surripuisse, neque quenquam suo dolo malo ea oleitate ex fundo L. Manlij. Qui eorum non ita iurauerit, quod is legerit omne, pro eo argentum nemo dabit, neque debebitur, oleam cogi recte, satis dato arbitrato L. Manlij. Scalæ ita uti datæ erunt, ita reddito, nisi quæ uetustate fractæ erunt. Si non erunt, reddet æquas, aut arbitrato deducetur. Siquid redemptoris opera domino damni datum erit, resolutio. Id uiri boni arbitrato deducetur. Legulos quot opus erunt, præbeto, et strictores. Si non præbuerit, quanti conductum erit, aut locatum erit, deducetur, tanto minus debebitur. De fundo ligna et oleam ne deportato. Qui oleam legerit, qui deportarit, in singulas deportationes ss. N. I. deducuntur, neque id debebitur. Omnem oleam puram metietur. Modio oleario assiduos homines quinquaginta præbeto, duas partes strictorum præbeto. Nequis concedat, quo olea legunda et faciunda carius locetur. Extra quam si quem socium impræsentiarum dixerit, siquis aduersum ea fecerit, si dominus aut custos uolent, iurent omnes socij. Si non ita iurauerint, pro ea olea legunda, et faciunda nemo dabit, neque debebitur ei, qui non ita iurauerit. Accessiones in m̄ ∞ CC. accedit oleæ falsæ m̄ V. olei puri P. IX in tota oleitate ss. V. aceti quadrantalia V. Quod oleæ falsæ non acceperint, dum oleam legent, in modios singulos ss. S. S. dabuntur.

E. iij.

Lex oleæ faciundæ.

145

Oleam faciundam hac lege oportet locare. Facito recte arbitrato domini, aut custodis. Qui id negotium curabit si sex iugis nasis opus erit, facito. Homines eos dato, qui placebunt aut custodi, aut quis eam oleam emerit. Trape-ti facito. Si operarij conducti erunt, aut facienda locata erit, pro eo resolutio, aut deducetur. Oleum ne tangito utendi causa, neque furandi causa, nisi quod custos dederit, aut dominus. Si sumpserit, in singulas sumpciones SS. N. XL. deducuntur, neque debebitur. Factores, qui oleum fecerint, omnes iurato aut ad dominum, aut ad custodem, sese de fundo L. Manlij, neque alium quenquam suo dolo malo, oleum, neque oleam surripuisse. Quicorum non ita iuraverit, quæ eius pars erit omne deducetur, neque debebitur. Socium nequem habeto, nisi quem dominus iusserit, aut custos. Siquid redemptoris opera domino damni datum erit, viri boni arbitrato deducetur. Si viride oleum opus fiet, facito accedere oleum, et sal suæ usioni, quod satis fiet, nassarium uict. II.

Lex oleæ pendentis.

146

Oleam pendentem hac lege uenire oportet. Olea pendens in fundo Venafro uenibit. Qui oleam emerit, amplius quam quanti emerit: omnis pecuniæ centesima accedet. Præconium præsens SS, L. et oleum romanici pondi 8 D. turidis P. C C. oleæ caducæ M L. strictiue M X. Modio oleario mensum dato unguinis pondi X. Ponderibus, modijque domini dato iri primæ cotulas duas. Dies argēto ex K. nou. mensiū X. oleæ legendæ faciundæ quæque locata est, et si emptor locarit Idibus soluito. Recte hæc dari, fierique, satisque dari domino, aut cui iusserit, promittito, satisque dato arbitrato domini. Donicum solutum erit,

aut ita satis datum erit, quæ in fundo illata erunt, pigneri sunt. Nequid eorum de fundo deportato. Siquid deportauerit, domini esto. Vasa, torcula, funes, scapas, trapetos, siquid et aliud datum erit, salua recte reddito, nisi quæ uetustate fracta erunt. Si non reddet, æquum soluito. Si emptor legulis et factoribus qui illic opus fecerint, non soluerit, cui dari oportebit, si dominus uolet, soluat. Emptor domino debet, et id satisfato, proque ea re ita, uti S. S. E. item pigneri sunt.

Lex uini pendentis.

147

Hac lege uinum pendens uenire oportet. Vinaceos illutos, et facem relinquito. Locus uinis ad K. Octob. primas dabitur. Si non ante ea exportaueris, dominus uino, quid uolet, faciet. Cætera lex quæ oleæ pendenti.

Lex uino in dolijs.

148

Vinum in dolijs hoc modo uenire oportet. Vini in culleos singulos quadragenæ, et singulæ urnæ dabuntur, quod neque aceat, neque muceat. Id dabitur in triduo proximo, uiri boni arbitrato degustato. Si non ita fecerit, uinum pro degustato erit. Quot dies per dominum mora fuerit, quo minus uinum degustet, totidem dies emptori procedet. Vinum accipito ante K. Ian. primas. Si non ante acceperit, dominus uinum admetietur. Quod admensum erit, pro eo dominus resoluito. Si emptor postularit, dominus iusiurandum dabit, uerum fecisse. Locus uinis ad K. Octobres primas dabitur. Si ante non deportauerit, dominus uino quid uolet faciet. Cætera lex quæ oleæ pendenti.

Lex pabulo.

149

Qua lege pabulum hybernum uenire oporteat. Qua uendas finis dicito. Pabulum frui octipito ex Kalend. Septembribus. prato sicco decedat, ubi prius florere cœpe-

rit. prato irriguo, ubi super inférque uicinus permittet, tum decedito, uel diem certam utrique facito. Cætero pabulo Kaléd. Martijs cedito. Bubus domitis bimis canterio uni, cum emptor pascet, domino pascere recipitur. Oleris, asparagis, lignis, aqua, itinere, actû domini usioni recipitur. Siquid emptor, aut pastores, aut pecus emptoris domino damni dederit, boni uiri arbitrato resoluat. Siquid dominus, aut familia, aut pecus emptori damni dederit, uiri boni arbitrato resoluetur. donec pecuniam satisfecerit, aut delegarit, pecus & familia, quæ illic erit, pigneri sunt. Siquid de ijs rebus controuersia erit, Romæ iudicium fiat.

Fructus ouium qua lege ueneat.

150

Fructum ouium hac lege uenire oportet. In singulas asei P. I. S. dimidium aridum, lacte ferijs quod mulseris dimidium & præterea lactis urnam I. Hisce legibus agnus diē & noctem qui uixerit, in fructum, & Kal. Iun. emptor fructu decedat. Si inter Kalatum erit K. Maijs agnos X X X, ne amplius promittat. Oues quæ non pepererint, binæ pro singulis in fructu cedent. Die lanam, & agnos uendat. Menses X, ab coactore releget porcos serarios. In oues denas singulos pascat. Conductor I I. menses pastorem præbeat, donec domino satisfecerit, aut soluerit, pigneri esto.

Cupressum quomodo seras.

151

Semen cupressi quando legi, seri, propagarique oporteat, & quo pacto cupresseta seri oporteat Manius Percennius Nolanus ad hunc modum monstrauit. Semen cupressi tarentinæ per uer legi oportet: materiem ubi hordeum flauescit. id ubi legeris in sole ponito, semen purgato, id aridum condito: uti aridum expositum fiet, per uer

serito in loco ubi terra tenerrima erit, quam pullam uocant, ubi aqua propter siet. eum locum stercoreato primum bene stercore caprino, aut ouillo. tum uortito bipalio, terrā cū stercore bene permisceto, depurgato ab herba gramini-
būsq̄. Bene terram comminuito, areas facito pedes latas quaternos: subcauas facito, uti aquam continere possint. inter eas sulcos facito, qua herbas de areis purgare possis. ubi areæ factæ erunt, semen serito crebrum, ita uti linum. serit solet. eo cribro terram incernito, dimidiatum digi-
tum terram altam succernito. id bene tabula, aut mani-
bus, aut pedibus complanato. Si quando non pluet, uti ter-
ra sitiāt, aquam irrigato leniter in areas. Si non habebis
unde irriges, gerito, inditōque leniter. Quotiescunque opus
erit, facito uti aquam addas. Si herbæ natæ erunt, facito
uti ab herbis purges quam tenerrimis herbis, & quoties o-
pus erit purges per æstatem, ita uti dictum est, fieri oportet,
& ubi semen satum siet, stramentis operiri oportet,
ubi germen nascere cœperit, tum demi.

De scopis uirgeis.

152

Q. A. M. Manlij monstrauerunt, in diebus XXX, quibus uinum legeris, aliquoties facito scopas uirgeas ul-
meas aridas, in asserculo alligato, eabus latera dolijs in-
trinsecus usque bene perfricato, ne fæx in lateribus ad-
hærescat.

De uino fæcato.

153

Vinum fæcatum sic facito. Fiscinas olearias campa-
nicas duas illæ rei habeto. eas fæcis impleto, sub preliūm-
que subdito, exprimitōque.

Vinum emptoribus quomodo admetiaris.

154

Vinum emptoribus sine molestia quomodo admetia-
ris. Labrum culeare illæ rei facito. id habeat ad summum

ansas IIII. uti transferri possitur. Id inum pertundito. Ea fistulã subdito uti obturari recte possit. Et ad summum, qua fini culleum capiet, pertundito. id in suggestu inter dolia positum habeto. uti in culleum, de quo uinum salire possit. id impleto. postea obturato.

Per hiemem aquam de agro depellere.

155

Per hiemem aquam de agro depelli oportet. In monte fossas inciles puras habere oportet. Prima autumnitate cum puluis est, tum maxime ab aqua periculum est. Cum pluere incipiet, familiam cum ferreis, sarculisque exire oportet, incilia aperire, aquam diducere in uias, et segetem curare oportet, uti fluat. In uilla cum pluet, circumire oportet, sicubi perpluat, et signare carbone, cum desierit pluere, uti tegula mutetur. Per segetem in frumentis, aut in segete, aut in fossis sicubi aqua constat, aut aliquid aquæ obstat: id emittere, patefieri, remoueri que oportet.

Brassica quot medicamenta in se habeat.

156

De brassica quod concoquit. Brassica est, quæ omnibus oleribus antistat. eam esto uel coctam, uel crudam. crudam si edes, in acetum intingito, mirifice concoquit, aluum bonam facit, lotiumque ad omnes res salubre est. Si uoles in conuiuio multum bibere, cœnaréque libenter, ante cœnam esto crudã quantum uoles ex aceto. Et item, ubi cœnaueris, comesto aliqua V. folia, reddent te quasi nihil ederis, biberisque, bibésque quantum uoles. Aluum si uoles deicere superiorem, sumito brassicæ quæ leuissima erit, P. IIII. Inde facito manipulos æquales tres, colligatoque. postea ollam statuito cum aqua. ubi occipiet feruere, paulisper dimittito unum manipulum, feruere desistet. Postea ubi occipiet feruere, paulisper dimittito usque

admodum dum quinquies quinque numeres. tum eximito. Item facito alterum manipulum, item tertium, postea conijcito & contundito, item eximito, in lintheum exugeto succum, quasi heminam, in pocillum fictile. Eò indito salis micam quasi eruum, & cumini fricti tantum quod oleat. Postea ponito pocillum in sereno noctu. qui poturus erit, lauet calida, bibat aquam mulsam, cubet incoenatus. Postea mane bibat succum, deambulétque horas IIII. agat, negotij siquid habebit. Vbi libido ueniet nauseæ, eumque apprehendet, decumbat, purgétque sese. Tantum bilis, pituitæque eijciet, uti ipse miretur, unde tantum fiet. Postea ubi deorsum uersus ibit, heminam, aut paulo plus bibat. Si amplius ibit, sumito farinæ minutæ conchas duas, infriet in aquam, paulum bibat, consistet. Verum quibus tormina molesta erunt, brassicam in aquam macerare oportet. ubi macerata erit, conijcito in aquam calidam, coquito usque donec ea commadebit bene. aquam defundito. postea salem addito, & cumini paululum, & pollicem polentæ, eodem addito & oleum, postea feruefacito. Infundito in catinum, uti frigescat. eo interito. quod uolet, cibi postea edit. sed si poterit solam brassicam esse, edit. Et si sine febre erit, dato uini atriduri. Aquæ tum bibat quamminimum. Si febris erit, aquam. Id facito quotidie mane. Nolito multum dare, ne pertædescat, uti possit porro libenter esse. Ad eundem modum uiro & mulieri, & puero dato. Nunc de illis quibus ægrè lotium it, quibusque substillum est. Sumito brassicam, conijcito in aquam feruentem, coquito paulisper, uti subcruda fiet. postea aquam defundito non omnem. eò addito oleum bene, & salem, & cumini paululum. inferuefacito paulisper, postea inde iusculum frigidum sorbere, & ipsam brassi-

cam esse oportet, uti quamprimum excoquat. quotidie id
 157 facito. De brassica pythagorea quid in ea boni sit, sa-
 lubritatisque. Principium te cognoscere oportet, quæ gene-
 ra brassicæ sint, et cuiusmodi naturam habeant omnia.
 Ad salutem temperat, commutatque sese semper cum ca-
 lore, arido, simul humido, et dulci, et amaro, et acri. Sed
 * quæ uocatur septem bona in commixturâ, natura omnia
 hæc habet brassica. Nunc uti cognoscas naturam earum,
 prima est, leuis quæ nominatur. ea est grandis, latis folijs,
 caule magno: ualidam habet naturam, et uim magnam
 habet. Altera est crispa, apiacon uocatur. hæc est natura
 et aspectu bona ad curationem: ualidior est, quam quæ
 superscripta est. Item est tertia, quæ lenis uocatur, minu-
 tis caulibus, tenera, et acerrima omnium est istarum, te-
 nui succo uehementissima. Et primum scito, de omnibus
 brassicis nulla est illiusmodi medicamentoſior. Ad omnia
 uulnera, tumores eâ contritam imponito. Hæc omnia ul-
 cera purgabit, sanâque faciet sine dolore. Eadem tumida
 concoquit. eadem erumpit. eadem uulnera putida, cance-
 resque purgabit, sanosque faciet, quod medicamentum aliud
 facere non potest. Verum prius quam id imponas, aqua
 calida multa lauato. Postea bis in die contritam imponi-
 to. Ea omnem putorem adimet. cancer ater, is olet, et sa-
 niem spurcam mittit. albus purulentus est. sed fistulosus,
 subtus suppurat sub carne. In ea uulnera huiusmodi te-
 ras brassicam, sanum faciet. optima est ad huiusmodi uul-
 nus. Et luxatum si quod est, bis die aqua calida foueto,
 brassicam tritam opponito, cito sanum faciet. si bis die ap-
 ponitur, dolores auferet: et si quid contusum est, erum-
 pet. si brassicam tritam apposueris, et sanum faciet: et
 si quid in mammis ulceris natum, et carcinoma, brassi-

eam tritam opponito, sanum faciet. Et si ulcus acrimoni-
 am eius ferre non poterit, farinam hordeaceam misceto,
 ita opponito. Huiuscemodi ulcera omnia hæc sana faciet:
 quod aliud medicamentum facere non potest, neque pur-
 gare. Et puero, & puellæ si ulcus erit huiuscemodi, fari-
 nam hordeaceam addito. Et si uoles eam consecram, lau-
 tam, siccam, sale, aceto sparsam esse, salubrius nihil erit.
 Quo libentius edas, aceto mulso spargito, mentam siccam,
 & rutam coriandrum sectam, sale sparsam paulo liben-
 tius edes. Id bene faciet, & mali nihil sinet in corpore
 consistere, & aluum bonam faciet. Siquid antea mali in-
 tus erit, omnia sana faciet. De capite, & de oculis omnia
 deducet, & sanum faciet. Hæc mane esse oportet ieiunium.
 Et si bilis atra est, & si lienes turgent, & si cor dolet,
 & si iecur, aut pulmones, aut præcordia, uno uerbo om-
 nia sana faciet, intro quæ dolitabunt. eodem sulphurum in-
 radito, bonum est. nam uenæ omnes, ubi sufflatæ sunt ex
 cibo, non possunt perspirare in toto corpore, inde aliqui
 morbus nascitur. ubi ex multo cibo aluus non it, propor-
 tione brassica si uteris (id ut te moneo) nihil istorum usis
 ueniet morbis. Verum morbum articulare nulla res
 tantum purgat, quantum brassica cruda, si eam edes cum
 ruta & coriandro concisam. Sic & laserpitium in rasum
 cum brassica ex aceto oxymelli, & sale sparsa. Hac si ute-
 ris, omnes articulos poteris experiri. Nullus sumptus est:
 & si sumptus esset, tamen ualetudinis causa experirer.
 hanc oportet mane ieiunium esse. Omnis qui insomnio-
 sus est, hac eadem curatione sanum facies. Verum assam
 brassicam, & unctam caldam salis paulum dato homini
 ieiuno. Quamplurimam ederit, tam citissime sanus fiet ex
 eo morbo. Tormina quibus molesta erunt, sic facito: Bras-

sicam macerato bene, postea in aulam conijcito, deferue-
 facito bene. Vbi cocta erit bene, a quam defundito. eò ad-
 dito oleum bene, & salis paululum, & cuminum, & pol-
 linem polentæ. Postea ferue bene facito. ubi feruerit, in ca-
 tinum indito. Dato edat, si poterit, sine pane. si non, pa-
 nis parum ibidem madefaciat. Et si febris non habebit,
 dato uinum atrum bibat. cito sanus fiet. Et hoc, si quan-
 do usus uenerit, qui debilis erit, hæc res sanum facere po-
 test. brassicam edit ita, uti S. S. F. & hoc amplius. lotium
 conseruato eius, qui brassicam esitarit. id calfacito. eo ho-
 minem demittito, cito sanum faciet hac cura. expertum
 hoc est. Item pueros pusillos, si laues eo lotio, nunquam
debiles fient. & quibus oculi parum clari sunt, eo lotio
 inunguito, plus uidebunt. Si caput aut ceruices dolent, eo
 lotio caldo lauato, desinent dolore. Et si mulier eo lotio lo-
 cos fouebit, nunquam ij uirosi fient. Et fouere sic oportet,
 Vbi in scutra feruesceris, sub sellam supponito pertu-
 sam. eo mulier assidat, operito. circum uestimenta eam da-
 to. Brassica erratica maximam uim habet. eam arface-
 re, & conterere oportet bene minutam, siquidem purgare
 uoles, pridie ne cœnet, mane ieiuno dato brassicam tritam
 aquæ cyathos I I I I. Nulla res tam bene purgabit, neque
 elleborum, neque scamoneum, & sine periculo, & scito sa-
 lubrem esse corpori. Quos diffidas sanos facere, facies. Qui
 hac purgatione purgandus erit, sic eum curato: Sorbitio-
 ne liquida hoc per dies V I I. dato. ubi esse uolet, carnem
 assam dato. Si esse non uolet, dato brassicam coctam,
 & panem, & bibat uinum lene dilutum, lauet raro, utat-
 tur unctio. Qui sic purgatus erit, diutina ualetudine ute-
 tur, neque ullus morbus ueniet nisi sua culpa. Et si quis
 ulcus tetrum, uel recens habebit, hanc brassicam errati-

eam aqua spargito, opponito, sanū facies. Et si fistula erit, turunda intro trudito: si turundam non recipiet, diluito, indito in uesicam, eò calamum alligato, ita premito, in fistulam introeat. Ea res sanum faciet cito. Et ad omnia ulcera uetera, & noua contritam cum melle opponito, sanum faciet. & si polypus in naso introierit, brassicam erraticam aridam tritam in malum conijcito, & ad nasum admoueto. Ita subducito susum animam quamplurimum poteris: in triduo polypus excidet. & ubi exciderit, tamen aliquot dies idem facito, ut radices polypi persanas facias. Auribus si parum audies, terito cum uino brassicam, succum exprimito, in aurem intro tepidum instillato. cito te intelliges plus audire. Demde petigini parçè brassicam opponito, sanam faciet, & ulcus non faciet.

Aluum si uoles deijcere.

158

Aluum deijcere hoc modo oportet. si uis bene tibi deijcere, sume tibi ollam, addito eo aquæ sestarios V I. & eo addito unguam de perna. Si unguam non habebis, addito de perna frustum. P. S. quàm minime pingue. ubi iam coctum incipit esse, eo addito brassicæ coliculos I I. betæ coliculos I I. cum radice sua, feliculæ paulum, herbæ mercurialis non multum, nutulorum L. I I. piscem capitonem, & scorpionem I. cochleas V I. & lentis pugillum. Hæc omnia decoquito usque ad sestarios tres iuris. oleum ne addideris. indidē sume tibi sestarium unum tepidum. adde uini coi cyathum unum. bibe, interquiesce. deinde iterum eodem modo, deinde tertium. Purgabis te bene. Et si uoles in super uinum coum mixtum bibere, licebit bibas. Ex ijs tot rebus, quod scriptum est, unum, quod eorum uis, aluum deijcere potest. Verum ea re tot res sunt, uti bene deijcias, & suauē est.

F. i.

Intertrigini, si uia ibis, remedium 159

Intertrigini remedium . in uiam cum ibis, absynthij pontici surculum sub anulo habeto.

Luxum ut excantes. 160

Luxum si quod est, hac cantione sanum fiet. harundinem prende tibi uiridem P. I I I I, aut V. longam. Mediã diffinde, & duo homines teneant ad coxendices. Incipe cantare in alio. S. F. motas uæta daries dardaries astataries dissunapiter, usque dum coeant. Ferrum insuper iactato. ubi coierint, & altera alteram tetigerit, id manu prende, & dextra sinistra præcide. Ad luxum, aut ad fracturam alliga, sanum fiet, & tamen quotidie cantato in alio, S. F. uel luxato. Vel hoc modo, hnat hanat hnat ista pista sista, domiabo dānaustra, & luxato. Vel hoc modo, hnat haut haut ista sis tar sis ardannabon dunnaustra.

Asparagus quomodo seratur. 161

Locum subigere oportet bene, qui habeat humorem, aut loco crasso: ubi erit subactus, areas facito, ut possis dextra sinistraque sarire, runcare, ne calcetur. Cum areas deformabis, interuallum facito inter eas semipedem latum in omnes partes. Deinde serito. Ad lineam palo grana bina, aut terna demittito. Et eodem palo cauum terra operito. Deinde supra areas stercus spargito, bene serito. Secundum æquinoctium uernum, ubi erit natum, herbas crebro purgato, cauetoque ne asparagus unã cum herba uellatur. Quo anno seueris, substramentis per hiemem operito, ne peruratur. Deinde primo uere aperito, sarito, runcatoque. Post annum tertium, quã seueris, incendito uere primo. Deinde ne ante sarueris, quã asparagus natus erit, ne in sariendo radices lædas. Tertio, aut quarto anno asparagum uellito ab radice. Nam si defringes, stirpes fient,

Et intermorientur. Usque licet uellas, donec in semen uideris ire. Semen maturum fit ad autumnum. Ita cum sumptis semen, incendito, et cum coeperit asparagus nasci, sarito, et stercoreato. Post annos VII, aut IX, cum iam est uetus, digerito, et in quo loco positurus eris, terram bene subigito, et stercoreato. Deinde fossulas facito, quae radices asparagi demittas. Intervallum sit ne minus pedes singulos inter radices asparagi. uellito, sic circumfodito, ut facile euellere possis. Caueto ne frangatur. Stercus ouillum quamplurimum fac ingeras: id est optimum ad eam rem. aliud sterces herbas creat.

Salsura pernarum, ofellae Puteolanae. 162

Pernas sallire sic oportet, in dolio, aut in seria. Cum pernas emeris, unguilas earum praecidito. Salis romanensis moliti in singulas semodius. In fundo dolij, aut seriae salem sternito. Deinde pernam, ponito. Cutis deorsum spectet. Sale obruito totam. Deinde alteram insuper ponito. Eodem modo obruito. Caueto, ne caro carnem tangat. Ita omnes obruito, ubi iam omnes composueris, sale insuper obrue, ne caro appareat, aequalem facito. Vbi iam dies V, in sale fuerint, eximito omnes cum suo sale. Quae tum summae fuerint, imas facito. Eodemque modo obruito, et componito. Post diem omnino duodecimum pernas eximito, et salem omnem detergeto, et suspendito in uento biduum. Die tertio extergeto spongia bene, perunguito oleo. Suspendito in fumo biduum. Tertio die demito. Perunguito oleo, et aceto commixto: suspendito in carnario. nec tineae, nec uermes tangent.

VARRONIS RERVM RVSTICA.
rum de agricultura, libri primi capita.

Qui Græci de agricultura scripserint.	Caput. I
Quæ diiugenda sint ab agricultura.	Cap. II
Artem esse agriculturam.	III
Agriculturæ quod sit initium, & quis finis.	IIII
Quot partes habeat disciplinæ cultura agri.	V
De solo fundi quæ sint uidenda.	VI
Qui sit ager optimus, & quis ab eo proximus, & qui deinceps.	VII
De uincis.	VIII
De modis agrorum.	IX
Hæredium, & Centuria, & Saltus, quare sint his uocabu- lus appellata.	X
De uilla.	XI
De aqua uillæ.	eodem
De loco, & in quam partem cæli uilla ponenda sit.	XII
De uillæ rusticæ descriptione.	XIII
De septis, quæ fundi tutandi causa fiunt.	XIIII
De finib. tuendis.	XV
De eis, quæ extra fundum commoda fiunt, aut incom- moda.	XVI
Agri quibus rebus colantur.	XVII
De numero rusticorum, quot operis quisque agri modus coli possit.	XVIII
Quot iugis boũ quisque agri modus coli possit.	XIX
De bubus.	XX
De canibus.	XXI
Si prata sunt in fundo, pecus non est, quid sit faciendum.	
De muto instrumento.	XXII

<i>Quæ, & quo quidque loco maxime expediat serere.</i>	XXIII
<i>Olea in quali agro serenda sit.</i>	XXIII
<i>Vinea in quo agro serenda sit.</i>	XXV
<i>Quo loco ridicæ in vinea figi debeant.</i>	XXVI
<i>De solis cursu in descripto in partes anni quatuor & octo, & de eis quaque parte in agro debeat fieri.</i>	XXVII
<i>Quotenos dies habeat quodque tempus anni descripti in quattuor partes.</i>	XXVIII
<i>Primo intervallo inter Favonium & AEquinoctium ver- num quæ fieri oporteat.</i>	XXIX
<i>Secundo intervallo inter Vernum æquinoctium, quod est VIII. Kl. Apriles, & Vergiliarum exortum, qui est VI. Idus Maias, quæ fieri oporteat.</i>	XXX
<i>Tertio intervallo inter Vergiliarum exortum, qui est VI. Idus Maias ad solstitium, quod est VI. Kl. Iul. quæ fi- eri oporteat.</i>	XXXI
<i>De vineis novellis.</i>	eodem
<i>De pampinatione.</i>	eodem
<i>Qualis sit capreolus in vite.</i>	eodem
<i>De pabulo secundo.</i>	eodem
<i>De inrigatione.</i>	eodem
<i>Quarto intervallo, inter solstitium, quod est ex VI. Kl. Iul. in a. d. IIII. Idus Augustas, & Caniculam, quæ est ex a. d. III. Idus Augustas in a. d. Kl. Octobres, quæ fiant.</i>	XXXII
<i>De eis quæ seri oporteat, & quare legumina appellen- tur.</i>	eodem
<i>Quinto intervallo, inter Caniculam quæ a. d. III. Idus Augustas, & AEquinoctium autumnale, quod est a. d. V. Kl. Octobres, quæ fieri oporteat.</i>	XXXIII
<i>Sexto intervallo, ab AEquinoctio autumnali serere oportet.</i>	

- tere usque ad brumam, medijs sunt dies XCI. nec ante
 æquinoctiũ neque post brumam seri oportere. Fabã opti-
 me seri in Vergiliarũ occasu VI. Idus Nouembres. Vin-
 demiam fieri oportere inter AEquinoctium autumnale,
 V. Kl. Octobres, & Vergiliarum occasum VI. Idus No-
 uembres: deinde uites putari, & propagari, & seri po-
 ma frigidis locis uere. XXXIII
- Septimo interuallo, inter Vergiliarum occasum V. Idus
 Nouembres, & brumam VII. Kl. Ianuarias quæ fi-
 eri oporteat. XXXV
- Octauo interuallo, inter brumam VIII. Kl. Ianuarias, &
 Fauonium V. Idus Febr. quæ fieri oporteat. XXXVI
- De lunaribus diebus. XXXVII
- De altera temporum diuisione, coniuncta cum Sole & Lu-
 na & habentis sex partes. eodem
- De Stercore: sterquilinium quo loco faciendum sit, in quo
 medio, si robusta materia sit depacta, non nasci serpen-
 tem. XXXVIII
- Quatuor esse genera seminum, & quæ quo tempore, lo-
 co, ut debeant seri. XXXIX
- Quæ sint genera seminum, & quemadmodũ propagari
 debeant, & quibus temporibus, quòque loco ponenda
 sint. XL
- De temporibus transferendorum surculorum, & quæ
 sint post sationem obseruanda. XLI
- De medica. XLII
- De cythiso. XLIII
- Quoteni modij serantur in iugero, fabæ, tritici, hordei,
 farris: XLIII
- Sata quoto quæque die prodeant de terra. XLV
- Ex quibus folijs cognosci possint anni tempora. XLVI

<i>Quemadmodum sata sint tuenda.</i>	XLVII
<i>Quæ in spica sint uocabula, & causæ eorum.</i>	XLVIII
<i>De fructibus maturis capiendis.</i>	XLIX
<i>De fœnisicio, & sicilitione pratorum.</i>	eodem
<i>De messe, & causa huius uocabuli, quare messis appellata sit, quare uel paleæ appellatæ sint.</i>	L
<i>Aream qualem esse oporteat.</i>	LI
<i>In semen quemadmodum spicas secerni oporteat.</i>	LII
<i>Tritura quemadmodum fieri oporteat.</i>	eodem
<i>De stipula.</i>	LIII
<i>De uindemia facienda.</i>	LIIII
<i>De olea legenda.</i>	LV
<i>De fœno condendo.</i>	LVI
<i>De tritico condendo.</i>	LVII
<i>De faba, & legaminibus condendis.</i>	LVIII
<i>De uuis condendis.</i>	eodem
<i>De pomis condendis.</i>	LIX
<i>De olea condenda.</i>	LX
<i>De amurca condenda.</i>	LXI
<i>De promendis frugibus tuendi causa.</i>	LXII
<i>Quemadmodum frumentum promendum sit.</i>	LXIII
<i>De amurca tuenda & promenda.</i>	LXIII
<i>De uino promendo.</i>	LXV
<i>De olea promenda.</i>	LXVI
<i>De nuce, & palmula, & fico promendo.</i>	LXVII
<i>De uuis, & malis, & sorbis pensilibus promendis.</i>	LXVIII
<i>De farre promendo, aut ad cibatum, aut ad sationem, aut ad uendendum.</i>	LXIX

M. T E R E N T. V A R R O N I S R E R V M
R V S T I C A R V M D E A G R I -
C V L T V R A L I B E R I.

C A P V T P R I M V M.

T I V M si essem consecutus Fundania,
commodius tibi hæc scriberem, quæ nunc,
O ut potero, exponam, cogitans esse prope-
randum, quod (ut dicitur) si est homo bul-
la, eo magis senex. annus enim octogesimus
admonet me, ut sarcinas colligam ante quàm proficiscar e
uita. Quare, quoniam emisti fundum quem bene colendo,
fructuosum conficere uelis, meque ut id mihi habeam cu-
rare roges, experiar. Et non solum, ut ipse quoad uinam
quid fieri oporteat ut te moneam, sed etiam post mortem.
Neque patiar Sibyllam non solum cecinisse, quæ dum ui-
ueret, prodesse hominibus, sed etiam quæ cum perisset
ipsa, et id etiam ignotissimis quoque hominibus, ad cuius
libros tot annis post publice solemus redire, cum desidera-
mus quid faciendum sit nobis ex aliquo portento, me, ne-
dum uiuo quidẽ, necessarijs meis quod profit facere. Quo
circa scribam tibi tres libros indices, ad quos reuertare, si-
qua in re quæres, quemadmodum quidque te in colendo
oporteat facere. Et quoniam (ut aiunt) Dei facientes adiu-
uant, prius inuocabo eos, nec, ut Homerus, et Ennius, Mu-
sas, sed XII. deos, consentis, neque tamen eos urbanos,
quorum imagines ad forum auratæ stant, sex mares, et
fœminæ totidem, sed illos XII. deos, qui maxime agricola-
rum duces sunt. Primum, qui omnes fructus agriculturæ
cælo, et terra continent, Iouem, et Tellurem. itaque quòd

ij parētes magni dicuntur. Iuppiter pater appellatur. Tellus terra mater. Secundo Solem & Lunam, quorum tempora observantur, cum quaedam seruntur & conduntur. Tertio Cererem & Liberum, quod horum fructus maxime necessarij ad victum. Ab his enim cibus & potio venit è fundo. Quarto Robigum ac Florā, quibus propitijs, neque rubigo frumenta, atque arbores corrumpit, neque non tempestive florent. Itaque publicæ Robigo feriæ robigalia, Floræ, ludi floralia instituti. Item adueneror Minervam & Venerem, quarū unius procuratio oliueti, alterius hortorum, quo nomine rustica uinalia instituta. Nec non etiam precor Lympham, ac Bonum euentum, quoniam sine aqua omnis arida ac misera agricultura, sine successu ac bono euentu, frustratio est, non cultura. Iis igitur deis ad uenerationem aduocatis, ego referam sermones eos, quos de agricultura habuimus nuper, ex quibus quid te facere oporteat animaduvertere poteris, in quæ quæ nō inerūt & quæres, indicabo, à quibus scriptoribus reperias, & Græcis, & nostris. Qui Græcè scripserunt dispersim alius de alia re, sunt plus quinquaginta. Hi sunt, quos tu habere in consilio poteris, cum quid consulere uoles, Hieron Siculus, & Attalus Philometor: de philosophis, Democritus physicus, Xenophon socraticus, Aristoteles & Theophrastus peripatetici, Archytas pythagoræus, item Amphiloachus atheniēsis, Anaxipolis thasius, Apollodorus lemnius, Aristophanes maleotes, Antigonus cymeus, Agathocles chius, Apollonius pergameneus, Aristandrus atheniensis, Baachus milesius, Bion soleus, Chæresteus & Chæreas athenienses, Diodorus priennæus, Dion colophonius, Diophanes nicensis, Epigenes rhodius, Euagon thasius, Euphranij duo, unus atheniensis, alter amphipolites, A Egeſias maronites,

Menandri duo, unus priennæus, alter heracleotes, Nicæsius maronites, Pythiō rhodius. De reliquis, quorum quæ fuerit patria non accepi, sunt Androtion, AEschrion, Aristomenes, Athenagoras, Crates, Dadis, Dionysius, Euphiton, Euphorion, Eubolus, Lysimachus, Mnaseas, Menestratus, Pleuthiphanes, Persis, Theophilus. Ii, quos dixi, omnes soluta oratione scripserunt. easdem res etiam quidam uersibus, ut Hesiodus ascræus, Menecrates ephesius. Hos nobilitate Mago Carthaginensis præterijt pœnica lingua, quòd res dispersas comprehendit libris XXIX. quos Cassius Dionysius uticensis, uertit libris XX, ac Græca lingua Sextilio prætori misit: in quæ uolumina de Græcis libris eorum, quos dixi, adiecit non pauca, et de Magonis dempsit instar librorum VII. Hosce ipsos utiliter ad VI libros redegit Diophanes in Bithynia, et misit Deiotaro regi. Quo breuius de ea re conor tribus libris exponere, uno de agricultura, altero de re pecuaria, tertio de uillaticis pastionibus. Hoc libro circuncisis rebus, quæ non arbitror pertinere ad agriculturã. Itaque prius ostendam, quæ secerni oporteat ab ea. Tum de his rebus dicã, sequens naturales diuisiones. Ea erunt ex radicibus trinis, et quæ ipse in meis fundis colendo animaduerti, et quæ legi, et quæ à peritis audij.

CAP. II.

Semētius ferijs in ædem Telluris ueneram rogatus ab æditimo, ut dicere didicimus à patribus nostris: ut corrigimur à recentibus urbanis, ab ædituo. Offendi ibi C. Fūdanium socerum meum, et C. Agrium equitem R. Socraticum, et P. Agrasium publicanum, spectantes in pariete pictam Italiam. Quid uos hîc: inquam, num ferie semētius otiosos huc adduxerunt, ut patres, et auos solebant nostros? Nos uero (inquit Agrius, ut arbitror) eadem causa

quæ te, rogatio æditimi. Itaque si ita est, ut annuis, morè re oportet nobiscum, dum ille reuertatur. Nam accersitus ab ædile, cuius procuratio huius templi est, nondū redijt, & nos, ut expectaremus se, reliquit qui rogaret. Vultis igitur interea uetus prouerbum, quod est, Romanus sedendo uincit, usurpemus, dum ille uenit? Sanè, inquit Agrius, & simul cogitans, portam itineri dici longissimam esse, ad subsellia sequentibus nobis procedit. Cum cōsedissemus, Agrasius uos, qui multas perambulastis terras, ecquam cultiorem Italia uidistis, inquit? Ego uero, Agrius, nullam arbitror esse, quæ tam tota sit culta. Primum cum orbis terræ diuisus sit in duas partes ab Erato sithene, maxime secundum naturam ad meridiem uersus, & ad septentriones. Et sine dubio, quoniam salubrior pars septentrionalis est, quàm meridiana. Et quæ salubriora, illa fructuosiora, dicendum magis eam fuisse opportunā ad colēdum, quàm Asiam, ibique Italiam. primum quòd est in Europa, secundo, quòd hæc temperatior pars est, quàm interior. nam intus penè sempiternæ hyemes. Neque mirum, quòd sunt regiones inter circulum septentrionalem, & inter cardinem cæli, ubi sol etiam sex mensibus continuis non uidetur. Itaque in oceano in ea parte ne nauigari quidem posse dicunt propter mare congelatum. Fundanius, Em ibi tu quicquam nasci putas posse, aut coli natum? Verum enim est illud Pacuij, Sol si perpetuo sit, aut nox, flammeo uapore, aut frigore, terræ fructus omnes interire. Ego hîc, ubi nox & dies modicæ redit, & abit, tamen æstuo die, si non diffinderem meo insitio somno meridie, uiuere non possem: illic in semestri die, aut nocte quemadmodum quicquam seri, aut alescere, aut meti possit? Contra quid in Italia utensile non modo non nascitur, sed etiam non

egregium sit? quod far conferam campano? quod triticum
 appulo? quod unum falerno? quod oleum uenafro? Non ar-
 boribus consita Italia est, ut tota pomarium uideatur? An
 Phrygia magis uitibus cooperta, quam Homerus appellat
 ἀμπελόεσσαν, quàm hæc? aut Argos, quod idem poeta πολύ-
 πυρον, in qua terra iugerum unum denos, & quinos denos
 culleos fert uini, quot quædam in Italia regiones? An non
 M. Cato scribit in libro originum sic? ager gallicus roma-
 nus uocatur, qui uiritim eis Ariminum datus est ultra agrum
 Picentium. In eo agro aliquot fariam in singula iugera de-
 na cullea uini fiunt. Nonne item in agro fauentino, à quo
 ibi tricenariæ appellantur uites, quod iugerum tricenas
 amphoras reddat? Simul aspicit me, certe inquit, L. Mar-
 tius præfectus fabriam tuam in fundo suo Fauentia hanc
 multitudinem dicebat suas reddere uites. Duo in primis spe-
 ctasse uidentur Italici homines colendo, possentne fructus
 pro impensa ac labore redire, & utrum saluber locus es-
 set an no: quorum si alterutrum decollat, & nihilominus
 quis uult colere, mente est captus, atque ad agnatos & gen-
 tiles est deducendus. Nemo enim sanus debet uelle im-
 pensam ac sumptum facere in culturam, si uidet non pos-
 se refici. Nec si potest reficere fructus, si uidet eos fore, ut
 pestilentia dispereant. Sed opinor qui hæc comodius osten-
 dere possint, adsunt. Nam C. Licinium Stolone, & Cn.
 Tremelium Scrofam uideo uenire, unum cuius maiores de
 modo agri legem tulerunt. Nam Stolonis illa lex, quæ ue-
 tat plus D. iugera habere ciuem R. & qui propter diligen-
 tiam culturæ Stolonum confirmauit cognomen, quod nul-
 lus in eius fundo reperiri poterat stolo, quod effodiebat
 circum arbores, è radicibus, quæ nascerentur è solo, quos
 stolones appellabant. eiusdem gentis C. Licinius tribunus

pleb. cum esset post reges exactos annis C C C L X V. pri-
 mus populum ad leges accipiundas in septem iugera foren-
 sia, è comitio eduxit. Alterum collegam tuum, X X uir qui
 fuit, ad agros diuidēdos campanos, uideo huc uenire Cn.
 Tremelium Scrofam, uirum omnibus uirtutibus politum,
 qui de agricultura romanus peritissimus existimatur. An
 non iure inquam? Fundi enim eius propter culturam iu-
 cundiore spectaculo sunt multis, quàm regie polita ædifi-
 cia aliorum, cum huius spectatum ueniant uillas, non ut
 apud Lucillum, ut uideant pinacothecas, sed oporothecas.
 Huusce inquam pomaria summa sacra uia, ubi poma ue-
 neunt, contra auream imaginem. Illi interea, ad nos. Et
 Stolo, Num cœna cōmesa inquit uenimus? nam non L. ui-
 demus Fundiliū, qui nos aduocauit. Bono animo esse in-
 quit Agrius: Nam non modo ouum illud sublatū est, quod
 ludis circensibus nouissimi curriculi finem facit quadri-
 gis, sed ne illud quidem ouum uidimus, quod in ceriali pō-
 pa solet esse primum. Itaque dum id nobiscum una uidea-
 tis, ac uenit æditimus, docete nos agricultura quam sum-
 mam habeat, utilitatēne, an uoluptatem, an utrunque. ad
 te enim rudem esse agriculturæ nunc, olim ad Stolonem
 fuisse dicunt, Scrofa, Prius inquit discernendum, utrum
 quæ serātur in agro ea sola sint in cultura, an etiam quæ
 inducantur in rura, ut oues, & armenta. Video enim qui
 de agricultura scripserunt, & Pœnicæ, & Græcæ, & Lati-
 nē, latius uagatos, quàm oportuerit. Ego uero, inquit Sto-
 lo, eos non in omni re imitandos arbitror, & eo melius fe-
 cisse quosdam, qui minore pomerio finierunt, exclusis par-
 tibus, quæ non pertinent ad hanc rem. quare tota pastio,
 quæ coniugitur à plerisque cum agricultura, magis ad pa-
 storem, quàm ad agricolam pertinere uidetur. Quo circa

principes, qui utrique rei præponuntur, uocabulis quoque sunt diuersi, quòd unus uocatur uilicus, alter magister pecoris. Vilicus agri colendi causa constitutus, atque appellatus à uilla, quòd ab eo in eam conuehuntur fructus, & euehuntur, cum ueneunt. A quo rustici etiam nunc quoque uiam, ueam appellant, propter uecturas: & uellam non uillam, quò uehunt, & unde uehunt. Item dicuntur, qui uecturis uiuunt, uellaturã facere. Certe, inquit Fundanius, aliud pastio, & aliud agricultura, sed affinis. Et ut dextera tibia alia, quàm sinistra, ita ut tamen sit quodammodo coniuncta, quòd est altera eiusdem carminis modorum inuentina, altera succentina. Et quidem licet adijcias, inquam, pastorum uitam esse inuentinam, agricolarum succentinam auctore doctissimo homine Dicæarcho, qui Græciæ uita qualis fuerit, ab initio nobis ita ostendit, ut superioribus temporibus fuisse doceat, cum homines pastoritiam uitam agerent, neque scirent etiam arare terram, aut serere arbores, aut putare, ab his inferiore gradu ætatis susceptam agriculturam. Quocirca & succinit pastorali, quòd est inferior, ut tibia sinistra à dextræ foraminibus. Agrius, Tu, inquit, tibiæn non solum adimis domino pecus, sed etiam seruis peculium, quibus domini dant, ut pascant, atque etiam leges colonicas tollis, in quibus scribimus, Colonus in agro surculario ne capra natum pascat, quas etiã astrologia in cælũ recepit, non longe ab Tauro. Cui Fundanius, Vide, inquit, ne agri istuc sit ab hoc, cum in legibus etiam scribatur, pecus quoddam. Quædam enim pecudes culturæ sunt inimicæ, ac ueneno, ut istæ, quas dixisti, capræ. eæ enim omnia nouella sata carpando corrumpunt, non minimum uites, atque oleas. Itaque propterea institutũ diuersa de causa, ut ex caprino genere ad alij dei

aram hostia adduceretur, ad alij non sacrificaretur, cum ab eodem odio alter uidere nollet, alter etiam uidere peruentem uellet. Sic factum, ut Libero patri repertori uitis hirci immolarentur, proinde ut capite darent pœnas. Cōtra, ut Mineruæ caprini generis nihil immolarēt, propter oleam, quòd eam, quam læserit, fieri dicunt sterilem. Eius enim saliuam esse fructuis uenenu. Licinius, Hoc nomine etiam Athenis in arcem non inigi, præterquam semel ad necessarium sacrificium, ne arbor olea, quæ primum dicitur ibi nata, à capra tangi possit. Nec ullæ, inquam, pecudes agriculturæ sunt propriæ, nisi quæ agrum operæ, quo cultior sit, adiunare, ut eæ, quæ iunctæ arare possunt. Agrasius, Si istuc ita est, inquit, quomodo pecus remoueri potest ab agro, cū stercus, quod plurimū prodest, greges pecorum ministrent? Sic, inquit Agrius, uenaliū greges dicemus agriculturam esse, si propter istam rem habendum statuerimus. Sed error hinc, quòd pecus in agro esse potest, & fructus non in eo agro ferre, quod non sequendum. Nam sic etiam res aliæ diuersæ ab agro erunt assumendæ: ut si habeas plures in fundo textores, atque institutos histonas, sic alios artifices. Scrofa, Dijungamus igitur, inquit, pastionem à cultura, & si quis quid uult aliud. An'ne ego, inquam, sequar Sasernarum patris, & filij libros? ac magis putem pertinere figlinas quemadmodum exerceri oporteat, quàm argenti fodinas, aut alia & alia metalla, quæ sine dubio in aliquo agro fiunt? Sed ut neque lapicidina, neque arenaria ad agriculturam pertinent, sic figlinae. neque ideo non in quo agro idoneæ possunt esse, non exercendæ, atque ex eis capiundi fructus, ut etiam si ager secundum uiam, & opportunus uiatoribus locus, edificandæ tabernæ diuersoriae, quæ tamē quanuis sint fructuosæ,

nihilo magis sunt agriculturæ partes. Nō enim si quis propter agrum, aut etiam in agro profectus domino, agriculturæ acceptum referre debet, sed id modo, quod ex satione terra sit natū ad fruendum. Suscipit Stolo, Tu inquit inuides tanto scriptori, & obstrigillandi causa figlinas reprehendis, cum præclara quædam, ne laudes, prætermittas, quæ ad agriculturam uehementer pertineant.

Cum subrisisset Scrofa, quod non ignorabat libros, & despiciebat, & Agrasius se scire modo putaret, ac Stolonem rogasset, ut diceret, cœpit, scribit cimices quemadmodum interfici oporteat his uerbis. Cucumerem anguinum conditio in aquam, eamque infundito quod uoles, nulli accedent. uel fel bubulum cum aceto mixtum, unguito letum. Fundanius aspicit ad Scrofam, & tamen uerū dicit, inquit, hic, ut hoc scripserit in agricultura. Ille, Tam hercle, quàm hoc, si quem glabrum facere uelis, quod iubet, ranam luridam coniungere in aquam, usquequo ad tertiam partem decoxeris, eoque unguere corpus. Ego quod magis inquam pertineat ad Fundaniū ualeitudinem, & in eo libro est, satius dicam, nam huiusce pedes solent dolere, in fronte contrahere rugas. Dic sodes inquit Fundanius: nā malo de meis pedibus audire, quàm quemadmodum pedes betaceos feri oporteat. Stolo subridens dicam, inquit, eisdem, quibus ille uerbis scripsit, uel Tarquennam audiui, Cum homini pedes dolere cœpissent, qui tui meminisset, ei mederi posse. Ego tui memini, medere meis pedibus. Terra pestem teneto. Salus hic maneto in meis pedibus. Hoc ter nouies cantare iubet, terram tangere, despuere, ieiunium cantare. Multa inquam item alia miracula apud Saserinas inuenies, quæ omnia sunt diuersa ab agricultura, & ideo repudianda. quasi uero inquam, non apud cæteros

quoque scriptores talia reperiantur. An non in magni illius Catonis libro, qui de agricultura est editus, scripta sunt permulta similia ut hæc? quemadmodum placentiam facere oporteat, quo pacto libum, qua ratione pernas sallire. Illud non dicis, inquit Agrius, quod scribit, si uelis in conuiuio multum bibere, cœnaréque libenter, ante esse oportet brassicam crudam ex aceto, & post, aliqua folia V.

CAP. III.

Igitur inquit Agrasius, quæ diiūgenda essent à cultura cuiusmodi sint, quoniã discretum de ijs rebus dicendũ, quæ scientia sit, & quid in colendo nos docet, ars an sit, an quid aliud, & à quibus carceribus decurrat ad metas. Stolo cum aspexisset Scrofam, Tu inquit, & ætate, & honore, & scientia quòd præstas, dicere debes. Ille non grauatus, Primum inquit, non modo est ars, sed etiam necessaria ac magna: eaque est scientia, quæ docet, quæ sint in quoquo agro serunda ac faciunda, quæque terra maximos perpetuo reddat fructus.

CAP. IIII.

Eius principia sunt eadem, quæ mundi esse Ennius scribit, aqua, terra, anima, & sol. Hæc enim cognoscenda prius, quàm iacias semina, quod initium fructuum oritur. Hinc profecti agricolæ ad duas metas dirigere debent, ad utilitatem & uoluptatem. Utilitas quærit fructum, uoluptas delectationem. Priores partes agit, quod utile est, quàm quod delectat, necnon ea quæ faciunt cultura honestiorem agrum: pleraque non solum fructuosiore eundem faciunt, ut cum in ordinem sunt consita arbusta atque oliueta, sed etiam uendibiliorem, atque adiiciunt ad fundi pretium. nemo enim eadem utilitate non formosius quod est, emere mauult pluris, quàm si est fructuosus turpis. Vtilissimus autem is ager qui salubrior est, quàm alij,

G.i.

quòd ibi fructus certus. contra quòd in pestilenti, calamitas, quanuis in feraci agro, colonum ad fructus peruenire non patitur. Etenim ubi ratio cum orco habetur, ibi non modo fructus est incertus, sed etiam colentium uita. Quare ubi salubritas non est, cultura non aliud est, atque alea domini uitæ, ac rei familiaris. Nec hæc non diminuitur scientia. ita enim salubritas, quæ ducitur è cælo ac terra, non est in nostra potestate, sed in naturæ: ut tamè multum sit in nobis, quòd grauiora quæ sunt, ea diligentia leuiora facere possumus. Etenim si propter terram aut aquam, odorémue, quem aliquo loco eructat, pestilentior est fundus, aut propter cæli regionem ager calidior sit, aut uentus non bonus flet: hæc uitia emendari solent domini scientia ac sumptu. quod permagni interest, ubi sint positæ uillæ, quantæ sint, quò spectent, porticibus, ostijs ac fenestris. An non ille Hippocrates medicus in magna pestilentia, non unum agrum, sed multa oppida, scientia seruauit? Sed quid ego illum uoco ad testimoniũ? Non hic Varro noster, cum Corcyræ esset exercitus ac classis, et omnes domus repletæ essent ægrotis ac funeribus, immisso fenestris nouis aquilone, et obstructis pestilentibus, ianuaque permutata, cæteraque eius generis diligentia, suos comites, ac familiam, incolumes reduxit? CAP. V.

Sed quoniam agriculturæ, quod esset initium, et finis dixi, relinquatur quot partes ea disciplina habeat, ut sit uidendum. Equidem innumerabiles mihi uidentur, inquit Agrius, cum lego libros Theophrasti complures, qui inscribuntur, φυτῶν ἰσοπίας, et alteri φυτῶν αἰτιῶν.

Stolo, Isti, inquit, libri non tam idonei ijs, qui agrum colere uolunt, quàm qui scholas philosophorum. neque eo dico, quòd non habeant et utilia, et communia quæ-

dam. quapropter tu potius agriculturæ partes nobis exponere. Scrophæ, Agriculturæ, inquit, quatuor sunt partes summæ: è quæ prima cognitio fundi, solum, partésque eius quales sint. secunda, quæ in eo fundo opus sunt, ac debeant esse culturæ causa. tertia, quæ in eo prædio colendi causa sint faciunda. quarta, quo quicque tempore in eo fundo fieri conueniat. De his quatuor generibus singulæ minimum in binas diuiduntur species. quod habet prima ea, quæ ad solum pertinent terræ, & quæ ad uillas, & stabula. secunda pars quæ mouentur, atque in fundo debeant esse culturæ causa, est item bipartita: de hominibus, per quos colendū, & de reliquo instrumento. tertia pars, quæ de rebus, diuiditur: quæ ad quanque rem sint præparanda, & ubi quæque faciunda. quarta pars de temporibus, quæ ad solis circumitum annum sint referenda, & quæ ad Lunæ menstruum cursum. De primis quatuor partibus prius dicam, deinde subtilius de octo secundis.

CAP. VI.

Igitur primum de solo fundi uidendum hæc quatuor, Quæ sit forma, quo in genere terræ, quantus, quàm per se tutus. Formæ cum duo genera sint, una quam natura dat: altera quam sationes imponunt: prior, quòd alius ager bene natus, alius male: posterior, quòd alius fundus bene consitus est, alius male: dicam prius de naturali. Igitur cum tria genera sint à specie simplicia agrorum, campestre, collinum, & montanum, est ex ijs tribus quartum, ut in eo fundo, in quo hæc duo uel tria sunt, ut multis locis licet uideri. È quibus tribus fastigijs simplicibus, sine dubio infimis alia cultura aptior, quàm summis, quòd hæc calidiora quàm summa: sic collinis, quòd ea tepidiora quàm infima, aut summa. Hæc apparent magis ita esse in latioribus.

G.ij.

ribus regionibus, simplicia cum sunt. Itaque ubi lati campi, ibi magis aestus. Et eò in Apulia loca calidiora ac grauiora. Et ubi montana, ut in Vesuuiò, quòd leuiora, et ideo salubriora. Qui colunt deorsum, magis aestate laborant: qui sursum, magis hieme: uerno tempore in campestribus maturius eadem illa seruntur, quàm in superioribus: et celerius hìc, quàm illic coguntur. necnò sursum, quàm deorsum tardius seruntur, ac metuntur. Quaedam in montanis prolixiora nascuntur ac firmiora, propter frigus, ut abietes ac sappini. Hìc, quòd tepidiora, populi ac salices: sursum fertiliora, ut arbutus ac quercus: deorsum, ut nuxes Græcæ ac mariscæ fici. In collibus humilibus societas maior cum campestri fructu, quàm cum montano: in altis contra. Propter hæc tria fastigia formæ, discrimina quedam sunt sationum, quòd segetes meliores existimantur esse campestres, uineæ collinæ, syluæ montanæ: plerumque hiberna ijs esse meliora, qui colunt campestria, quòd tunc prata ibi herbosa, putatio arborum tolerabilior. Contra aestiua montanis locis commodiora, quòd ibi tum et pabulum multum, quod in campis aret: ac cultura arborum aptior, quòd tum illic frigidior aer. Campester locus is melior, qui totus æquabiliter in unam partem uergit, quàm is qui est ad libellam æquus, quòd is, cum aquæ non habent delapsum, fieri solet uliginosus. eo magis si quis est inæquabilis, eo deterior, quòd fit propter lacunas aquosus. Hæc atque huiuscemodi tria fastigia agri ad colendum dispariliter habent momentum. CAP. VII.

Stolo, Quod ad hanc formam naturalem pertinet, de eo non incommode Cato uidetur dicere, cum scribit optimum agrum esse, qui sub radice môtis situs sit, et spectet ad meridianã cæli partem. Subijcit Scrofa, De formæ cul-

tura hoc dico, quæ specie fiant uenustiora, sequi, ut maiore quoque fructu sint: ut qui habent arbusta, si sata sunt in quincuncem, propter ordines, atque interualla modica. Itaque maiores nostri ex aruo æquè magno, sed male consito, & minus multum, & minus bonum faciebant uinum & frumentum, quòd quæ suo quicque loco sunt posita, ea minus loci occupant, & minus officit aliud aliij ab sole, ac luna, & uento. Hoc licet coniectura uidere ex aliquot rebus, ut nuces integras, quas uno modio comprehendere possis, quòd putamina suo loco quæque habet natura composita, cum easdem si fregeris uix sesquimodio concipere possis. Præterea quæ arbores in ordinem satæ sunt, eas æquabiliter ex omnibus partibus sol ac luna coquit. quo fit, ut uinæ & oleæ plures nascantur, & ut celerius coquantur. quas res duas sequuntur altera illa duo, ut plus reddant musti & olei, & pretij pluris. Sequitur secundum illud, quali terra solum sit fundi, à qua parte uel maxime bonus, aut nõ bonus appelletur. Refert enim, quæ res in eo seri nascique, & cuiusmodi possint. Non enim eadem omnia in eodem agro recte possunt. Nam ut alius est ad uitem appositus, alius ad frumentum, sic de cæteris alius ad aliam rem. Itaque Cretæ ad Cortyniam dicitur platanus esse, quæ folia hieme non amittat. Itémque in Cypro, ut Theophrastus ait, una. Itém Sybari qui nunc Thurij dicuntur, quercus simili esse natura, quæ est in oppidi conspectu. Item contra atque apud nos fieri ad Elephantinam, ut neque ficus neq; uites amittant folia. Propter eandem causam multa sunt bifera, ut uites apud mare Smyrnæ: malus bifera, ut in agro Consentino. Idem ostendit, quòd in locis feris plura ferunt: in ijs quæ sunt culta, meliora. eadem de causa sunt, quæ non possunt uiuere nisi

G. iij.

in loco aquoso, aut etiam aqua: & id discriminatim, ut alia in lacubus, ut arundines in Reatino, alia in fluminibus, ut in Epeiro arbores alni, alia in mari, ut scribit Theophrastus, palmas & squillas. In Gallia transalpina intus ad Rhenum, cum exercitum ducerem, aliquot regiones accessi, ubi nec vitis, nec olea, nec poma nascerentur, ubi agros stercorarent candida fossicia creta: ubi salem nec fossicium, nec maritimum haberent, sed ex quibusdam lignis combustis, carbonibus salsis pro eo uterentur. Stolo, Cato quidem, inquit, gradatim præponens, alium alio agrum meliorem dicit esse in novem discriminibus, quòd sit primus, ubi vineæ possint esse bono vino & multo. secundus, ubi hortus irriguus. tertius, ubi salicta. quartus, ubi oliueta. quintus, ubi pratum. sextus, ubi campus frumētarius. septimus, ubi cædua silva. octavus, ubi arbutia. nonus, ubi glandaria silva. Scrofa, Scio, inquit, scribere illum, sed de hoc non consentiunt omnes, quòd alij dant primatum bonis pratis, ut ego quoque: à quo antiqui prata parata appellarunt. Cæsar vopiscus ædilicius, causam cum ageret apud Censores, campos Rosæ Italiæ dixit esse summem, in quo relicta pertica postridie non appareret propter herbam.

CAP. VIII.

Contra vineam sunt qui putent sumptu fructum devorare. Refert inquam, quod genus vineæ sit, quòd sunt multæ species eius. aliæ enim humiles ac sine ridicis, ut in Hispania: aliæ sublimes, ut quæ appellantur iugatæ, ut pleræque in Italia. quarum nomina duo, pedamenta, & iuga. quibus stat rectis vinea, dicuntur pedamenta. quæ transversa iunguntur, iuga: ab eo quoque vineæ iugatæ. Iugorum genera ferè quatuor, pertica, arundo, restes, vites. pertica, ut in falerno. arundo, ut in Arpino. restes, ut in

Brundisino. uites, ut in Mediolanensi. Iugationis species
 duæ, una directæ, ut in agro canusino: altera compluua-
 ta in longitudinem & latitudinem iugata, ut in Italia ple-
 ræque. Hæc ubi domo nascuntur, uinea non metuit sum-
 ptum, ubi multa ex propinqua uilla, non ualde. Primum
 genus quod dixi, maxime quærit salicta. secundum, arū-
 dineta. tertium iunceta, aut eius generis rem aliquam.
 quartum arbusta, ubi traduces possint fieri uitium, ut
 Mediolanenses faciunt in arboribus, quas uocant opulos:
 Canusini in harundulatione in ficis. Pedamentum item
 ferè quatuor generum. unum robustum, quod optimum so-
 let afferri in uinea è quercu ac iunipero, & uocatur ridi-
 ca. alterū palus è pertica, melior è dura, quòd diuturnior:
 quem cum infimum terra uoluit, puter euertitur, & fit so-
 lum summum. tertium, quod horū inopiæ subsidio misit
 arūdineta. inde enim aliquot colligatas libris dimittunt
 in tubulos fictiles, cū fundo pertuso, quos cuspides appellāt,
 qua humor aduenticius transire possit. quartum est pe-
 damentum natium eius generis, ubi ex arboribus in ar-
 bores traductis uitibus uinea fit, quos traduces quidam
 rumpos appellant. Vineæ altitudinis modus, lōgitudō ho-
 minis. Intervalla pedamentorum, qua boues iuncti arare
 possint. Ea minus sumptuosa uinea, quæ sine iugo mini-
 strat acratophoro uinum. Huius genera duo. unū, in quo
 terra cubilia præbet uuis, ut in Asia multis locis, quæ sæ-
 pe uulpibus, & hominibus fit communis. nec non si parit
 humus mures, minor fit uindemia: nisi totas uineas opple-
 ris muscipulis, quod in insula Pandatharia faciunt. Alte-
 rum genus uineti, ubi ea modo remouetur à terra uitis,
 quæ ostendit se afferre uuam. sub eam, ubi nascitur uua
 subijciuntur circiter bipedales è surculis furillæ, ne uin-

demia pereat, & uindemia facta denique discat pendere in palmam, aut funiculo, aut uinctu, quod antiqui uocabant cestum. Ibi dominus simul ac uidit occipitum uindemiatoris, furcillas reducit hibernatum in tecta, ut sine sumptu earum opera altero anno uti possit. Hac consuetudine in Italia utuntur Reatini. Hæc ideo uarietas maxime, quòd terra cuiusmodi sit, refert. ubi enim natura humida, ibi altius uitis tollenda, quòd in partu, & alimonio uinum non ut in calice quærit aquam, sed solem. itaque ideo (ut arbitror) primum è uinea in arbores ascendit uitis.

CAP. IX.

Terram inquam, cuiusmodi sit refert, & ad quam rem bona, aut non bona sit. ea tribus modis dicitur, communi, proprio, & mixto. Communi, ut cum dicimus orbem terræ, & terram Italiam, aut quam aliam. in ea enim & lapis, & arena, & cætera eius generis sunt in nominando comprehensa. Altero modo dicitur terra proprio nomine, quæ nullo alio uocabulo, neq; cognomine adiecto appellatur. Tertio modo dicitur terra quæ est mixta in quo seri potest quid, & nasci, ut argillosa, aut lapidosa. sic aliæ, cū in hac species non minus sint multæ, quàm in illa communi propter admixtiones. in illa enim cum sit dissimili uis ac potestate, partes permultæ, in queis, lapis, marmor, rudus, arena, sabulo, argilla, rubrica, puluis, creta, glarea, carbunculus, id est, quæ sole perferue ita fit, ut radices satorum comburat. Ab ijs, quæ proprio nomine dicitur terra, cum est admixta ex his generibus aliqua re, tum dicitur aut cretosa, aut glareosa, & sic ab alijs generum discriminibus mixta, & uti horum uarietates, ita genera hæc, ut præterea subtiliora sint alia. nã minimum in singula facies terra, quòd alia terra est ualde lapidosa,

alia mediocriter, alia propè pura. Sic de alijs generibus reliquis, admixtæ terræ tres gradus ascendunt eosdem. Præterea hæ ipsæ ternæ species ternas in se habent alias, quòd partim sunt humidiores, partim aridiores, partim mediocres: neque non hæc discrimina pertinent ad fructus uehementer. Itaque periti in loco humidiorè far adoreum potius serunt, quàm triticum. contra in aridiorè hordeum potius, quàm far. in mediocri utrunque. Præterea etiam discrimina omnium horũ generum subtiliora alia, ut in sabulosa terra, quòd ibi refert, sabulo albus sit, an rubicundus: quòd subalbus ad serendos surculos alienus, contra rubicundior appositus. Sic magna eria discrimina terræ, quòd refert utrum sit macra, an pinguis, an mediocris. quo ad culturam pinguis fœcundior ad multa, macra contra. Itaque in ijs, ut in Pupinia, neque arbores prolixas, neque uites feraces, neque stramenta uidere crassa possis, neque ficum mariscam, & arbores plerasque, ac prata retorrída, & muscosa. Cõtra in agro pingui, ut in Hetruria, licet uidere segetes fructuosas, ac restibiles, & arbores prolixas, & omnia sine musco. In mediocri autem terra, ut in Tyburti, quòd propius accedit, ut non sit macra, quàm ut sit ieiuna, eò ad omnes res cõmodior, quàm si inclinauit ad illud quod deterius. Stolo, Non male, inquit, quæ sit idonea terra ad colendum, aut non, Diophanes bithynius scribit signa sumi posse aut ex ipsa, aut ex ijs quæ nascuntur ex ea. ex ipsa, si sit terra alba, si nigra, si leuis, quæ cum fodiat, facile frietur, naturaque non sit cineritia, nèue uehementer densa. Ex ijs autem, quæ enata sunt fera, si sunt prolixa, atque ea quæ ex ijs nasci debent, earum rerum feracia. Sed quod sequitur tertium illud de modis dice.

Ille, Modos, quibus metirentur rura, alius alios constituit. Nam in Hispania ulteriore metiuntur iugis, in Campania uersibus, apud nos in agro Romano ac Latino iugis. Iugum uocant, quod iuncti boues uno die exarare possint. Versum dicunt centum pedes quoque uersum quadratum. Iugerum, quod quadratos duos actus habeat. Actus quadratus, qui et latus est pedes CXX. et longus totidem. is modus acrua Latine appellatur. Iugeri pars minima dicitur scrupulum, id est decem pedes in longitudinem, et latitudinem quadratum. Ab hoc principio mensores nonnunquam dicunt in subsiciuū esse unciam agri, aut sextantem, aut quid aliud, cum ad iugerum peruenerunt: id habet scrupula CCLXXVIII. quantum as. Antiquus noster ante bellum Punicum pendebat bina iugera, quod à Romulo primum diuisa dicebantur uiritim, quæ quod heredem sequerentur, heredium appellarunt. Hæc postea à centum, centuria dicta. Centuria est quadrata in omnes quatuor partes, ut habeat latera longa pedū ∞ ∞ B. Hæc porro quatuor centurie coniuncte, ut sint in utranque partem binæ, appellantur in agris diuisis uiritim publice saltus.

In modo fundi non animaduerso lapsi sunt multi, quod alij uillam minus magnam fecerunt quam modus postulauit, alij maiorem, cum utrunque sit contra rem familiarem ac fructum. maiora enim tecta et ædificamus pluris, et tuemur sumptu maiore. minora cum sunt quam postulat fundus, fructus solent desperire. Licinius, Dubium enim non est, quin cella uinaria maior sit faciunda in eo agro, ubi iuncta sint ampliora: ut horrea, si frumentarius ager est. Villam ædificandam potissimum, ut intra septa

uillæ habeat aquam: si non, quamproxime. Primum, quæ ibi sit nata: secundum, quæ influat perennis. Si omnino aqua non est uina, cisternæ faciundæ sub tectis, & lacus sub dio, ex altero loco ut homines, ex altero ut pecus uti possit.

C A P. X I I.

Dandam operam, ut potissimum sub radicibus montis siluestris uillam ponas, ubi pastiones sint laxæ, ita ut contra uentos, qui saluberrimi in agro flabunt. Quæ posita est ad exortus æquinoctiales aptissima, quod æstate habet umbram, hieme solem. Sin cogare secundum flumen ædificare, curandum ne aduersum eum ponas. hieme enim fiet uehementer frigida, & æstate non salubris. Aduertendum etiam si qua erunt loca palustria, & propter easdẽ causas, & quòd arescunt, crescunt animalia quædam minuta, quæ non possunt oculi consequi, & per æra intus in corpus per os, ac nares perueniunt, atque efficiunt difficilis morbos. Fundanius, Quid potero, inquit, facere, si istiusmodi mi fundus hæreditate obuenerit, quo minus pestilentia noceat? Istuc uel ego possum respondere, inquit Agrius. Vendas quot assibus possis: aut si nequeas, relinquas. At Scrofa, Vitandum, inquit, ne in eas partes spectet uilla, ex quibus uentus grauior afflare soleat. nẽue in conualli caua, & ut potius in sublimi loco ædifices. qui quod perflatur, si quod est quod aduersarium inferatur, facilius discutitur. Præterea, quòd ab sole toto die illustratur, salubrior est, quòd & bestiolæ si quæ propè nascuntur & inferuntur, aut efflantur, aut aritudine cito pereunt. Nimbi repentini, ac torrentes flumij, periculosi illis, qui in humilibus ac cauis locis ædificia habent, & repentinæ prædonum manus, quòd improvisos facilius opprimere possunt. Ab hoc utroque superiora lo-

et tutiora.

CAP. XIII.

In ulla faciūda stabula, ita ut bubilia sint ibi, hieme, quæ possint esse caldiora. Fructus, ut est uinum, et oleum, loco plano in cellis, item ut uasa unaria, et olearia potius faciendum. Aridus, ut est faba et fœnum in tabulatis. Familia ubi uersetur prouidendum, si fessi opere, aut frigore, aut calore, ubi commodissime possint se quiete recipere. Vilici proxime ianuam cœllam esse oportet: cūmque scire, qui introeat: aut exeat noctu, quidue ferat: præsertim si ostarius est nemo. In primis culina uidenda, ut sit admota, quod ibi hieme antelucanis temporibus aliquot res conficiuntur, cibus paratur, ac capitur. Faciendum etiam plaustris, ac cætero instrumento omni, quibus cælum pluuium inimicum, in cohorte ut satis magna sint tecta. hæc enim si intra clausum in consepto, et sub dio, furem modo non metuunt, aduersus tempestatem nocentem non resistunt. Cohortes in fundo magno duæ aptiores. una, ut interius compluuium habeat lacum, ubi aqua saliat, qui intra stylobatas cum uenit, sit semipiscina. Boves enim ex aruo æstate reducti hîc bibunt, hîc perfunduntur. nec minus è pabulo dum redierunt anseres, sues, porci. In chorte exteriori lacum esse oportet, ubi maceretur lupinum: item alia, quæ demissa in aquam ad usum aptiora sūt. Cohors exterior crebro operta stramentis ac palea, occulcata pedibus pecudum, sit ministra fundo, ex ea quod euehatur. Secundum uillam duo habere oportet sterquilinia, aut unum bifariam diuisum. alteram enim partem ferri oportet è uilla nouam, alteram ueterem tolli in agrum. quod enim infertur recens, minus bonum: id cum flacuit, melius. necnon sterquilinum melius illud, cuius latera, et summum uirgis ac fronde uindicatum

ab sole. Non enim succum quem quærit terra, solem ante exugere oportet. Itaque periti (qui possint) ut eò aqua influat, eo nomine faciunt. Sic enim maxime retinetur succus. in eoque quidam sellas familiaricas ponunt. A Edificium facere oportet, sub quod tectum totam fundi subijcere possis messem, quod uocant quidam nubilarium. Id secundum aream faciendum, ubi triturus sis frumentum, magnitudine pro modo fundi ex una parti apertum, & id ab area, quo & in trituram prouere facile possis, & si nubilare cœperit, inde ut rursus celeriter reijcere. Fenestras habere oportet ex ea parti, unde commodissime perflari possit. Fundanius, Fructuosior, inquit, est certe fundus propter ædificia, si potius ad antiquorum diligentiam, quàm ad horum luxuriam dirigas ædificationem. Illi enim faciebant ad fructuum rationem, hi faciunt ad libidines indomitas. Itaque illorum uillæ rusticæ erant maioris quàm urbanæ, quæ nunc sunt pleræque contra. illic laudabatur uilla, si habebat culinam rusticam bonam, præsepas laxas, cellam uinariam & oleariam ad modum agri aptam, & pauimento procliui in lacum. quod sæpe, ubi conditum nouum uinum, orcæ in Hispania feruore musti ruptæ, neque non & dolia in Italia. item cætera ut essent in uilla huiusmodi, quæ cultura quæreret, providebant. Nunc contra uillam urbanam quammaximam ac politissimam habeant, dant operam: ac cum Metelli, ac Luculli uillis pessimo publico ædificatis certant. quo hi laborant, ut spectent sua æstiuæ triclinaria ad frigus orientis, hyberna ad solem occidentem, potius, quàm ut antiqui, in quam partem cella uinaria, aut olearia fenestras haberet, cum fructus in eo uinarius quærat ad dolia æra frigidiorum, ita olearia calidiorum. Item uide-

re oportet, si est collis (nisi quid impedit) ut ibi potissimum ponatur uilla.

C A P. XIII.

Nunc de septis, quæ tutandi causa fundi, aut partis fi-
ant, dicam. Earum tutelarum genera IIII. unum na-
turale, alterum agreste, tertium militare, quartum fabri-
le. Horum unumquodque species habet plures. Primum
naturale sepimentum, quod obseri solet uirgultis aut spi-
nis, quod habet radices, ac uiuæ sepis, prætereuntis lasci-
ui non metuet facem ardentem. Secunda sepes est ex agre-
sti ligno, sed non uiuit. Fit aut palis statutis crebris, è uir-
gultis implicatis, aut latis perforatis, & per ea foramina
traiectis longurijs ferè binis aut ternis: aut ex arboribus
truncis demissis in terram, deinceps constitutis. Tertium
militare sepimentum est fossa, & terreus agger. sed fossa
ita idonea, si omnem aquam, quæ è cælo uenit, recipere
potest, aut fastigium habet, ut exeat è fundo. Agger is bo-
nus, qui intrinsecus iunctus fossa, aut ita arduus, ut eum
transcendere non sit facile. Hoc genus sepes fieri secun-
dum uias publicas solent, & secundum amnes. Ad uiam
salariam, in agro Crustumino uidere licet locis aliquot
coniunctis aggeres cum fossis, ne flumen agris noceat. Ag-
geres qui faciunt sine fossa, eos quidam uocant muros, ut
in agro Reatino. Quartum fabrile sepimentum est nouis-
simum, maceria. Huius ferè species quatuor: quòd fiunt è
lapide, ut in agro Tusculano: quòd è lateribus coctilibus,
ut in agro Gallico: quòd è lateribus crudis, ut in agro Sa-
bino: quòd ex terra, & lapillis compositis in formis, ut in
Hispania, & agro Tarentino.

C A P. XV.

Præterea sine septis fines prædijs, sationis, notis arbo-
rum tutiores fiunt, ne familiæ rixentur cum uicinis, ac li-
mites ex litibus iudicem quærant. Serunt alijs circum pi

nos, ut habet uxor in Sabinis. alij cupressos, ut ego habui in Vesuvio. alij ulmos, ut multi habent in Crustumino, quòd ubi id pote, ut ibi: quòd est campus, nulla potior serenda, quòd maxime fructuosa, quòd & sustinet sepem, ac colit aliquot corbularum uuarum, & fròdem iucundissimam ministrat ouibus ac bubus, ac uirgas præbet sepibus, & foco, ac furno. Scrofa, Igitur primum hæc quæ dixi, quatuor uidēda agricolæ, De fundi forma, terræ natura, de modo agri, de finibus tuendis. CAP. XVI.

Relinquitur altera pars, quæ est extra fundum. Cuius appendices uehementer pertinent ad culturam, propter affinitatem. Eius species totidem: Si uicina regio est infesta. si quò neque fructus nostros exportare expediat, neque inde quæ opus sunt, apportare. tertium, si uia, aut flumij qua portetur, aut non sunt, aut idonei non sunt. quartum, si quid ita est in confinibus fundis, ut nostris agris proffit aut noceat. è queis quatuor, quod est primum: refert infesta regio sit, necne. Multos enim agros egregios colere non expedit, propter latrocinia uiciorum, ut in Sardinia quosdam qui sunt propè Celiem, & in Hispania propè Lusitaniam, quæ uicinitatis inuectos habent idoneos, quæ ibi nascuntur ubi uendant, & illinc inuectos opportunos ad ea quæ in fundo opus sunt, quod propterea sunt fructuosa. Multi enim habent in prædijs, quibus frumentum, aut uinum, aliudue quid desit importandum. contra, non pauci, quibus aliquod sit exportandum. Itaque sub urbe colere hortos late expedit, sic uiolaria, ac rosaria. item multa, quæ urbs recipit, cum eadem in longinquo prædio, ubi non sit quo deferri possit uenale, non expediat colere. tertium est item, si ea oppida aut uicinia, aut etiam diuitum copiosi agri ac uil

læ, unde non care emere possis, quæ opus sunt in fundum, quibûsque quæ supersint uenire possint: ut quibusdam pedamenta, aut perticæ, aut arundo, fructuosior sit fundus, quàm si longe sint importanda, nonnunquam etiam quàm si colendo in tuo ea parare possis. Itaque in hoc genus coloni potius anniuersarios habent uicinos, quibus imperant medicos, fullones, fabros, quàm in uilla suos habeant: quorum nonnunquam unius artificis mors tollit fundi fructum. quam partem lati fundi diuites domesticæ copiæ mandare solent. Si enim ab fundo longius absunt oppida aut uici, fabros parent, quos habeant in uilla. sic cæteros necessarios artifices, ne de fundo familia ab opere discedat, ac profestis diebus ambulet feriata potius, quàm opere faciundo agrum fructuosiores reddat. Itaque ideo Sæternæ liber præcipit, nequis de fundo exeat præter uilicum, & promum, & unum quem uilicus legat. siquis contra exierit, ne impune abeat. si abierit, ut in uilicum animaduertatur. Quod potius ita præcipiendû fuit, nequis iniussu uilici exierit, neque uilicus iniussu domini longius, quàm ut eodem die redierit, neque id crebrius, quàm opus esset fundo. Quarto eundem fundum fructuosiores faciunt uecturæ, si uicæ sunt, quæ plaustra agi facile possint: aut flumina propinqua, quæ nauigari possit. quibus utrisq; rebus euehi atque inuehi, ad multa prædia scimus. Refert etiam ad fundi fructus, quemadmodum uicinus in confinio consitum agrum habeat. si enim ad litem queretum habet, non possis recte secundum eam siluam serere oleam, quod usque eò est contrarium natura, ut arbores non solum minus ferant, sed etiam fugiant, ut introrsum in fundum se reclinent: ut uitis adsita ad olus facere solet. ut quercus, sic iuglandes magnæ & cre-

bræ finitimæ, fundi orã faciunt sterilem. CAP. XVII.

De Fundi IIII partibus, quæ cum solo hærent, et alteris IIII, quæ extra fundum sunt, et ad culturam pertinent, dixi. Nunc dicam agri quibus rebus colatur. quas res alij diuidunt in duas partes, in homines, et adminicula hominum, sine quibus rebus colere non possunt. Alij in tres partes, in instrumenti genus uocale, et semiuocale, et mutum. Vocale, in quo sunt serui. Semiuocale, in quo sunt boues. Mutum, in quo sunt plaustra. Omnes agri coluntur hominibus seruis aut liberis, aut utrisque. Liberis, aut cum ipsi colunt, ut plerique pauperuli cum sua progenie, aut mercenarijs, cum conducticijs liberorum operis res maiores, ut uindemias, ac fœnificia administrant: iique quos obæratos nostri uocitarunt, et etiã nunc sunt in Asia, atque Aegypto, et in Illyrico complures. De quibus uniuersis hoc dico: Grãuia loca utilius esse mercenarijs colere, quàm seruis, et in salubribus quoque locis opera rustica maiora, ut sunt in condedis fructibus uindemiæ, aut messis. De his cuiusmodi esse oporteat, Cassius scribit hæc: Operarios parados esse, qui laborẽ ferre possint, ne minores annorum XXI. et ad agriculturam dociles. Eam coniecturam fieri posse ex aliarum rerũ imperatis, et more incolarum è nouitijs requisito ad priorem dominũ quid factitarent. Mãcipia esse oportere neque formidolosa, neque animosa. Qui præsent esse oportere, qui literis, aliqua sint humanitate imbuti, frugi, ætate maiore, quàm operarios, quos dixi. Facilius enim his, quàm minoribus nati sunt dicto audiẽtes. Præterea potissimũ eos præesse oportet, qui periti sint rerum rusticarum. non solum enim debere imperare, sed etiam facere, ut facientem imitentur, et ut animaduertant eum cum causa sibi præesse, quòd sciẽtia præstet et usu. Neque

H. i.

illi concedendum, ita imperare, ut uerberibus coerceat potius quã uerbis, si modo idem efficere possis. neque eiusdem nationis plures parados esse. ex eo enim potissimum sole-re offensiones domesticas fieri. Præfectos alacriores faciendum præmijs: dandaque opera, ut habeant peculium, et coniunctas conseruas, è quibus habeant filios. eo enim fiunt firmiores, ac coniunctiores fundo. Itaque propter has cognationes epiroticæ familiæ sunt illustriores ac cariores. Ad iniiciendam uoluptatem his præfecturæ, honore aliquo habendi sunt. Et de operarijs, qui præstabunt aliqui, communicandum quoque cum ijs, quæ faciunda sunt opera. quod ita cum fit, minus se putant despici, atque aliquo numero haberi à domino. Studiosiores ad opus fieri liberalius tractando, aut cibarijs, aut uestitu largiore, aut remissione operis, concessionéue, ut peculiare aliquid in fundo pascere liceat, aut huiusmodi rerum alijs, ut quibus quid grauius sit imperatum, aut animaduersum, qui consolando eorum restituat uoluntatem, ac beneuolentiam in dominum.

CAP. XVIII.

De familia: Cato dirigit ad duas metas, ad certum modum agri, et genus sationis, scribens de oliuetis, et uineis, ut duas formulas. unam, in qua præcipit quomodo oliuetum agri iugerum CCXL instruere oporteat. Dicit enim in eo modo hæc, mancipia XIII habenda, uilicum, uilicam, operarios V, bubulcos III, asinarium I, subulcum I, opilionem I. Alteram formulam scribit de uinearum iugeribus centum, ut dicat haberi oportere hæc, XV mancipia, uilicum, uilicam, operarios X, bubulcum, asinarium, subulcum. Saferna scribit satis esse ad iugera VIII hominem unum: ea debere eum confodere diebus XLV, tametsi quaternis operis singula iugera possit. sed relin-

quere se operas XIII, ualeitudini, tempestatu, inertie, indulgentie. Licinius, Horum neuter satis dilucide modulos reliquit nobis. Quod Cato si uoluit (ut debuit) uti proportionem, ad maiorem fundum uel minorem adderemus, uel demeremus, extra familiam debuit dicere uilicum & uilicam. Neque enim si minus CCXL iugera oliueti colas, non possis minus uno uilico habere: nec si bis tanto ampliore fundum, aut eo plus colas, ideo duo uilici, aut tres habendi fuere. Operarij modo, & bubulci pro portione demendi, uel addendi, ad minores, maioresue modos fundorum. hi quoque, si similis est ager. sin est ita dissimilis, ut totus arari non possit, ut si sit cofragosus, atque arduus cliuis, minus multi opus sunt boues, & bubulci. Mitto illud, quod modum, neque unum, nec modicum proposuit CCXL iugerum. Modius enim centuria, & ea CC iugerum, e quo quum sexta pars sit ea XL, quae de CCXL demuntur, non uideo quemadmodum ex eius praeccepto demam sextam partem: & de XIII mancipijs nihilo magis si uilicum, & uilicam remouero, quemadmodum ex XI, sextam partem demam. Quod autem ait in C iugeribus uinearum opus esse XV mancipia, si quis habebit centuriam, quae sit dimidium uineti, dimidium oliueti, sequetur, ut duo uilicos, & duas uilicas habeat, quod est deridiculum. Quare alia ratione modus mancipiorum generatim est animaduertendus, & magis in hoc Saserna probandus, qui ait singula iugera quaternis operis uno operario ad conficiendum satis esse. sed si hoc in Sasernae fundo in Gallia satis fuit, non continuo idem in agro ligustico montano. Itaque de familiae magnitudine, & reliquo instrumento commodissime scies, quantum pares, si tria animaduertes diligenter. In uicinitate praedia cuiusmodi sint, & quanta, & quot

H.ij.

quæque hominibus colantur : & quot additis operis aut demptis melius, aut deterius habeas cultum. Biviũ enim nobis ad culturam dedit natura, experienciã, & imitacionem. Antiquissimi agricolæ tentando pleraque constituerunt, liberi eorũ magnam partem imitando. Nos utrunque facere debemus, & imitari alios, & aliter ut faciamus experientia tentare quædam sequentes non ~~de~~leam, sed rationẽ aliquam: ut si altius repastinauerimus, aut minus, quàm alij, quod momentũ ea res habeat. ut fecerunt ij, vii sariendo iterũ, & tertio, & qui insitiones ficulnas ex uerno tempore in æstium contulerunt.

CAP. XIX.

De reliqua parte instrumenti, quod semiuocale appellatur, Saferna ad iugera CC. arui, boũ iuga duo satis esse scribit. Cato in oliuetis CC. XL. iugerum, boues trinos. ita fit, ut Saferna dicat uerũ ad centum iugera, iugum opus esse, si Cato ad octogena. Sed ego neutrum horũ ad omnem agrũ conuenire puto, & utrunque ad aliquem. alia enim terra facilior aut difficilior est alia. Terrã boues proscindere nisi magnis uiribus non possunt, & sæpe fracta buira relinquunt uomeres in aruo. Quo sequẽdum nobis in singulis fundis, dum sumus nouicij, triplici regula, superioris domini instituto, & uicinorum, & experientia quadã. Quod addit asinos, qui sterco uectent, treis, asinum molarium, in uinea iugerum C. iugum bouum, asinũ iugum, asinum molarium: in hoc genere semiuocalium, adiiciendũ de pecore, ea sola, quæ agri colendi causa erunt, ut solent esse pecuaria, pauca habenda, quo facilius mancipia, quæ solent se tueri, & assidua esse possint. In eo numero non modo qui prata habent, ut potius oues quàm sues habeant, curant, sed etiam qui prata non habent, quia non solum pratorum causa habere debent, sed etiam propter

stercus.

CAP. XX.

Igitur de omnibus quadrupedibus prima est probatio, qui idonei sint boues, qui arandi causa emuntur, quos rudis, neque minoris trimos, neque maioris quadrimos parandū. ut uiribus magnis sint, ac pares, ne in opere firmior imbecillioem cōficiat: amplis cornibus, & nigris potius quàm aliter: ut sint lata fronte, naribus simis, lato pectore, crassis coxendicibus. Hos ueteranos ex campestribus locis emendum, non in dura ac montana: nec nō, ita si incidit, ut sit uitandum. Nouellos cum quis emerit iuuenos, si eorum colla in furcas destitutas incluserit, ac dederit cibū, diebus paucis erunt mansueti, & ad domandum proni. Tum ita subigendum, ut minutatim assuefaciant, & ut tironem cum ueterano adiūgant. imitando enim facilius domatur. & primum in æquo loco, & sine aratro, tum eo leui, & principio per arenam, aut molliorem terrā. Quos ad uecturas item instituendum, ut inania primum ducant plaustra, & si possis, per uicum aut oppidum creber crepitus, ac uarietas rerum consuetudine celerrima ad utilitatem adducit. Neque pertinaciter, quē feceris dexterum, in eo manendum. Quod si alternis sit sinister, sit laborāti in alterutra parte requies. Vbi terra leuis, ut in Cāpania, ibi non bubus grauibus, sed uaccis aut asinis quod arant, eò facilius ad aratrum leue adduci possunt, ad molas, & ad ea, si quæ sunt, quæ in fundo conuehuntur. In qua re alij asellis, alij uaccis ac mulis utuntur, exinde ut pabuli facultas est. nā facilius asellus, quàm uacca alitur, sed fructuosior hæc. In eo agricolæ hoc spectandum, quo fastigio sit fundus. in confragofo enim, ac difficili hæc ualentiora parandum, & potius ea, quæ plus fructum reddere possint, cum idem operis faciant.

H. iij.

Canes potius cum dignitate, et acres paucos habendū, quàm multos. quos consuefacias potius noctu uigilare, et interdiu clausos dormire. De indomitis quadrupedibus, ac pecore faciundum. Si prata sunt in fundo, neque pecus habet, danda opera, ut pabulo uendito, alienum pecus in suo fundo pascat, ac stabulet.

De reliquo instrumento muto, in quo sunt corbulæ, et dolia, sic alia, hæc præcipienda. Quæ nasci in fundo, ac fieri à domesticis poterūt, eorū nequid ematur, ut ferè sunt, quæ ex uiminibus, et materia rustica fiunt, ut corbes, fiscinæ, tribula, mallei, rastelli. Sic quæ fiunt de cannabi, lino, iunco, palma, scirpo, ut funes, restes, tegetes. Quæ è fundo sumi non poterunt, ea si emptæ erunt potius ad utilitatem, quàm ob speciem, sumptu fructum nõ extenuabunt. eo magis, si inde emptæ erūt potissimum, ubi ea et bona, et proxime, et uilissimo emi poterunt. Cuius instrumenti uaria discrimina, ac multitudo agri magnitudine finitur, quòd plura opus sunt, si fines distant late. Itaque Stolo inquit, Proposita magnitudine fundi, de eo genere Cato scribit, Oliueti iugera CCXL qui coleret, eū instruere ita oportere, ut faceret uasa olearia iuga V. quæ membratim enumerat, ut ex ære athenæa, urceos, nassiternam: item alia sic è ligno, et ferro, ut plostra maiora tria, aratra cum uomeribus sex, crates stercorarias quatuor, item alia. sic de feramentis quæ sint, et quot opus ad multitudinem, ut ferreas octo, surcula totidem, dimidio minus palas, item alia. Item alteram formulã instrumenti fundi uinarij fecit, in qua scribit, si sit centum iugerū, habere oportere uasa torcularia instructa trina, dolia cum operculis culleorū octingentorum, acinaria XX, frumentaria XX. Item eiusmo-

di alia, quæ minus multa quidem alij, sed tantum numerũ culleorum scripsisse puto, ne cogeretur quotannis uendere uinum. Vetera enim quàm noua, & eadem alio tēpore, quàm alio pluris. Item sic de ferramentorũ uarietate scribit permulta, & genere, & multitudine qua sint, ut falces, palas, rastros. Sic alia, quorum nonnulla genera species habent plures, ut falces. nam dicuntur ab eodem scriptore ueneticæ opus esse sex, sirpiculæ V, siluaticæ V, arborariæ III, & rustariæ X. Hic hæc. At Scrofa, Instrumentum, & supellectilem rusticã omnem oportet habere scriptam in urbe & rure dominũ. uilicium contra ea ruri omnia certo suo quæq; loco ad uillã debent esse posita. Quæ nõ possunt esse sub clauis, quàm maxime facere ut sint in cõspectu oportet, eo magis ea, quæ in rariore sunt usu, ut quibus in uindemia utuntur, ut corbulæ, & sic alia. quæ enim res quotidie uidentur, minus metuunt furem. CAP. XXIII.

Suscipit Agrasius, Et quoniam habemus illa duo prima, ex diuisione quadripartita, de fundo, & de instrumento, quo coli solet, de tertia parte expecto. Scrofa, Quoniam fructum, inquit, arbitror esse fundi eum, qui ex eo satus nascitur utilis ad aliquam rem, duo considerãda, quæ, & quo quidque loco maxime expediat serere. alia enim loca apposita sunt ad fœnum, alia ad frumentum, alia ad uinum, alia ad oleũ. Sic ad pabulũ quæ pertinent, in quo est ocymum, farrago, uicia, medica, cytisum, lupinũ. Neque in pingui terra omnia seruntur recte, neque in macra nihil. Rectius enim in tenuiore terra ea, quæ nõ multo indigent succo, ut cytisum, & legumina, præter cicer: hoc enim quoque legumen, ut cætera, quæ uelluntur è terra, non subsecantur: quæ quòd ita leguntur, legumina dicta. in pingui rectius, quæ cibi sunt maioris, ut holus, triticum.

H. iij.

siligo, linum. Quædam etiam serenda non tam propter præsentem fructum, quàm in annum prospicientem, quòd ibi subsecta atque relicta terram faciunt meliorem. Itaque lupinum cum necdum siliculam cepit, & nõnunquam fabalia, si ad siliquas non ita peruenit ut fabam legere expediat, si ager macrior est, pro stercore marare solent. Nec minus ea discriminanda in conserundo, quæ sunt fructuosa, propter uoluptatẽ, ut quæ pomaria ac floralia appellantur. Item illa quæ ad hominũ uictum ac sensum, delectationemq; non pertinent, neque ab agri utilitate sunt diiuncta. Idoneus locus eligendus ubi facias salictum & arundinetum, sic alia quæ humidum locum quærunt. Contra, ubi segetes frumentarias, ibi fabam potissimum seras. Item alia, quæ arida loca sequuntur: sicut umbrosis locis alia seras, ut corruca, quòd ita petit asparagus: & apricis, ut ibi seras uolam, & hortos facias, quòd ea sole nutricantur. Sic alia & alio loco serunda, ut habeas uimina, unde utendo quid facias, ut sirpeas, uallos, crates. Alio loco ut seras, ac colas siluam cæduam, alio ubi aucupare. Sic ubi canabim, linum, iuncum, spartum, unde nectas bubus paleas, lineas, restes, funes. quædã loca eadem, alia ad serendum idonea. Nam & in recentibus pomarijs desitis seminibus, in ordinemque arbusculis positis primis annis ante quàm radices longius procedere possint, alij conserunt hortos, alij quid aliud. neque cum conualuerunt arbores, idem faciunt, ne uiolent radices. Stolo, Quod ad hæc pertinet, Cato non male quod scribit de sationibus, Ager crassus & lætus, si sit sine arboribus, eum agrum frumentarium fieri oportere. idem ager si nebulosus sit, rapa, raphanos, mulium, panicum.

CAP. XXIII.

In agro crasso & calido oleam conditaneam, radium

maiolem, sallentinam, orchitem, poseam, sergianam, coluniam, albicerem: quam earum in his locis optimam dicent esse, eam maxime serere. Agrum oliueto conserundo, nisi qui inuentum fauonium spectet, & soli ostentus sit, alium bonum nullum esse. Qui ager frigidior, & macrior sit, ibi oleam licinianam seri oportere. Si in loco crasso, aut calido posueris, hostum nequam fieri, & ferendo arborem perire, & muscum rubrum molestum esse. Hostum uocant, quod ex uno facto olei reficitur. Factum dicunt, quod uno tempore conficiunt. quem alij CLX. aiunt esse modiorum, alij ita minus magnum, ut ad CXX, descendat & exinde, ut uasa olearia quot, & quanta habeant, quibus conficiunt illud. Quod Cato ait circumfundum ulmos & populos, unde frons ouibus & bubus sit, & materies seri oportere. Sed hoc neque in omnibus fundis opus est, neque in quibus est opus, propter frondē maxime, sine detrimento ponuntur ab septentrionali plaga, quod non efficiunt soli. Ille adijcit ab eodem scriptore, si locus humectus sit, ibi cacumina populorum serunda, & arundinetum. id prius bipalio uerti, ibi oculos arundinis pedes ternos alium ab alio seri, ibi quoque corrudam, unde asparagi fiant, aptam esse utrique eandem ferē culturam. salicem Græcam circum arundinetum seri oportere, uti sit qui uitis alligari possit. CAP. XXV.

Vinea quo in agro serunda sit, sic obseruandum. Qui locus optimus uino sit, & ostentus soli, aminæum minusculum, & geminum eugeneum, helueolum minusculum seri oportere. Qui locus crassior sit, aut nebulosus, ibi aminæū maius, aut murgentinum, apicium, lucanum seri. Cæteras uites, & de his miscellas maxime in omne genus agri conuenire.

In omni uinea diligenter obseruant, ut ridica uitis ab septentrione uersus tegatur. Et si cupressos uinas pro ridicis inserunt, alternos ordines imponunt: neque eas crescere altius, quàm ridicas patiuntur. neque propter eas adserunt uites, quòd inter se hæc inimica. Agrius Fundanio, Vereor, inquit, ne ante æditimus ueniât huc, quàm hic ad quartum actum. uindemiam enim expecto. Bono animo es, inquit Scrofa: ac fiscinam expedi, et urnam.

Et quoniam tempora duorum generum sunt, unum annale, quod sol circuitu suo finit: alterum menstruum, quod luna circumiens comprehendit: prius dicam de sole. Eius cursus annalis primum ferè circiter ternis mensibus ad fructus est diuisus in IIII partes, et idem subtilius sesquimēsis in VII. In quatuor, quod diuiditur in uer, et æstatem, et autumnum, et hiemē. Vere stationes quædam sunt. terrā rudem proscindere oportet. quæ sunt ex ea enata, prius quàm ex ijs quid seminis cadat, ut sint exradicata. et simul glæbis ab sole percalefactis aptiores facere ad accipiendū imbrē, et ad opus faciliores, relaxatas. neque ea minus bis arandū, ter melius. Aestate fieri messes oportere. Autūno siccis tēpestatibus uindemias, ac siluas excoli cōmodissime: tunc præcidi arbores oportere secundū terram. Radices autem prioribus imbribus ut effodiantur, nequid ex his nasci possit. Hieme putari arbores duntaxat his temporibus cum gelu cortices, et imbribus careant, et glacie.

Dies primus est ueris in Aquario, æstatis in Tauro, autumnus in Leone, hiemis in Scorpione. Cū uniuscuiusque horum quatuor signorū dies tertius et uicesimus, quatuor

temporum sit primus, efficitur ut uer dies habeat XCI, æstas XCIV, autumnus XCI hyems XXXIX. Quæ re dacta ad dies civiles nostros qui nunc sunt primi uerni temporis ex a. d. VII. Id. Feb. æstiu ex a. d. VII. Idib. Maij. autumnales ex a. d. VII. Idib. Sext. hiberni ex a. d. IV. Id. Nouemb. subtilius discretis temporibus obseruanda quæ dã sunt, eãque in partes VIII diuiduntur. Primum à fauonio ad æquinoctium uernũ dies XL. hinc ad Vergiliarũ exortum dies XLIV. ab hoc ad solstitium dies XLIX. inde ad Caniculæ signum dies XXIX. dein ad æquinoctiũ autumnale dies LXVII. exin ad Vergiliarum occasum dies XXXII. ab hoc ad brumam dies LVII. inde ad fauonium dies XLV. CAP. XXIX.

In primo interuallo inter fauonium, & æquinoctium uernum hæc fieri oportet. Seminaria omne genus ut serantur. putari in primis, circum uites ablaqueari: radices, quæ in summa terra sunt, præcidi: prata purgari, salicta seri, segetes sarire. Seges dicitur, quod aratum satum est. aruum, quod aratum, nec dum satum est. Noualis, ubi satum fuit ante, quàm secunda aratione renouetur. Rursum terram cum primum arant, proscindere appellant. cum iterum, offringere dicunt: quod prima aratione glæbæ grandes, solent excitari, cum iteratur, offringere uocant. tertio cum arant iactò semine, boues lirare dicuntur. id est, cum tabellis additis ad uomerem simul, & satum frumentum operiunt in porcis, & sulcant fossas, quò pluuia aqua delabatur. nonnulli postea, qui segetes non tam latas habent (ut in Appulia) id genus prædij per saritores occare solent, siquæ in porcis relictæ grandiores sunt glæbæ. Quæ aratrum uomere lacunam striam fecit, sulcus uocatur. Quod est inter duos sulcos elata ter-

ra, dicitur porca, quòd ea seges frumentum porricit. Sic quoque exta deis cum dabant, porricere dicebant.

CAP. XXX.

Secundo intervallo inter uernum æquinoctium, & uergiliarum exortum hæc fieri: Segetes runari, herbam è segetibus expurgari, boues terram profandere, salicem cædi, prata defendi. quæ superiore tempore fieri oportuerit, & non sunt absoluta ante quàm gemmas agant ac florescere incipiant, fieri. Quòd si quæ folia amittere solent, ante frondere inceperint, statim ad serendum idoneæ non sunt. Oleam seri, interputarique oportet.

CAP. XXXI.

Tertio intervallo inter uergiliarum exortum & solstitium hæc fieri debent. Vineas nouellas fodere, aut arare, & postea occare, id est communere, ne sit glæba. quod ita occidunt, occare dicunt. Vites pampinari, sed à sciente. nam id, quàm putare maius, neque in arbusto, sed in uinea fieri. Pampinare est ex sarmento coles, qui nati sunt, de ijs, qui plurimum ualent, primum, ac secundum, nonnunquam etiam tertium relinquere, reliquos decerpere, ne relictis colibus sarmentum nequeat ministrare sucum. Ideo in uitiario primitus cum exit uitis, tota resecari solet, ut firmiore sarmento è terra exeat, atque in pariendis colibus uires habeat maiores. Eiuicidum enim sarmentum propter infirmitatem sterile, neque ex se potest eijcere uitem, quam uocant minorem flagellum, maiorem etiam unde uinæ nascuntur, palmam. prior litera una mutata declinata à uenti flatu, similiter flabellum ac flagellum. posterior quo ea uitis immittitur ad uinas pariendas, dicta primo uidetur à pariendo parilema: exim mutatis literis, ut in multis, dici coepta palma. Ex altera parte caprea di-

Etia, quòd parit capreolũ. is est coliculus uiteus intortus, ut cinnam. s. is enim uites ut teneat, serpit ad locum capiundum. ex quo à capiendo capreolus dictus. Omne pabulum, primum ocimum, farraginem, uiciam, nouissime fœnem secari. Ocimum dictum à Græco uerbo *ὠνίως*, quod ualet cito. Simuliter quo ocimum in horto. Hoc amplius dictum ocimum, quòd citat aluum bubus, & ideo ijs datur ut purgentur, id ex pabuli segete uiride sectum ante quàm genat siliquas. Contra, ex segete, ubi sata admixta ordeum & uicia, & legumina pabuli cauã uiridia. quod far ferro cæsa, farrago dicta, aut nisi quòd primum in farracia segete seri cœptum. Ea equi, & iumenta cætera uerno tempore purgantur, ac saginantur. Vicia dicta à uinciendo, quòd item capreolos habet ut uitis, quibuscum sursum uorsum serpit ad scapum lupini, aliũmque quẽ, ut hæreat, id solet uincire. Si prata irrigua habebis, simulac fœnum sustuleris, irrigare. In poma, quæ insita erunt, siccitatibus aquam addi quotidie. à quo quòd indigent potu, poma dicta esse possunt.

C A P. XXXII.

Quarto interuallo inter solstitium, & caniculam plerique messem faciunt, quòd frumentum dicant quindecim diebus esse in uaginis, quindecim florere, quindecim exarescere, cum sit maturũ. Arationes absolui, quæ eò fructuosiores sunt, quo calidior terra aratur. Cũ profcideris, offringi oportet, id est iterare, ut frangantur glæbæ. prima enim aratione grandes glæbæ ex terra scanduntur. Serendum uiciam, lentem, cicerculam, eruilam, cæteraque, quæ alij legumina, alij (ut Gallicani quidam) legaria appellant, utraque dicta à legendo, quòd ea non secantur, sed uellendo leguntur. Vineas ueteres iterum occare, nouellas etiam tertio, si sunt etiam tum glæbæ.

Quinto intervallo inter caniculã, & æquinoctium autumnale oportet stramenta desecari, & æceruos construi, aratro offringi, frondem cædi, prata irrigua iterum secari.

Sexto intervallo ab æquinoctio autumnali incipere scribunt oportere serere, usque ad diem XCI. post brumam, nisi quæ necessaria causa coegerit, non serere: quòd tantum intersit, ut ante brumam sata, septimo die: quæ à bruma sata, XL die uix existant. neque ante æquinoctium incipi oportere putant. quòd si minus idoneæ tēpestates sint consecutæ, putescere semina soleant. Fabam optime seri in uergiliarum occasu. Uuas autem legere, & uindemiam facere inter æquinoctium autumnale, & uergiliarum occasum. Dem uites putare incipere, & propagare, & serere poma. Hæc aliquot regionibus, ubi maturius frigora fiunt asperiora, melius uerno tempore.

Septimo intervallo inter uergiliarum occasum, & brumam, hæc fieri oportere dicunt. Serere liliū, & crocum, quod iam egit radicem: rosam, ea conciditur radicitus in uirgulas palmares, & obruitur, hæc eadem postea transfertur facta uiuiradix. Violaria in fundo facere non est utile, ideo quòd necesse est è terra ad ea obruenda puluinos fieri, quos irrigationes, & pluuiæ tempestates abluunt, & agrum faciunt macriorem. Ab fauonio usque ad arcturi exortum recte serpullū è seminario transferri quod dictum ab eo quòd serpit. Fossas novas fodere. ueteres tergere. uineas, arbustumque putare, dum in XV. diebus ante & post brumam, ut pleraque ne facias: nec non tum aliquid recte seritur, ut ulmi.

C A P. XXXVI.

Octauo intervallo inter brumam & fauonium hæc fieri oportet. de segetibus, si qua est aqua, deduci: sin siccitates sunt, & terra teneritudinem habet, sarire. vineas, arbustaque putare. Cum in agris opus fieri non potest, quæ sub tecto possunt, tunc consicienda antelucano tempore hyberno. Quæ dixi, scripta, & posita habere in uilla oportet, maxime ut uilicus norit.

C A P. XXXVII.

Dies lunares quoque obseruandi, qui quodammodo bipartiti. Quod à noua luna crescit ad plenam, & inde rursus ad nouam lunam decrescit, quod ueniat ad intermestrium, è quo die dicitur luna esse extrema, & prima, à quo eum diem Athenis appellant ἡνὴν καὶ νέαν, τριὰξ δ' αὖ αὐτῆς. quædam faciēda in agris potius crescente luna quàm senescente. quædã contra, quæ metas ut frumenta, & cæduam syluam. Ego ista etiam, inquit Agrasius, non solū in ouibus tondendis, sed in meo capillo à patre acceptum seruo, ni decrescēte luna tondens caluus fiam. Agrius, Quemadmodum, inquit, luna quadripartita? & quid ea diuisio ad agros pollet? Tremellius, Nunquam rure audisti, inquit, octauo ianā lunam & crescentem, & contra senescentem, & quæ crescente luna fieri oporteret, & tamen quædã melius fieri post octauo ianā lunā, quàm ante? et si quæ senescente fieri conueniret, melius quanto minus haberet ignis id astrū? Dixi de quadripartita forma culturæ agri. Stolo, Est altera, inquit, temporum diuisio coniuncta quodammodo cum sole, & luna, quæ in sex partita, quod omnis ferè fructus quinto denique gradu peruenit ad perfectum, ac uidet in uilla doliū, ac modium. unde sexto prodit ad usum. Primo præparandū, secundo serendum, tertio nutricandū, quarto legendum, quinto con-

dendum, sexto promendum. Ad alia in præparando, faciendi scrobes, aut repastinandum, aut sulcandum, ut si arbustum, aut pomarium facere uelis. Ad alia arandum, aut fodiendum, ut si segetes instituas. Ad quædam bipalio uertenda terra, plus, aut minus. aliæ enim radices angustius diffundunt, ut cupressi. aliæ latius, ut platani, usque eo, ut Theophrastus scribat, Athenis in Lyceo, cum etiam nunc platanus nouella esset, radices trium & triginta cubitorum egisse. Quædam si bubus, & aratro profuderis: & iterandum ante, quàm semen iactes. Item præparatio si quæ fit in pratis, id est, ut defendatur à pastione, quod ferè obseruant à piro florente, si irrigua sunt, ut tempestiue irrigentur.

CAP. XXXVIII.

Quæ loca in agro stercoranda uidendum, & qui, & quo genere potissimum facias: nam discrimina eius aliquot. Stercus optimum scribit esse Cassius uolucriũ, præter palustrium, ac nantium. De hisce præstare columbinum, quòd sit calidissimum, ac fermentare possit terram. Id ut semen aspergi oportere in agro, non ut de pecore acervatim poni. Ego arbitror præstare ex auuarijs turdorum ac merularum, quod non solum ad agrum utile, sed etiam ad cibum, ita bubus, ac subus, ut fiant pingues. Itaque qui auaria conducunt, si caueat dominus, stercus ut in fundo maneat, minoris conducunt quàm ij, quibus id accedit. Cassius secundum columbinum scribit esse hominis. Tertio caprinum, & ouillum, & asininum. Minime bonum equinum, sed in segetes. in prata enim uel optimum ut cæterarum ueterinarum, quæ ordeo pascuntur, quod multam facit herbam. Sterquilinium secundum uillam facere oportet, ut quàm paucissimis operis egeratur. In eo si in mediobusta aliqua materia sit depacta,

negant serpentem nasci.

C A P. XXXIX.

Sationis autem gradus secundus hanc habet naturam, ad quod tempus cuiusque seminis apta sit ad serendum. Nam refert in agro ad quã partem cœli quisque locus spectet, sic ad quod quæque tempus res facillime crescat. Nõnne videmus alia florere uerno tempore, alia æstiuo: neque eadem autumnali, quæ hyberno? Itaque alia seruntur, atque inseruntur, & metuntur ante, aut post, quàm alia. & cum pleraque uere melius, quàm autumno inserantur, circiter solstitiũ inseri ficos, necnon brumalibus diebus cerasos? Quare cum semina ferè quatuor sint generum, quæ transferũtur è terra in terram, uiridices: quæ ex arboribus dempta demittuntur in humũ, quæ inseruntur ex arboribus in arbores, de singulis rebus uidendũ, quæ quoque tempore locoque facias. C A P. XL.

Primum semen quod est principium genendi, id duplex. unum, quod latet nostrum sensum: alterum, quod apertum. Latet, si sunt semina in aere, ut ait physicus Anaxagoras: & si aqua, quæ influit in agrum inferre solet, ut scribit Theophrastus. Illud quod apparet ad agricolas, id uidendum diligenter. quædam enim ad genendum propterea usque adeo parua, ut sint obscura: ut cupressi. non enim galbuli, qui nascuntur, id est tanquam pile parue corticiæ id semen, sed in ijs intus primigenia semina dedit natura. Reliqua inuenit experientia coloni. Num prima, quæ sine colono, priusquam sata, nata? Secunda, quæ ex ijs collecta, neque priusquam sata nata. Prima semina uidere oportet, ne uetustate sint exsucta, aut ne sint admixta, aut ne propter similitudinem sint adulterina. Semen uetus tantum ualet in quibusdam rebus, ut naturam commutet. nam ex semine brassicæ uetere sato nasci

L.i.

aiunt rapa, & contra ex raporū brassicam. Secunda semina uidere oportet, ne unde tollas, nimium cito, aut tarde tollas. Tempus enim idoneum, quod scribit Theophrastus, uere, & autumnno, & caniculæ exortu: neq; omnibus locis ac generibus idem. In siccō & macro loco, & argilloso, uernum tempus idoneum, quo minus habet humoris. In terra bona ac pingui, autumnno, quod uere multus humor. quam sationem quidā metiuntur ferè diebus XXX. Tertium genus seminis, quod ex arbore per surculos deferatur in terram, sic in humum demittitur, ut in quibusdam tamen sit uidendum, ut eo tempore sit deplantatum quo oportet. Id enim fit ante, quàm gemmare, aut florere quid incipit, & quæ de arbore transferas, ut ea deplantes potius quàm defringas: quod plantæ solum stabilius, quo latius, ut radices facilius mittat. ea celeriter antequam succus exarescat, in terram demittunt. Demum in oleagineis seminibus arbores uidendum, ut sit de tenero ramo ex utraque parte æquabiliter præcisum, quas alij clauolas, alij taleas appellant, ac faciunt circiter pedales. Quartum genus seminis, quod transit ex arbore in aliam. Videndum, qua ex arbore in quã transferatur, & quo tempore, & quemadmodū obligetur. non enim pirum recipit quercus, neque enim si malus pirū. Hoc sequuntur multi, qui aruspices audiunt multū, à quibus proditum in singulis arboribus quot genera insita sint, uno ic̄tu tot fulmina fieri illud, quod fulmen concepit, si in pirū siluaticam in seueris pirum quamuis bonam, non fore tam iucundum, quàm si in eam, quæ siluestris non sit. In quancunque arborem inseras, si eiusdē generis est duntaxat, ut sit utraq; malus, ita inserere oportet, referentem ad fructum, meliori genere, ut sit surculus, quàm est, quo ueniat arbor. Est

altera species ex arbore in arborē inserēdi nuper animaduersa in arboribus propinquis. Ex arbore, è qua quis uult habere surculum, in eam, quam inserere uult, ramulū traducit, & in eius ramo præciso, ac disisso implicat. eum locum qui cotingit ex utraque parte, quod intro est falce extenuatur, ita ut ex una parte, quod cælū uisurum est, corticem cum cortice exæquatum habeat. Eius ramuli, quem insereret cacumen ut directum sit ad cælum, curat. Postero anno cum comprehendit, unde propagatum est, ab altera arbore præcidit.

CAP. XLI.

Quo tempore quæque transferas, hæc in primis uidentur, quòd quæ prius uerno tempore inserebantur, nunc etiam solstitiali, ut ficus, quòd densa materia non est, & ideo sequitur caldorem. A quo fit, ut in locis frigidis ficeta fieri non possint. Aqua recenti insito inimica. tenellum enim cito facit putre. Itaque quod inseritur caniculæ signo, commodissime existimatur inseri. quæ autem natura minus sunt mollia, uas aliquod supra alligant, unde stillet lète aqua, ne prius exarescat surculus, quàm coalescat. cuius surculi corticem integrum seruandum, & eum sic exacuendum, ut non denudes medullā. ne extrinsecus imbres noceant, aut nimius calor, argilla oblinendum, ac libro obligandum. Itaque uitem triduo antequam inserāt, desecāt, ut qui in ea nimius est humor diffluat ante, quàm inseratur. at in qua inserunt, in ea paulo infra, quàm insitum est, incidunt: unde humor aduēticius effluere possit. contrā in fico, & malo punica, & si qua etiam horū natura aridiora, continuo. In alijs translationibus uidentur, ut quod transferat in cacumen, habeat gemmam, ut in ficis. De his primis quatuor generibus seminum, quædam quòd tardiora, surculis potius utendū, ut in ficetis faciunt.

I.ij.

Fici enim semen naturale intus in ea fico, quam edimus. quæ sunt minuta grana, è quibus paruis, quod enasci coliculi vix queunt. Omnia enim minuta & arida, ad crescendo tarda, ea quæ laxiora & foecundiora, ut foemina, quàm mas, ex proportione in uirgultis item. itaque ficus, malus punica, & uitis propter foemineam mollitiam ad crescendo prona. Contra palma, & cupressus, & olea in crescendo tarda. in hoc enim humidiora, quàm aridiora. quare ex terra potius in seminarijs surculos de ficeto, quàm grana de fico expedit obruere: præter si aliter nequeas: ut siquãdo quis trans mare semina mittere, aut inde petere uult. tum enim resticulas per ficos, quas edimus, maturas perferunt, & eas cum inaruerunt, complicant, ac quò uolunt mittunt, ubi obrutæ in seminario pariant. Sic genera ficosũ, Chia, ac Chalcidica, & Lydia, & Africana: item cætera transmarina in Italiam perlata. Simili de causa oleæ semen cum sit nucleus, quòd ex eo tardius enascebatur colis, quàm è taleis, ideo potius in seminarijs taleas, quas dixi, serimus. CAP. XLII.

De medica in primis obserues, ne in terram nimium aridam, aut uariam, sed temperatam semen demittas. in iugerum unum, si est natura temperata terra, scribunt opus esse medicæ sesquimodium. id seritur ita, ut semen iactatur, quemadmodum scilicet cum pabulum, & frumentum seritur. CAP. XLIII.

Cytisum seritur in terra bene subacta tanquã semen brassicæ, inde differtur, & in sesquipedem ponitur. aut etiam de cytiso duriore uirgulæ deplantantur, & ita pargitur in serendo. CAP. XLIIII.

Seruntur fabæ modij IIII in iugero, tritici V, ordeĩ VI, farris X. Sed nonnullis locis paulo amplius, aut minus.

si enim locus crassus plus: si macer, minus. quare obseruabis quantum in ea regione cōsuetudo erit serēdi: ut tantum facias, quantum ualet regio, ac genus terræ. ut ex eodem semine aliubi, cum decimo redeat, aliubi cum quintodecimo, ut in Hetruria, & locis aliquot in Italia. In Sybaritano dicunt etiā cum centesimo redire solitum. in Syria ad Garada, & in Africa ad Byzacium item ex modio nasci centum. Illud quoque multū interest in rudi terra, an in ea seras, quæ quotannis obsita sit, quæ uocatur restibilis: an in ueruacto, quæ interdum requierit. Cui Agrius, In Olynthia quotannis restibilia esse dicunt, sed ita ut tertio quoque anno uberiores ferant fructus. Licinius, Agrum alternis annis relinqui oportet, aut paulo leuioribus sationibus serere, id est, quæ minus sugunt terram. Dicitur, inquit Agrius, de tertio gradu, De nutritionibus, atque alimonijs eorum. Licinius, Quæ nata sunt, inquit, in fundo alescunt, adulta concipiunt, prægnantia cum sunt, matura pariunt poma, aut spicā, sic alia simile ei, à quo profectum, redit semen. Itaque si florem, acerbūmue pirū, aliūdque quid decerpseris, in eodem loco, eodem anno, nihil renascitur, quod prægnationis idem bis habere non potest. ut enim mulieres habent ad partum dies certos, sic arbores ac fruges.

C A P. X L V.

Primum plerunque è terra exit ordeñ diebus VII. nec multo post triticum. Legumina ferè quatrduo, aut quinque diebus, præterquā faba. ea enim serius aliquanto prodit seges. Ostendit idem milium, & sesama, & cætera similiter æquis ferè diebus, præterquam si quid regio, aut tempestas uitij attulit, quo minus ita fiat. Quæ in seminario nata, si loca erunt frigidiora, quæ molli natura sunt, per brumalia tempora tegere oportet frōde, aut stra-

I. iij.

mentis: si erunt imbres secuti, uidebimus necubi aqua consistat. uenenum enim gelum radicibus tenellis sub terra, & supra uirgultis, quæ nec eodem tempore æque crescunt. nam radices autumno, aut hieme magis sub terra, quàm supra adolefcunt, quod tectæ terræ tepore propagantur, supra terram aere frigidiorè tinguntur. idque ita esse docent siluestria, ad quæ sator non accessit. nam prius radices, quàm ea quæ ex ijs solent nasci, crescunt. neque radices longius procedunt, nisi quo tempore uenit sol. his duplex causa, quòd & radicum materiam aliam, quàm aliam longius proyicit natura: & quòd alia terra, alia facilius uiam dat.

C A P. X L V I.

Propter eiusmodi res admiranda discrimina sunt naturalia, quòd ex quibusdam folijs propter eorū uersuram, quod sit anni tempus dici possit, ut olea, & populus alba, & salix. Horum enim folia, cum conuerterunt se, solstitium dicitur fuisse. nec minus admirandum, quod sit in floribus, quos uocant heliotropia, ab eo quòd ad solis ortum mane spectant, & eius iter ita sequuntur ad occasum, ut ad eum semper spectent.

C A P. X L V I I.

In seminario quæ surculis consita, & eorum molliora erunt natura cacumina, ut olea, ac ficus. Ea summa intelligenda binis tabellis dextra & sinistra deligatis, herbæque elidendæ, & dum teneræ sunt uellendæ. prius enim aridæ factæ, rixantur, ac celerius rumpuntur, quàm sequuntur. Contra herba in pratis ad spem fœnificiæ nata, non modo non euellenda in nutritu, sed etiã non calcanda. quo & pecus à prato ablegandū, & omne iumentum, ac etiam homines. solum enim hominis exitium herbæ, & semitæ fundamentum.

C A P. X L V I I I.

In segetibus autem frumentum, quod culmus extulit.

spica ea, quæ mutilata non est, in ordeo, & tritico tria habet continentia, granum, glumam, arista: & etiam primitus spica cum oritur, uaginam. Granum dictum, quod est intimum solidum. Gluma, quæ est folliculus eius. Arista, quæ ut acus tenuis longa eminet è gluma. Proinde ut grani theca sit gluma, & apex arista. Arista, & granum omnibus ferè notum: gluma paucis. Itaque id apud Ennium solum scriptum scio esse in Euhemeri libris uersis. uidetur uocabulum etymon habere à glubendo, quòd eo folliculo deglubitur granum. Itaque eodem uocabulo appellant fici eius, quàm edimus, folliculū. Arista dicta, quòd arefcit prima. granum à gerendo. id enim seritur, uti spica gerat frumentum, nõ ut glumam, aut aristam gerat: ut uitis seritur, non ut pãpinum ferat, sed uuam. Spica autem, quam rustici, ut acceperunt antiquitus, uocant specam, à spe uidetur nominata. eam enim quòd sperant fore, serunt. Spica mutica dicitur, quæ nõ habet aristam: eæ enim quasi cornua sunt spicarū, quæ primitus cum oriuntur, neque planè apparēt, qua sublatent herba ea uocatur uagina, uti qua latet conditum gladium. Illud autem summa in spica iam matura, quod est minus quàm granum, uocatur frit. quod in infima spica, ad culmum stramenti summum, item minus quàm granum est, appellatur urruncum. C A P. X L I X.

Cum conticisset nec interrogaretur de nutritu, credens nihil desiderari, Dicam, inquit, de fructibus maturis capiendis. Et ille, Primum de pratis summissis, herba cum crescere desijt, & æstu arefcit, subsecari falcibus debet: & quoad perarefcit, furcillis uersari. cum peraruit, de his manipulos fieri, ac uehi ad uillam. tum de pratis stipulam rastellis eradi, atque addere fœnificiæ cumulū. Quo facto sicilienda prata, id est falcibus consectanda, quæ fœnise-

I. iij.

ces præterierunt, ac quasi herba tuberosum reliquerunt
campum. A qua sectione arbitror dictum sicilire pratum.

C A P. L.

Messis proprio nomine dicitur in ijs quæ metimur, ma-
xime in frumento, & ab eo esse uocabulo declinata. Fru-
menti tria genera sunt messionis. unum, ut in Umbria, u-
bi falce secundum terram succidunt stramentum: & ma-
nipulum, ut quenque subsecuerunt, ponunt in terra. ubi
eos fecerunt multos, iterum eos percensent, ac de singulis
secant inter spicas & stramentum, spicas conijciunt in cor-
bem, atque in aream mittunt. stramenta relinquunt in
segete, unde tollantur in aceruum. Altero modo metunt, ut
in Piceno, ubi ligneum habent incuruum batillum, in quo
sit extremo ferrula ferrea. hæc cum comprehendit fascem
spicarum desecat, & stramenta stantia in segete relinquit,
ut postea subsecentur. Tertio modo metitur, ut sub urbe Ro-
ma, & locis plerisque, ut stramentum medium subsecent,
quod manu sinistra summum prehendunt: à quo medio
messem dictam puto. Infra manum stramentum, quod
terræ hæret, postea subsecatur. Cõtrà, quod cum spica stra-
mentum hæret, corribus in aream defertur. ubi discedit
in aperto loco palam: à quo potest nominata esse palea. A-
lij stramentum à stando, ut stamen dictum putant. Alij ab
stratu, quòd id substernatur pecori. Cum est matura seges,
metendum, cum in ea iugerum ferè una opera propemodum
in facili agro satis esse dicatur: messas spicas corribus in
aream deferre debent.

C A P. L I.

Aream esse oportet in agro, sublimiori loco, quam per-
flare possit uentus. Hanc esse modicam pro magnitudine
segetis, potissimum rotundam, & mediam paulo extumi-
dam (ut si pluerit, non consistat aqua, & quam breuis-

simo itinere extra aream defluere possit. Omne porrò breuissimum in rotundo è medio ad extremum) solida terra pauitā, maxime si est argilla, ne æstu pæminosa, in rimis eius grana oblitescant, & recipiant aquam, & ostia aperiant muribus ac formicis. Itaque amurca solent perfundere. ea enim herbarum est inimica & formicarū: & talparum uenenum. Quidam aream ut habeāt solidam, muniunt lapide, aut etiam faciunt pauimentum. Nonnulli etiam tegunt areas, ut in Bagienis, quòd ibi sæpe id temporis anni oriuntur nimbi. ubi ea relecta, & loca calida, prope aream faciundum umbracula, quò succedant homines in æstu tempore meridiano. CAP. LII.

Quæ seges grandissima, atque optima fuerit, seorsum in aream secerni oportet spicas, ut semen optimum habeat. E' spicis in aream excuti grana. quod fit apud alios iumentis iunctis, ac tribulo. id fit è tabula lapidibus, aut ferro asperata, quo imposito auriga, aut pondere grandi trahitur iumentis iunctis, ut discutiat è spica grana: aut ex assibus dentatis cum orbiculis, quod uocant plostellum pœnicum. In eo quis sedeat atque agitet, quæ trahant iumenta, ut in Hispania citeriore, & alijs locis faciunt. Apud alios exteritur grege iumentorum inactò, & ibi agitato perticis, quòd unguis è spica exteruntur grana. ijs tritis, oportet è terra subiectari uallis, aut uentilabris, cum uentus spirat lenis: ita fit, ut quod leuissimum est in eo, atque appellatur acus, euannatur foras extra aream, ac frumentum quod est ponderosum, purum ueniat ad corbem. CAP. LIII.

Messe facta, spicilegium uenire oportet, aut domi legere stipulam: aut si sunt spicæ raræ, & operæ caræ, compasci. Summa enim spectanda, ne in ea re sumptus fru-

Etum superet.

CAP. LIIII.

In uinetis uua cum erit matura, uindemiam ita fieri oportet, ut uideas à quo genere uuarum, et à quo loco uineti incipias legere. nam et præcox, et miscella, quam uocant nigram, multo ante coquitur, quo prior legenda: et quæ pars arbusti, ac uineæ magis aprica, prius debet descendere de uite. In uindemiam diligentius uua non solum legitur ad bibendum, sed eligitur ad edendum. Itaque lectius defertur in forum uinarium, unde in dolium inane ueniat: electa in secretam corbulam, unde in ollulas addatur, et in dolia plena uinaceorum contrudatur. alia, quæ in piscinam in amphoram picatam descendat. alia, quæ in aram, ut in carnarium ascendat. Quæ calcatæ uuæ erunt, earum scopi cum folliculis subiiciendi sub prelum, ut siquid reliqui habeant musti, exprimatur in eundem lacum. Cum desit sub prelo fluere, quidam circumcidunt extrema, et rursus premunt: et rursus, cum expressum, circuncisitum appellant, ac seorsum, quod expressum est, seruant, quod resipit ferrum. expressi acinorum folliculi in dolia conijciuntur, eoque aqua additur: ea uocatur lora, quòd lota acina, ac pro uino operarijs datur hieme.

CAP. LV.

De oliueto, oleam, quam manu tangere possis è terra, ac scalis, legere oportet potius quàm quaterere, quòd ea, quæ uapulauit, macescit, nec dat tantum olei. quæ manu stricta, melior ea quæ digitis nudis legitur, quàm illa quæ cum digitalibus. Duricies enim eorum non solum strimgit bacam, sed etiam ramos glubit, ac relinquit ad gelidum reiectos. qui manu tangi non poterunt, ita quati debent, ut arūdine potius quàm pertica feriantur. Grauior enim plaga medicum quærit. qui quatiet, ne aduer-

sam cædat: sæpe enim ita percussa olea secum defert de ramulo plantam. quo facto, fructum amittunt posteri anni, nec hæc non minima causa, quòd oliueta dicant alternis annis non ferre fructus, aut non æquè magnos. Olea ut uua per idem biuium redit in uillam, alia ad cibum eligitur, alia ut eliquescat, ac non solum corpus intus unguat, sed etiam extrinsecus. Itaque dominum & balneas, & gymnasium sequitur. Hæc, de qua fit oleum, congeri solet acernatim per dies singulos in tabulata, uti ibi mediocriter fracescat, ac primus quisque acernus demittatur per serias, ac uasa olearia ad trapeta, in quæ eam terent mola olearia è duro & aspero lapide. Olea lecta si nimium diu fuit in acernis, calore fracescit, & oleum fetidum fit. itaque si nequeas mature conficere, in acernis iactando uentilare oportet. Ex olea fructus duplex. oleum, quod omnibus notum, & amurca, cuius utilitatem quòd ignorant plerique, licet uidere è torculis olearijs fluere in agros, ac non solum denigrare terram, sed multitudine facere sterilem, cum is humor medicus, cum ad multas res, tum ad agriculturam pertineat uehementer, quòd circum arborum radices infundi solet, maxime ad oleam, & ubicunque in agro herba nocet.

CAP. LVI.

Agrius, Iandudum, inquit, in uilla sedens expecto cum clauis te Stolo, dum fructus in uillam referas. Ille, Em quin adsum. uenio, inquit, ad limen, fores aperi. primum fænisiciæ conduntur melius sub tecto, quam in acernis, quòd ita fit iucundius pabulum, ex eo intelligitur, quòd pecus utroque posito libentius est.

CAP. LVII.

At triticum condi oportet in granaria sublimia, quæ perflentur uento ab exortu, ac septentrionum regione, ad quæ nulla aura humida ex propinquis locis adspiret.

parietes & solum opere tectorio marmorato loricandi, si minus ex argilla mixto acere è frumēto, & amurca, quod murem, & uermem non patitur esse, & grana facit solidiora, ac firmiora. quidam ipsum triticum conspergunt, cum addant in circiter mille modiūm quadrantā amurcæ. Item alius aliud adfriat, aut aspergit, ut chalcidicam aut caricam cretam, aut absynthium. Item huius generis alia. Quidam granaria habent sub terris, speluncas, quas uocant σαρῆς, ut in Cappadocia, ac Thracia. alij, ut in Hispania citeriore, puteos, ut in agro Carthaginiensi, & Osensi. Horum solum paleis substernunt: & curant ne humor, aut aer tangere possit, nisi cum promitur ad usum. quò enim spiritus non peruenit, ibi non oritur curculio. Sic conditum triticum manet uel annos quinquaginta: milium uero plus annos centum. Supra terram granaria in agro quidam sublimia faciunt, ut in Hispania citeriore, & in Appulia. Quidam quæ non solum à lateribus per fenestras, sed etiam subtus à solo uentus regere possit.

CAP. LVIII.

Faba, legumina in olearijs uasis oblita cinere perdis incolumia seruantur. Cato ait, uuam aminneam minusculam, & maiorem, & apiciam in ollis commodissime condi. eadem in sapa, & musto recte, quas suspendas opportunissimas esse duracinas, & aminneas, & scantianas.

CAP. LIX.

De pomis: conditina mala struthea, cotonea, scantiana, quiriniana, orbiculata, & quæ antea mustea uocabant, nunc melimela appellant. Hæc omnia in loco arido, & frigido supra paleas posita seruari recte putant. Et ideo oporotheas qui faciunt, ad aquilonem ut fenestras habeant, atque ut eæ persflentur, curant. neque tamen sine fo-

riculis: ne cum humorem amiserint, pertinaci uento uicta fiant. Ideoque in ijs, camaras marmorato, & parietes, pauimentaque laudabiliter faciunt, quo frigidius sit: in quo etiam quidam triclinium sternere solent coenandi causa. Etenim in quibus luxuria concesserit, ut in pinacotheca faciant, quod spectaculum datur ab arte, cur non quod natura datum utantur in uenustate disposita pomorum? praesertim quidem, cum id non sit faciendum, quod quidam fecerunt, ut Romae coempta poma rus intulerint in oporothecen instruendam conuiuij causa. In oporotheca mala manere putant satis commode: alij in tabulis, ut in opere marmorato, alij substrata palea, uel etiam floctis. Mala punica demissis suis surculis in dolio arenae. Mala cotonea, strutha in pensilibus iunctis. Contra in sapa condita manere pira aniciana, & sementina. Sorba quidam dissecta, & in sole macerata, ut pira, & sorba per se ubicunque sint posita in arido facile durare. Seruare rapa confecta in sinape, nuces iuglandes in arena, punica mala & in arena iam decerpta, ac matura, ut dixi, & etiam immatura cum haerent in sua uirga, & demiseris in ollam sine fundo, eamque si conieceris in terram, & obturis circum ramum, si extrinsecus spiritus afflet, ea non modo integra eximi, sed etiam maiora, quam in arbore unquam pependerit.

C A P. L X.

De oliuitate: oleas esui optime condi scribit Catc, orchites, & pauseas aridas, uel uirides in muria, uel lentisco contusas. Orchites nigras sale si sint confricatae dies quinque, & tum sale excusso, biduum si in sole positae fuerint, manere idoneas solere: easdem sine sale in defrutum condire.

C A P. L X I.

Recte amurcam periti agricolae tam in dolijs condunt,

quàm oleum, aut uinum. Eius conditio, cum expressa effluxit, quod statim de ea decoquantur duæ partes, & refrigeratum conditur in uasa. Sunt item aliæ conditiones, ut ea, in qua adiicitur mustum. CAP. LXII.

Quòd nemo fructus condit, nisi ut promat, de eo quoque uel sexto gradu animaduertēda pauca. Promūt condita aut propterea, quòd sint tuenda, aut quòd utenda, aut quòd uendenda. Ea quæ dissimilia sunt inter se, aliud alio tempore tuendum, & utendum. CAP. LXIII.

Tuendi causa promendum id frumentum, quod curculiones exesse incipiunt. id enim cum promptum est, in sole ponere oportet aquæ catinos, quòd eò conueniunt, ut ipsi se necent, curculiones. Sub terra qui habent frumentum in ijs, quos uocant *σάρπες*, quòd cum periculo introitur recenti apertione, ita ut quibusdam sit interclusa anima, aliquanto post promere, quàm aperueris, oportet.

Far, quod in spicis condideris per messem, & ad usus cibatus expedire uelis, promendum hieme, ut in pistrino pisetur, ac torreatur. CAP. LXIII.

Amurca cum ex olea expressa, qui est humor aquatilis, ac retrimentum conditum in uas fictile, id quidam sic solent tueri, diebus XV, eo, quòd est leuissimum, ac summū deflatum, ut traiciant in alia uasa, & hoc idem interuallis duodecies, sex mensibus proximis item faciant. Cū id nouissime, potissimum traiciāt, cum senescit luna, tunc decoquūt in abenis leui igni duas partes quoad regerūt, tum denique ad usum recte promitur. CAP. LXV.

Quod mustum conditur in dolium, ut habeamus uinum, non promendum, dum feruet, neque etiā cum processit ita, ut sit uinum factum. Si uetus bibere uelis, quod non sit ante, quàm accesserit annus, tum, cum fuerit anni-

culum, prodit. Si uero est ex eo genere uicæ, quod mature coacescat, ante uindemiam consumi, aut uenire oportet. Genera sunt uini, in quo falerna, quæ quanto plures annos condita habuerunt, tanto, cum prompta sunt fructuosiora.

CAP. LXVI.

Oleas albas, quas condideris novas, si celeriter promas, nisi condideris, propter amaritudinem illas respuit palatum. Item nigras, nisi prius eas sale maceraris, ut libenter in os recipiantur.

CAP. LXVII.

Nucem iuglandem, & palmulam, & ficum sabinam quanto citius promas, iucundiore utare, quòd uetustate ficus fit pallidior, palmula cariosior, nux aridior.

CAP. LXVIII.

Pensilia, ut uicæ, mala, & sorba, ipsa ostendunt, quando ad usum oporteat promi, quòd colore mutato, & contractu acinorum, si non dempseris ad edendum, ad abiiciendum descensurum se minitantur. Sorbum maturum mite conditum citius promi oportet: acerbum enim suspensum lentius est. Quod prius domi maturitatem assequi uult, quàm nequit in arbore, quàm mitescat.

CAP. LXIX.

Messum far promendum hieme in pistrino ad torrendum, quod ad cibatum expeditum esse uelis. Quod ad sationem, tum promendum, cum segetes maturæ sunt ad accipiendum. Item quæ pertinent ad sationem suo quoque tempore promenda. Quæ uendenda, uidendum, quæ quoque tempore oporteat promi. Alia enim, quæ manere non possunt, ante quàm se commutent, ut celeriter promas, ac uendas. Alia quæ seruari possunt, ut tum uendas, cum caritas est. Sæpe enim diutius seruata non modo usuram adiiciunt, sed etiam fructum duplicant, si

tempore promas. Cum hæc diceret Stolo, uenit liber-
tus æditumi ad nos flens, & rogat ut ignoscamus quòd si-
mus retenti, & ut ei in funus postridie prodeamus. Om-
nes consurgimus, ac simul exclamamus, Quid in funus?
quod funus? quid est factum? Ille flens narrat, ab nescio
quo percussum cultello concidisse, quem qui esset, animad-
uertere in turba non potuisse, sed tantummodo exaudisse
uocem, perperam fecisse. Ipse, cum patronum domum su-
stulisset, & pueros demisisset ut medicum requirerent, ac
mature adducerent: quòd potius illud administrasset,
quàm ad nos uenisset, æquum esse sibi ignosci. Nec si eum
seruare non potuisset, quin non multo post animam effla-
ret, tamen putare se fecisse recte. Non moleste ferentes de-
scendimus de æde, & de casu humano magis querentes,
quàm admirantes id Romæ factum, discedimus omnes.

CAPITA LIBRI II.

*

De origine, ac dignitate rei pecuariæ.	Caput I.
De pecudibus, arietibus, & agnis.	II.
De capris, hircis, & hœdis.	III.
De sue.	IIII.
De bubus, & uaccis.	V.
De asinis.	VI.
De equis, & equabus.	VII.
De malis, & hinnulis.	VIII.
De canibus.	IX.
De pastoribus.	X.
De lacte, caseo, lana.	XI.

MAR. TERENCEII VARRONIS
 RERVM RVSTICARVM,
 DE RE PECVARIA
 LIBER II.

VIRI magni nostri maiores non sine causa præponebant rusticos Romanos urbanis . ut ruri enim , qui in villa viuunt ignauiores, quàm qui in agro uersantur in aliquo opere faciundo : sic qui in oppido sederent, quàm qui rura colerent, desidiosiores putabant. Itaque annum ita diuiserunt, ut nonis modo diebus urbanas res usurparent, reliquis VII, ut rura colerent. Quod dum seruauerunt institutum, utrunque sunt consecuti, ut & cultura agros fœcundissimos haberent, & ipsi ualetudine firmiores essent: ac ne Græcorum urbana desiderarent gymnasia, quæ nunc uix satis singula sunt . nec putant se habere uillam , si non multis uocabulis retineant Græcis, quum uocent particulatim loca, προποιτῶνα, παλαίστραν, ἀποδυτήριον, περίσυλον, ὄρνιθῶνα, περισερεῶνα, ὄπωροθήκην . Igitur quod nunc intra murum ferè patres familiæ correpsērunt relictis falce & aratro, & manus mouere maluerunt in theatro ac circo, quàm in segetibus ac uinetis, frumentum locamus, qui nobis aduehat, qui saturi fiamus, ex Africa, & Sardinia: & nauibus uindemiam condimus ex insula Coa, & Chia. Itaque in qua terra culturam agri docuerunt pastores progeniem suam qui condiderunt urbem, ibi contra progenies eorum, propter auaritiam, contra leges , ex segetibus fecit prata, ignorantes non idem esse agriculturam, & pastionem. alius enim

K.i.

opilio, & arator: nec si possit in agro pasci armentarius, non aliud ac bubulcus. Armentum enim id, quod in agro natum non creat, sed tollit dentibus. contra, bos domitus causa fit, ut commodius nascatur frumentum in segete, & pabulum in nouali. Alia inquam ratio ac scientia coloni, alia pastoris. Coloni, ut ea, quæ in agricultura nascantur, è terra fructum faciant. contra pastoris, ut ea quæ nata ex pecore. quarum quoniam societas inter se magna, propterea quòd pabulum in fundo compascere, quàm uendere plerunque magis expedit domino fundi, & stercoratio ad fructus terrestres aptissima, & maxime ad id pecus appositum: qui habet prædium, habere utranque debet disciplinam & agriculturæ, & pecoris pascendi, & etiam uillaticæ pastionis. Ex ea enim quoque fructus tolli possunt non mediocres, ex ornithonibus, ac leporarijs, & piscinis. Equeis quoniam de agricultura librum Fundaniæ uxori propter eius fundum feci: tibi Niger Turrani noster, qui uehementer delectaris pecore, propterea quòd te empturientem in campos macros ad mercatum adducunt crebro pedes, quo facilius sumptibus multa poscentibus ministres. quod eo facilius faciam, quòd & ipse pecuarias habui grandes, in Appulia ouiaras, & in Reatino equarias. Qua de re pecuaria breuiter, ac summam percurrâ, ex sermonibus nostris collatis cum ijs, qui pecuarias habuerunt in Epeiro magnas, tum cum piratico bello inter Delum, & siciliam Græciæ classibus præessem, incipiam hinc.

C A P. I.

Cum Menates discessisset, Cossinius mihi, Nos te non dimitemus inquit, ante quàm tria illa explicaris, quæ cœperas nuper dicere, cum sumus interpellati. Quæ tria inquit Murrius? An ea, quæ mihi heri dixisti de pastorica

re? Ista, inquit ille, quæ cœperat hic differere, quæ esset origo, quæ dignitas, quæ ars: cum Petam fessum uisere uenissimus, ni medici aduētus nos interrupisset. Ego uero inquam, dicam duntaxat, quod est ἰσοριυόν, de duabus rebus primis, quæ accipi. de origine, & dignitate. de tertia parte, ubi est de arte, Scrofa suscipiet: ut semigræcis pastoribus dicam Græce, -ὄσπέρ μὲ πολλὸν ἀμείνων.

Nam is magister C. Lucilij Hipri generi tui, cuius nobiles pecuariæ in Brutijs habentur. Sed hæc ita à nobis accipietis, inquit Scrofa, ut uos, qui estis Epirotici, pecuarij athlete, remuneremini nos, ac quæ scitis, proferatis in mediũ. nemo enim omnia potest scire. Cum accepissem conditionem, ut meæ partes essent primæ, non quo non ego pecuarias in Italia habeam, sed non omnes qui habent citharam, sunt citharædi. Igitur inquam & homines & pecuaria cum semper fuisse sit necesse, natura (sive enim aliquod fuit principium generandi animalium, ut putauit Thales Milesius, & Zeno Citticus: sive contra, principium horũ extitit nullum, ut credidit Pythagoras Samius, & Aristoteles Stagerites) necesse est humanæ uitæ à summâ memoria gradatim descendisse ad hanc ætatem, ut scribit Diæarchus: & summum gradũ fuisse naturalem, cum uiuerent homines ex ijs rebus, quæ inuiolata ulro ferret terra, ex hac uita in secundam descendisse pastoriciam è feris atque agrestibus, ut ex arboribus, ac uirgultis decerpendo glandem, arbutum, mora, pomâque colligerent ad usum: sic ex animalibus, cum propter eandem utilitatem quæ possent siluestria deprehenderent, ac concluderent, & mansuescerent. In queis primum non sine causa putant oues assumptas, & propter utilitatem, & propter placiditatẽ. maxime enim hæc natura quietæ, & aptissimæ ad uitã ho-

K.ij.

minum. Ad cibum enim lacte & caseum adhibitum, ad corpus uestitum & pelles attulerunt. Tertio denique gradu à uita pastorali ad agriculturam descenderunt. in qua ex duobus gradibus superioribus retinuerunt multa: & quò descenderant, ibi processerunt longe, dum ad nos perueniret. Etiam nunc in locis multis genera pecudum ferarum sunt aliquot, ut in Phrygia ex ouibus, ubi greges uidentur complures: ut in Samothrace caprarum, quas Latine rotas appellant. Sunt enim in Italia circum Fiscellum, & Tetricam montes, multæ. De suis nemini ignotum, nisi qui apros non putat sues uocari. Boues perferi etiam nunc sunt multi in Dardania, & Media, & Thracia. Asini ferri in Phrygia, & Lycaonia. Equi ferri in Hispaniæ ceterioris regionibus aliquot. Origo, quã dixi: dignitas, quã dicã. De antiquis illustrissimus quisq; pastor erat, ut ostendit Græca & Latina lingua, & ueteres poetæ, qui alios uocant πολύαρως, alios πολυμήλες, alios πολυβούτας, qui ipsas pecudes propter caritatem aureas habuisse pelles tradiderunt, ut Argis Atreus, quã sibi Thyestem subduxe queritur: ut in Colchide AËta, ad cuius arietis pellem profecti regio genere dicuntur argonautæ: ut in Libya ad Hesperidas, unde aurea mala, id est, secundum antiquam consuetudinem, capras & oues, quas Hercules ex Africa in Græciam exportauit. Ea enim sua uoce Græci appellant μῆλα. Nec multo secus nostri ab eadem uoce, sed ab alia litera. uox earum non me, sed bee sonare uidetur. oues beelare uocem efferentes: à quo belare dicunt, extrita litera, ut in multis. Quòd si apud antiquos non magnæ dignitatis pecus esset, in cælo describendo astrologi non appellassent eorum uocabulis signa, quæ non modo non dubitarunt ponere, sed etiam ab his principibus

XII signa multi numerant: ut ab ariete & tauro, cum ea præponerent Appollini, & Herculi. ij enim dij ea sequuntur, sed appellantur Gemini. Nec satis putarunt de XII signis sextam partem obtinere pecudum nomina, nisi adiecissent, ut quartam tenerent capricornum. Præterea à pecuarijs addiderunt capram, hœdos, canes. An non etiam item in mari terrâque ab his regionum notæ? à pecore in mari, quod nominauerunt à capris A Egeû pelagus: ad Syriam montem Taurum: in Sabinis Canterium montem: Bosphorum unum Thracium, alterum Cimeriû. Nónne in terris multa, ut oppidum in Græcia ἰππιον ἄpros? Denique Italia à vitulis, ut scribit Piso. Romanorum uero populum à pastoribus esse ortum quis non dicit? quis Faustum nescit pastorem fuisse nutricium, qui Romulum, & Remum educavit? non ipsos quoque fuisse pastores obtinebit, quòd parilibus potissimum condidere urbem? non idem, quòd multa etiam nunc ex uetere instituto bubus, & ouibus dicitur? Et quòd æs antiquissimum, quod est flatum pecore, pecore est notatum? Et quòd urbs cum condita est, tauro, & uacca, qui essent muri, & portæ definitum? Et quòd pop. Rom. cum lustratur, suouitaurilibus circumaguntur uerres, aries, taurus? Et quòd nomina multa habemus ab utroque pecore: à maiore, & à minore? A minore, Porcius, Oumnus, Caprilius: sic à maiore Equitius, Taurus cognomina adsignificari, quòd dicuntur ut Annij Capræ, Statilij Tauri, Pomponij Vituli: sic à pecudibus alij multi. Reliquum est de scientia pastorali, de qua est dicendum, quòd Scrofa noster, cui hæc ætas defert rerum rusticarum omnium palmam, quo melius potest dici, cum conuertissent in eum ora omnes. Scrofa, Igitur, inquit, est scientia pecoris parandi, ac pascendi, ut

K.iiij.

fructus quàm possint maximi capiantur ex ea, à quibus ipsa pecunia nominata est. nam omnis pecuniæ, pecus fundamentum. Ea partes habet nouem discretas ter ternas: ut sit una de minoribus pecudibus: cuius genera tria, ovis, capra, sus. altera de pecore maiore, in quo sunt item ad tres species natura discreti, boues, asini, equi. tertia pars est in pecuaria, quæ non paratur, ut ex ijs capiatur fructus, sed propter eam, aut ex ea sint, muli, canes, pastores. Harum unaquæque in se generales partes habet nouenas, quarum in pecore parando necessariae quatuor: alteræ in pascendo totidem. præterea communis una. Ita fiunt omnes partes minimum octoginta & una, & quidem necessariae, nec paruæ. Primum ut bonum pares pecus, unum scire oportet, qua ætate quanque pecudem parare, haberéque expediat. Itaque in bubulo pecore minoris emitis anniculam & supra decem annorum, quòd à bima, aut trima fructum ferre incipit, neque longius post decimum annum procedit. Nam prima ætas omnis pecoris, & extrema, sterilis. È quatuor altera pars, est cognitio formæ uniuscuiusque pecudis qualis sit. Magni enim interest, cuiusmodi quæque sit ad fructum. Ita potius bouem emunt cornibus nigratibus, quàm albis: capram amplam, quàm paruam: sues procero corpore, capitibus ut sint paruis. Tertia pars est, quo sint seminio quærendū. Hoc nomine enim asini Arcadici in Græcia nobilitati, in Italia Reatini, usque eo, ut mea memoria asinus uenierit sextertijs millibus LX, & unæ quadrigæ Romæ cõstiterint quadringentis millibus. Quarta pars est de iure in parãdo, quemadmodū quanque pecudem emi oporteat civili iure. Quod enim alterius fuit, id ut fiat meum, necesse est aliquid intercedere. Neque in omnibus satis est stipulatio, aut so-

ludio numorum ad mutationem domini. In emptione aliàs stipulādum statim esse è ualetudinario, aliàs è sano pecore, aliàs è neutro. Alteræ partes quatuor sunt, cum iam emeris, obseruandæ: de pastione, de fœtura, de nutritu, de sanitate. Pascendi primus locus qui est, eius ratio triplex. In qua regione quãque potissimum pascas, & quando. è queis, ut capras in mōtosis potius locis & fruticibus, quàm in herbidis campis: equas contrá. neque eadem loca, æstiuæ, & hiberna idonea omnibus ad pascendū. Itaque greges ouium longe abiguntur ex Appulia in Samnium æstiuatum, atque ad publicanum profitentur, ne si inscriptum pecus pauerint, lege censoria committant. muli è Rosæa campestri, æstate exiguntur in Gurgures altos montes. Qui potissimum quæque pecudum pascatur habenda ratio. nec solum quòd fœno fit satura equa, aut bos, cum sues hoc uitent, & quærant glandem: sed quòd ordeum, & faba interdum sit quibusdam obijciendum: & dandum bubus lupinum, & lactarijs medica, & cythisum. præterea quòd ante admissuram diebus XXX arietibus, ac tauris datur plus cibi, ut uires habeant: fœminis bubus demitur, quòd mascentes melius concipere dicuntur. Secunda pars est de fœtura. Nunc appello fœturam à conceptu ad partum: hi enim prægnationis primi, & extremi fines. Quare primum uidendū de admissione, quo quæque tēpore ut in- eant facere oporteat. Nam, ut suillo pecori à fauonio ad æ- quinoctiū uernum putant aptū, sic ouilli ab arcturi occa- su, usq; ad aquilæ occasum. Præterea habēda ratio, quāto ante quàm incipiat admissura fieri, mares à fœminis secre- tos habeāt: quòd ferè in omnibus binis mensibus ante fa- ciūt & armētarij, & opiliones. Altera pars est in fœtura, quæ sint obseruanda, quòd alia alio tēpore p̄rere soles.

K.iiij.

Equæ e vento concipiunt in Hispania vid.
Columellam lib. 6. cap. M. VARRONIS

27. et
Lactantium
firmianum
lib. 4. de
Vera sapien
tia fol. 124

quod si anima
sua Inquit ille,
quædam vento
et cura concipe
re solere. Omni
bus Notum est

Equa enim ventrē fert XII menses, uacca decem, ovis
et capra quinos, sus quatuor. In fœtura res incredibilis
est in Hispania, sed est uera, quod in Lusitania ad oceanū
in ea regione ubi est oppidū Olysippo monte Tagro, quædā
ē uento concipiunt certo tēpore equæ, ut hic gallinæ quoque
solēt, quarū oia ὑπνεμία appellāt. Sed ex his equis, qui na
ti pulli, non plus trienniū uiuunt. Quæ nata sunt matura,
et chorda, ut pure et molliter stent, uidendū, et ne obte
rantur. Dicuntur agni chordi, qui post tempus nascuntur,
ac remanserūt in uoluis intimis. uocant χορίον, à quo chor
di appellati. Tertia res est de nutritu quid obseruari o
porteat, in quo quot diebus matris sugant mammam, et id
quo tempore, et ubi, et si parū habet lactis mater, ut sub
triciat sub alterius mammam, qui appellantur subrumi, id
est sub mamma. antiquo enim uocabulo mamma rumis, ut
opinor. Ferè ad quatuor menses à mamma non dijungun
tur agni, hœdi tres, porci duo, è quæis, quoniam puri sunt
ad sacrificium, ut immolentur, olim appellati sacres, quos
appellat Plautus, cum ait, Quāti sunt porci sacres? sic bo
ues altiles, ad sacrificia publica saginati, dicuntur opimi.
Quarta pars est de sanitate: res multiplex, ac necessaria,
quod morbosum pecus, et uitiosum, et quādo non ualet,
sæpe magna gregē afficit calamitate. Cuius scientiæ gene
ra duo: unum ut in hominem, ad quem adhibendi medici:
alterū, quo ipse etiā pastor diligens mederi possit. Eius par
tes sunt tres. nā animaduertendū, quæ cuiusq; morbi sint
causæ, quæque signa earum causarū sint, et quæ quenque
morbum ratio curandi sequi debeat. Ferè morborum cau
sæ erunt, quod laborant propter æstus, aut propter fri
gora, necnon etiam propter nimium laborem, aut con
tra, propter nullam exercitationem, aut si cum exercueris,

statim sine intervallo cibum aut potionem dederis. Signa autē sunt, ut eorum, qui siue ex æstu, siue è labore febrem habent, ad apertum os humido spiritu crebro, & corpore calido. Curatio autem, cum hic est morbus, hæc. perfunditur aqua, & perungitur oleo & uino tepefacto, & item cibo sustinetur, & miscitur aliquid ne frigus cædat, sitienti aqua tepida datur. Si hoc genus rebus non proficitur, dimittitur sanguis, in maxime è capite. Item ad alios morbos aliæ causæ, etiam alia signa in omni pecore, quæ scripta habere oportet magistrū pecoris. Relinquitur nonnum, quod dixi de numero utriusque partis commune. Nam & qui parat pecus, necesse est constituat numerum, quot greges, & quanto sit pasturus, ne aut saltus desint, aut supersint, & ideo fructus dispereant. Præterea scire oportet in grege quot fœminas habeat, quæ parere possunt, quot arietes, quot utriusque generis soboles, quot reijculæ sint alienandæ. In alimonijs si sunt plures nati, ut quidam faciunt, sequendum, ut quosdam subducas. quæ res facere solet, ut reliqui melius crescant. Vide, inquit Atticus, ne te fallat, & nouenæ istæ partes non exeant extra pecoris minoris ac maioris nomen. Quo pacto enim erunt in mulis & pastoribus nouenæ partes, ubi nec admissuræ, nec fœturæ obseruantur? In canibus enim uideo posse dici. Sed do etiam in hominibus posse nouenarium retineri numerum, quòd in hybernis habent in uillis mulieres, quidam etiam in æstius, & id pertinere putant, quo facilius ad greges pastores retineant, & puerperio familiam faciant maiorem, & rem pecuariam fructuosiore. Si inquam numerus nō est, ut sit admissim, ut non est, cum dicimus mille naues iisse ad Troiam, centumuirale esse iudicium Romæ: deme (si uis) duas res de mulis, admissuram, & parturam. Va-

Etius, Parturam, inquit? proinde ut non aliquoties dicatur Romæ peperisse mulam. Cui ego ut succinerē subijcio, Magonem, & Dionysium scribere mulam, & equam, cum conceperint, duodecimo mense parere. Quare non, si hic in Italia cum peperit mula sit portentum, adsentiri omnes terras. Neque enim hirundines, & ciconiæ, quæ in Italia pariunt, in omnibus terris pariunt. Non scitis palmulas, caryotas in Syria parere in Iudæa, in Italia non posse?

Sed Scrofa, si exigere mauis sine mularū foetura & nutritu numerum octoginta & unum, est qui expleas duplicem istam lacunam: quòd extraordinariæ fructuum species duæ accedunt magnæ. quarum una est tonsura, quòd oues, ac capras detondent, aut uellunt: altera, quæ latius patet, est de lacte, & caseo, quam scriptores Græci separatim τυροποιίαν appellauerunt, ac scripserunt de ea re permulta.

CAP. II.

Sed quoniam nos nostrum pensum absoluimus, ac limitata est pecuaria quæstio: nunc rursus uos reddite nobis o' Epeirotæ, de una quaq; re, ut uideamus, quid pastores à Pergamide, Maledouæ potis sint. Atticus, qui tunc T. Pomponius, nunc Q. Cæcilius cognomine eodem, Ego opinor, inquit, incipiam primus, quoniam in me uidere coniecisse oculos: & dicā de primigenia pecuaria. E' feris enim pecudibus primum dicis oues comprehēsas ab hominibus. ac mansuefactas. has primum oportet bonas emere. quæ ita ab ætate, si neque uetulæ sunt, neque meræ agnæ: quòd alteræ iam nondum, alteræ iam non possunt dare fructum. sed ea melior ætas quam sequitur spes, quàm ea, quam mors. De forma, ouem esse oportet corpore amplo, quæ lana multa sit & molli, uillis altis & densis toto corpore, maxime circum ceruicem & collum, uentrem quoque

ut habeat pilosum. itaque quæ id non haberent, maiores nostri apicas appellabant, ac reijciebant. esse oportet crucibus humilibus, caudis observare, ut sint in Italia prolixis, in Syria brevibus. In primis videndū, ut boni seminis pecus habeas. id ferè ex duabus rebus potest animadverti, ex forma, & progenie. Ex forma, si arietes sint frōte lana uestiti bene, tortis cornibus pronis ad rostrū, ravis oculis, lana opertis, auribus amplis, pectore & scapulis, & clunibus latis, cauda lata & longa. animadvertendū quoque linguæne nigra, aut varia sit, quòd ferè qui ea habent, nigros, aut varios procreant agnos. Ex progenie autem animadvertitur, si agnos procreant formosos. In emptionibus iure utimur eo, quod lex præscripsit. in ea enim alij plura, alij pauciora excipiunt. quidā enim pretio factō in singulas oves, ut agni chordi duo pro una ove annumerentur, & si cui uetustate dentes absunt, item binæ pro singulis ut procedant. de reliquo antiqua ferè formula utuntur. cum emptor dixit, Tanti sunt mi emptæ? & ille respondit, sunt, & expromisit numos: emptor stipulatur prisca formula sic, Illasce oves, qua de re agitur, sanas recte esse, uti pecus ouillum, quod recte sanum est extra luscā, surdam, minam, id est, uentre glabro, neque de pecore morbofo esse, haberéq; recte licere. hæc sic recte fieri spondes? Nec cū id factum est, tamen grex dominum non mutauit, nisi sit æs adnumeratū. Nec non emptor pote ex empto uendito illū damnare, si non tradet, quanuis non soluerit numos: ut ille emptorem simili iudicio, si nō reddit pretium. De alteris quatuor rebus deinceps dicam, De pastione, foetura, nutritu, sanitate. Primum providendū, ut totum annum recte pascantur intus, & foris. stabula idoneo loco ut sint: ne uentosa: quæ spectent magis ad orientem, quàm ad meri-

dianum tempus. ubi stent, solum oportet esse eruderatum, et proclivum, ut everri facile possit, ac fieri purum: non enim solum ea ulig. lanam corrumpit ovium, sed etiam unguis, ac scabras fieri cogit. Cum aliquot dies steterunt, subjicere oportet virgulta alia, quo mollius requiescant, purioresque sint: libentius enim ita pascuntur. Faciendum quoque septa secreta ab alijs, quo incientes secludere possis, item quo corpore ægro. hæc magis ad villaticos greges animadvertenda. Contra illæ, in saltibus quæ pascuntur, et à tectis absunt longe, portant secum crates, aut retia, quibus cohortes in solitudine faciant, cæteraque utensilia. longe enim, et late in diversis locis pasci solent, ut multa millia absint sæpe hybernæ pastiones ab æstivis. Ego vero scio inquam: nam mihi greges in Appulia hybernabāt, qui in Reatinis montibus æstivabant. Cum inter hæc bina loca, ut iugū continet sirpiculos, sic calles publice distantes pastiones, eæque ibi, ubi pascuntur in eadem regione: tamen temporibus distinguunt, ut æstate quòd tum prima luce exeunt pastum, propterea quòd tunc herba roscida, meridiana, quæ est aridior, iucunditate præstat. Sole exorto puto propellunt, ut redintegantes rursus ad pastum alacriores faciant. Circiter meridianos æstus, dum defervescant, sub umbriferas rupes, et arbores patulas subjiciunt, quoad refrigerato aere vespertino, rursus pascant ad solis occasum. ita pascere pecus oportet, ut adverso sole agat. caput enim maxime ovis molle est. Ab occasu parvo intervallo interposito ad bibendum appellunt, et rursus pascunt quoad contenebravit, iterum enim tum iucunditas in herba redintegavit. hæc ab uergiliarum exortu ad æquinoctium autumnale maxime observant: Quibus in locis messes sunt factæ, interest utile duplici de causa, quod

Et caduca spica saturantur, et obtritis firamentis, et ster-
 coratione faciunt in annum segetes meliores. Reliquæ pa-
 stiones hiberno ac uerno tempore hoc mutant, quod prui-
 na iam exhalata propellunt in pabulum, et pascunt diem
 totum, ac meridiano tempore semel agere potum satis ha-
 bent. Quod ad pastiones attinet, hæc ferè sunt. quod ad
 foeturam, quæ dicam. Arietes, quibus sis usus ad foetu-
 ram, bimestri tempore ante secernendum, et largius pa-
 bulo explendum. Cum redierunt ad stabula è pastu, or-
 deum si est datum, firmiores fiunt ad laborem sustinendū.
 Tempus optimum ad admittendum, ab arcturi occasu ad
 aquilæ occasum, quod quæ postea concipiunt, fiunt uegrā-
 des, atque imbecillæ. Ouis prægnans est diebus C L. itaque
 fit partus exitu autumnali, cum aer est modice tempera-
 tus, et primitus oritur herba imbribus primoribus euoca-
 ta. Quandiu admissura fit, eadem aqua uti oportet, quod
 commutatio et lanam facit uariā, et corrumpit uterum.
 Cum omnes conceperunt, rursus arietes secernendi. Ita fa-
 ctis prægnantibus quod sunt molesti, obsunt. Neque pati
 oportet minores, quàm bimas saliri, quod neque natum ex
 his idoneum est, neque non ipsæ fiunt etiam deteriores et
 non meliores quàm trimæ admissæ. deterrent ab salien-
 do si scellis è iunco, aliāue qua re, quod alligant ad naturā.
 Commodius seruantur, si secretas pascunt. In nutritu
 cum parere cœperunt, inigunt in stabula ea, quæ habent
 ad eam rem seclusa, ibique nata recentia ad ignem propè
 ponunt, quoad conualuerūt. biduum, aut triduum retinet,
 dum agnoscant matrē agni, et pabulo se saturent. demde
 dum matres cum grege pastum prodeunt, retinent agnos,
 ad quos, cum reductæ ad uesperum, aluntur lacte, et rur-
 sus discernuntur, ne noctu à matribus conculcentur. Hoc

item faciunt mane antè quàm matres in pabulum exeant, ut agni satulli fiant lacte. Circiter decem dies cum præterierunt, palos offigunt, & ad eos alligant libro, aut qua alia re leui distantes, ne toto die cursantes inter se teneri, delibent aliquid membrorum. Si ad matris mammam non accedet, admouere oportet, & labra agni unguere butyro aut adipe suilla, & olfacere labra lacte. Diebus post paucis obijcere his uiciam molitam, aut herbam teneram, ante quàm exeunt pastum, & cum reuerterunt. Et sic nutricantur quoad facti sunt quadrimestres. Interea matres eorum his temporibus non mulgent quidam, qui ut melius, omnino perpetuo, quòd & lanæ plus ferunt, & agnos plures. Cum depulsi sunt agni à matribus, diligentia adhibenda est, ne desiderio senescant. itaque deliniendum in nutricatu pabuli bonitate: & à frigore, & æstu ne quid laborent, curandum. Cum obliuione iam lactis non desiderant matrem, tum denique compellendum in gregem ouium. Castrare oportet agnum non minorem quinque mēsiū, neq; ante quàm calores, aut frigora se fregerūt. Quos arietes submittere uolūt, potissimum eligunt ex matribus, quæ geminos parere solent. pleraque similiter faciendū in ouibus pellitis, quæ propter lanæ bonitatem, ut sunt Tarentinæ & Atticæ, pellibus integuntur, ne lana inquinetur, quo minus uel infici recte possit, uel lauari, ac parari. Horum præsepia ac stabula, ut sint pura, maiorem adhibeant diligentiam quàm hirtis. Itaque faciunt lapide strata, ut urina necubi in stabulo consistat. his quæcunque iubentur, uescuntur, ut folia ficulnea, & palea, & uinacea: surfures obijciuntur modice, ne parum, aut nimium saturantur. utrumque enim ad corpus alendum inimicum. at maxime amicum cythisum, & medica. nam & pingues facit facili-

me, & genit lac. De sanitate sunt multa, sed ea (ut dixi) in libro scripta magister pecoris habet: & quæ opus ad mendendum, portat secum. Relinquitur de numero, quem faciunt alij maiorem, alij minorem. nulli enim huiusmodi naturales. Illud ferè omnes in Epeiro facimus, ne minus habeamus in centenas oves hirtas singulos homines: in pel-litas binos.

CAP. III.

Cui Cossinius, Quoniam satis balasti inquit, ò Faustule noster, accipe à me cum Homericò Melanthio chordo de capellis, & quemadmodum oporteat breviter dicere, discæ. Qui caprinum gregem constituere vult, in eligendo animadvertat oportet, primum ætatem: ut eam paret, quæ iam ferre possit fructum: & de ijs eam potius, quæ diutius: novella enim quàm vetus utilior. De forma videndum, ut sint firmæ, magnæ, corpus lene ut habeant, crebro pilo, nisi si glabræ sunt. duo enim genera earum. sub rostra duas ut mammulas pensiles habeant: quod eæ fecundiores sunt: ubere sint grandiore, ut & lac multum, & pingue habeant pro portione. Hircus molliori & potissimum pilo albo, ac cervicæ, & collo brevis, gurgulione longiore. Melior fit grex, si non est ex collectis comparatus, sed ex consuetis unã. De seminio dico eadem, quæ Atticus in ouibus. hoc aliter, ouium semen tardius esse, quo hæc sint placidiores. contra caprile mobilius esse, de quarum velocitate in Originum libro Cato scribit hæc, In Sauracti Fiscello capræ feræ sunt, quæ saliunt è saxo pedes plus sexagenos. Oves enim, quas pascimus, ortæ sunt ab ouibus feris: sic capræ, quas alimus, à capris feris sunt ortæ: à queis propter Italiã Caprasia insula est nominata. De capris quod meliore semine eæ, quæ bis pariant, ex his potissimum mares solent summitti ad admissuras. quidam etiã dant operam, ut ex insula

media capras habeant, quòd ibi maximi ac pulcherrimi existimantur fieri hœdi. De emptione aliter dico atque fit, quòd capras sanas sanus nemo promittit. nunquam enim sine febrisunt. itaque stipulatur paucis exceptis uerbis: ac Mamilius scriptum reliquit sic, Illas capras hodie recte esse, & bibere posse, haberéque recte licere, hæc spondésne? De quibus admirandum illud, quod etiam Archelaus scribit, non ut reliqua animalia naribus, sed auribus spiritum ducere solere. Pastores curiosiores aliquot dicunt. De alteris quatuor, quod est de pastu hoc dico. stabulatur pecus melius ad hibernos exortus si spectat, quod est alsiosum. Id ut pleraque lapide, aut testa substerni oportet, caprile quo minus sit uliginosum, ac lutulentum. Foris cum est pernoctandum, item in eandem partem cœli, quæ spectent, septa oportet substerni uirgultis, ne oblinantur. nec multo aliter tuendum hoc pecus in pastu, atque ouillum, quod tamen habet sua propria quædam, quòd potius siluestribus saltibus delectantur, quàm pratis. Studiose enim de agrestibus fruticibus pascuntur, atq; in locis cultis, uirgulta carpunt: itaque à carpendo capræ nominatæ. ob hoc in lege locationis fundi excipi solet, ne colonus capra natum in fundo pascat. Harum enim dētes inimici sationis, quas etiam astrologi ita receperunt in cœlū, ut extra limbum XII. signorum excluderint. Sunt duo hœdi, & capra non longe à tauro. Quod ad fœturam pertinet, desistente autumno exigunt à grege in campos hircos in capri- lia. Item ut in arietibus dictum, quæ concepit post quartum mensem, reddit tempore uerno. In nutritu hœdi trimestres cum sint facti, tum submittuntur, & in grege inci- piūt esse. Quid dicam de earum sanitate, quæ nunquam sunt sanæ? nisi tamen illud unum, quædam scripta habere

magistros pecoris, quibus remedijs utatur ad morbos quosdam earum, ac vulneratum corpus, quod usu uenit ijs sæpe, quòd inter se cornibus pugnant, atque in spinosis locis pascuntur. Relinquitur de numero, qui in gregibus est minor caprino, quàm in ouillo, quod capræ lasciuæ, & quæ dispergant se. contrà oues quæ se congregent, ac condensent in locum unum. Itaque in agro gallico greges plures potius faciunt, quàm magnos, quòd in magnis cito existat pestilentia, quæ ad perniciem eum perducit. Satis magnum gregem putant esse circiter quinquagenas, quibus assentiri putant id, quod usu uenit Gaberio equiti R. Is enim cum in suburbano mille iugerum haberet, & à caprario quodam, qui adduxit capellas ad urbem X, sibi in dies singulos denarios singulos dare audisset, coegit mille caprarum, sperans se capturum de prædio in dies singulos denariùm mille. Tantum enim se fellerit, ut breui omnes amiserit morbo. Cõtrà in Sallentinis & in Casinati ad centenas pascunt. De maribus & fœminis idem ferè discrimen, ut aliij ad denas capras singulos parent hircos, ut ego: aliij etiam ad XV, ut Menas: nonnulli etiam, ut Murrius, ad uiginti.

C A P. I I I I.

Sed quis è portu post Italico prodit, ac de suillo pecore expedit? tametsi Scrofam potissimum de ea re dicere oportere, cognomẽ eius significat. Cui Tremellius, Ignorare inquit uidere, cur appeller Scrofa. Itaque ut etiam hi propter te sciant, cognosce meam gentem suillum cognomen non habere, nec me esse ab Eumæo ortum. Auis meus primum appellatus est Scrofa, qui quæstor cum esset Licinio Neruæ Prætori in Macedonia provincia relictus, qui præesset exercitui, dum prætor rediret, hostes arbitrati occasionem se habere uictoriæ, impressionem face-

L. i.

re cœperunt in castra. Avus, cum cohortaretur milites, ut caperent arma, atque exirent contra, dixit celeriter se illos (ut Scrofa porcos) disiecturum. id quod fecit. nam eo prælio hostes ita fudit, ac fugavit, ut eo Nerva prætor imperator sit appellatus, avus cognomen inuenerit, ut diceretur Scrofa. itaque proavus, ac superiores, de Tremeljijs nemo appellatus Scrofa. Nec minus septimus sum deinceps prætorius in gente nostra. Nec tamen defugio, quin dicam quæ scio de suillo pecore. Agri enim culturæ ab initio fui studiosus: nec de pecore suillo mihi & vobis magnis pecuarijs ea res non est communis. Quis enim fundum colit nostrum, quin sues habeat, & qui non audierit patres nostros dicere, ignavum, & sumptuosum esse, qui succidiam in carnario suspenderit potius ab lanario, quàm ex domestico fundo? Ergo qui suum gregem vult habere idoneum, eligere oportet primum bona ætate, secundo bona forma. Ea est, cum amplitudine membrorum, præterquam pedibus, capite unicoloris potius quàm varias. Cum hæc eadem ut habeant verres videndum, tum utique sint cervicibus amplis, boni seminis. Sues animadvertuntur à facie, & progenie, & regione cæli. A facie, si formosi sunt verres, & scrofa. A progenie, si porcos multos pariunt. A regione, si potius ex his locis, ubi nascuntur, amplas quàm exilis pararis. Emi solent sic, Illasce sues sanas esse, haberéque recte licere, noxisque præstare, neque de pecore morbofo esse, spondésne? Quidam adiiciunt perfunctas esse à feбри, & à foria. In pastu locus huic pecori aptus uliginosus, quòd delectatur non solum aqua, sed etiam luto. itaque ob eam rem aiunt lupos cum sint nacti sues, trahere usque ad aquam, quòd dentes fervorem carnis ferre nequeant. Hoc pecus alitur

maxime glande, deinde faba, & ordeo, & cætero frumento. Quæ res non modo pinguitudinem efficiunt, sed etiam carnis iucundum saporem. Pastum exigunt æstate mane, & ante quàm æstus incipiat, subigunt in umbrosum locum, maxime ubi aqua sit. Post meridiem rursus lenito feruore pascunt. Hiberno tempore non prius exigunt pastum, quàm pruina euanuit, ac colliquefacta est glacies.

Ad foeturam uerres duobus mensibus ante secernendi. Optimum ad admissuram tempus à fauonio ad æquinoctium uernum: ita enim cõtingit, ut æstate pariat. quatuor enim menses est prægnans: & tunc parit, cum pabulo abundat terra. neque minores admittendæ quàm anniculæ. Melius XX menses expectare, ut bimæ pariant. Cum cœperunt, id facere dicuntur usque ad septimum annum recte. Admissuras cum faciunt, prodigunt in lutosos limites, ac lustra, ut uoluentur in luto, quæ est illorum requies, ut lauatio hominis. Cum omnes conceperunt, rursus segregant uerres. Verris octo mensium incipit salire: permanet, ut id recte facere possit, ad primum. deinde it retro, quoad perueniat ad lanium. Hic enim conciliator suillæ carnis datus populo. Sus Græcè dicitur ὕς, olim thysus dictus, ab illo uerbo quod dicunt θύειν, quod est immolare. Ab suillo enim genere pecoris immolandi initium primum sumptum uidetur, cuius uestigia, quòd initijs Cereris porci immolantur, & quòd initijs pacis fœdus cum feritur, porcus occiditur, & quòd nuptiarum initio antiqui reges, ac sublimes uiri in Hetruria in conjunctione nuptiali noua nupta, & nouus maritus primum porcum immolant. Prisci quoque Latini, & etiam Græci in Italia idem factitasse uidentur. Nam & nostræ mulieres maxime nutrices, naturam, qua foeminae sunt,

L.ij.

in uirginibus appellant porcum, & Græcæ χοῖρον, significantes esse dignum insigni nuptiarum. Suillum pecus donatum ab natura dicunt ad epulandum. Itaque ijs animam datam esse proinde ac salem, quæ seruaret carnem. E' queis succidias Galli optimas & maximas facere consueuerūt. Optimarum signum, quòd etiã nunc quotannis è Gallia apportantur Romã pernæ tomacinæ, & taniacæ, & petasiones. De magnitudine Gallicarum succidiarum Cato scribit his uerbis, In Italia in scrobes terna, atque quaternã millia aulia succidia. Vere sus usque adeo pinguitudine crescere solet, ut se ipsa stans sustinere nõ possit, neque progredi usquam. Itaque eas si quis quò traicere uult, in plostrum imponit. In Hispania ulteriore in Lusitania sus cum esset occisus, Attilius Hispaniensis minime mendax, & multarum rerũ peritus in doctrina, dicebat L. Volumnio Senatori missam esse offulam cum duabus costis quæ penderet III & XX pondus: eiúsque suis à cute ad os pedem, & III digitos fuisse. Cui ego, Nõ minus res admiranda, quum mi esset dicta, in Arcadia scio me esse spectatum suẽ, quæ præ pinguitudine carnis non modo surgere non posset, sed etiam ut in eius corpore forex exesa carne nidum fecisset, & peperisset mures. Hoc etiã in uineta factum accepi. Sus ad foeturam quæ sit foecunda animaduertunt ferè ex primo partu, quod non multum in reliquis mutat. In nutritu quam porculationem appellabãt, binis mensibus porcos sinunt cum matribus. sed eos, cum iam pasci possunt, secernunt. Porci qui nati hieme, sunt exiles propter frigora, & quòd matres aspernantur, propter exiguitatem lactis, & quòd dentibus sauciantur propterea mamme. scrofa in sua quæque hærã suos alat oportet porcos, quo alienos aspernantur: & ideo

si conturbati sunt in foetura, fit deterius. Natura diuisus earum annus bifariam, quòd bis parit in anno. quaternis mensibus fert uentrem: binis, nutrit. Haram facere oportet circiter trium pedum altam, & latam amplius paulo: ea altitudine abs terra, ne dum exilire uelit prægna, abortet. Altitudinis modus sit, ut subulcus facile circumspicere possit, nequi porcellus à matre opprimatur, & ut facile purgare possit cubile. In haris ostium esse oportet, & limen inferius altum palmipedale, ne porci ex hara, cum mater prodit, transilire possint. Quotiescunque haras subulcus purgat, toties arenam inijcere oportet, aut quid aliud quod exugat humorem, in singulas inijcere debet: & cum pepererit, largiore cibatu sustentare, quo facilius lac suppeditare possit. in quibus hordei circiter binas libras aqua madefactas dare solent, & hoc quoque conduplicant, ut sit mane & uesperis, si alia quæ obijciant, non habuerint. Cum porci depulsi sunt à mamma à quibusdam delici appellatur, neque iam lactantes dicuntur. Qui à partu decimo die habentur puri, ab eo appellatur ab antiquis sacres, quòd tum ad sacrificium idonei dicuntur primum. Itaque apud Plautum in Menæchmis, cum insanum quem putat, ut pietur in oppido Epidamno, interrogat, Quanti hic porci sunt sacres? si fundus ministrat, dari solent uinacea, ac scopi ex uuis. Amisso nomine lactantis, dicuntur nefrendes, ab eo quòd nondum fabam frendere possunt, id est, frangere. Porcus Græcum est nomē antiquum, sed obscuratum, quod nunc eum uocant χοῖρον. In eorum foetu scrofæ bis die ut bibant, curant, lactis causa. Parere tot oportet porcos, quot mammas habeat. si minus pariat, fructuariam idoneam non esse. si plures pariat, esse portentum. In quo

L.ij.

illud antiquissimum fuisse scribitur, quòd suis AENEAE LA-
 VINIÏ XXX porcos pepererit albos. Itaque quòd porten-
 derit, factum XXX annis, ut Lavinenses condiderint
 oppidum Albam. Huius suis, ac porcorum etiam nunc
 uestigia apparent Lavinii: quòd et simulachra eorum
 aenea etiam nunc in publico posita, et corpus matris ab
 sacerdotibus, quod in salsura fuerit, demonstratur. Nu-
 tricare octonos porcos parvulos primo possunt, incremen-
 to facto à peritis dimidia pars remoueri solet, quòd mater
 potest sufferre lac, neque congenerati alescendo roborari.
 A partu decem diebus proximis non producant ex havis
 matrem præterquam potum. Præteritis decem diebus si-
 nunt exire pastum in propinquum locum uillæ, ut crebro
 reditu lacte alere possit porcos. Cum creuerunt, cupiunt
 sequi matrem pastum: domique secernunt à matribus, ac
 seorsum pascunt, ut desiderium ferre possint parentis,
 quod decem diebus assequuntur. Subulcus debet consue-
 facere omnia, ut faciant ad bucinam. Primo cum inclu-
 serunt, cum bucinatum est, aperiuunt, ut exire possint in
 eum locum, ubi ordeum fustum in longitudine. Sic enim mi-
 nus disperit, quam si in acervos positum, et plures faci-
 lius accedunt, ideo ad XII conuenire dicuntur, ut silue-
 stri loco dispersi ne dispereant. Castratur uerres commo-
 distime anniculi, utique ne minores, quam semestres: quo
 facto nomen mutant, atque è uerribus dicuntur maiiales.

De sanitate suum unum modo exempli causa dicam.
 Porcis lactentibus si scrofa lac non potest suppeditare,
 triticum frictum dari oportet (crudum enim soluit al-
 num) uel ordeum obijci ex aqua, quo ad fiant trimestres.

De numero: in centum sues, decem uerres satis esse pu-
 tant. Quidam etiam hinc demunt. Greges maiores inæqua-

oiles habent. Sed ego modicum puto centenarium. Aliquot maiores faciunt, ita ut ter quinquagenos habeant. Porcorum gregem alij duplicant, alij etiam maiorem faciunt. Minor grex, quam maior minus sumptuosus, quod comites subulcus pauciores quaerit. Itaque gregis numerum pastor ab sua utilitate constituit, non ut quot uerres habeat: id enim à natura sumendum. Hæc hic. CAP. V.

At Q. Lucienus Senator homo quamuis humanus, ac iocosus, introiens familiaris omnium nostrum, συνηπαρῶται, inquit, χαίρετε, & Varronem nostrum, inquit, ποιμὲνα λαῶν: Scrofam enim mane salutavi. cum alius eñ salutasset, alius conuiciatus esset, qui tam serò uenisset ad constitutum, Videbo iam uos, inquit, balatrones, & huc afferam meum corium, & flagra. Tu uero Murri ueni mi aduocatus, dum asses soluo palilibus, si postea à me reptant, ut testimonium perhibere possis. Atticus Murrio, Narra isti, inquit, eadē, qui sermones sint habiti, & quid reliqui sit, ut ad partes paratus ueniat: nos interea secundum actum de maioribus adtexamus. In quo quidem, inquit Vaccius meæ partes, quoniam boues ibi. Quare dicam de bubulo pecore, quam acceperim scientiam: ut si quis quid ignorat, discat: si quis scit, nunc ubi labar obseruet. Vide quid agas, inquam, Vacci. Nam bos in pecuaria, maxima debet esse auctoritate: præsertim in Italia, quæ à bubus nomen habere sit existimata. Græcia enim antiqua (ut scribit Timæus) tauros uocabant ἰταλούς. à quorum multitudine, & pulchritudine, & foetu uitulorū Italiam dixerunt. Alij scripserunt, quod è Sicilia Hercules persecutus sit eò nobilem taurum, ut diceretur Italus. Hic socius hominum in rustico opere, & Cereris minister. Ab hoc antiqui manus ita abstineri uoluerunt, ut

L.iiij.

capite sanxerint, si quis occidisset. Qua in re testis Attice, testis Peloponnesos. Nam ab hoc pecore Athenis Βυζυγες nobilitatus, Argis ὀνόρυπος. Noui, inquit ille, maiestatem bouum, & ab his dici pleraque magna, ut βῶστυον, βεπαιδα, βελιμον, βοωπιυ. uiam quoque bumammam. Præterea scio hunc esse, in quem potissimum Iuppiter se conuertit, cum exportauit per mare è Phœnice amans Europã. Hunc esse, qui filios Neptuni è Menalippa seruauit, ne in stabulo infantes grex bouum obtereret. Denique ex hoc putrefacto nasci dulcissimas apes mellis matres, à quo eas Græci βρυόνας appellant, & hinc Plautium locutum esse Latine. Cum Hirrium prætorem renuntiatum Romam in Senatum scriptum habere. Sed bono animo es, non minus satisfaciam tibi, quàm qui bugoniam scripsit. Primum in bubulo genere ætatis gradus dicuntur quatuor. Prima uitulorum, secunda iuuecorum, tertia bouum nouellorum, quarta uetulorum. Discernuntur in prima uitulus, & uitula: in secunda iuuenus & iuuenca: in tertia & quarta, taurus & uacca. Quæ sterilis est uacca, taura appellata: quæ prægnans, horda. Ab eo in fastis dies hordicalia nominantur, quòd tunc hordæ boues immolantur. Qui gregem armentorũ emere uult, obseruare debet primum, ut sint hæ pecudes ætate potius ad fructus ferendos integræ, quàm iam expertæ. ut sint bene compositæ, ut integris membris oblongæ, amplæ, nigrantibus cornibus, latis frontibus, oculis magnis & nigris, pilosis auribus, compressis malis, subsinúsue, gibberi spina leuiter remissa, apertis naribus, labris subnigris, cervicibus crassis ac longis, à collo palearibus demissis, corpore amplo, bene costatos, latis humeris, bonis clunibus, caudam profusam usque ad calces, ut habeant inferiorem partem frequenti-

bus pilis subcrispam, cruribus potius minoribus, rectis genibus, eminulis, distantibus inter se, pedibus non latis, neque ingredientibus qui displodantur, nec cuius unguæ diuaricent, & cuius ungues sint leues & pares, corium at-tactu non asperum ac durum, colore potissimum nigro, dein rubeo, tertio heluo, quarto albo. mollissimus enim hic, ut durissimus primus. De medijs duobus prior quàm posterior melior, utrique pluris quàm nigri, & albi. Neque non præterea, ut mares seminis boni sint, quorum & forma est spectanda, & qui ex his orti sunt, ut respondeant ad parenium speciẽ: & præterea quibus regionibus nati sunt, refert. Boni enim generis in Italia pleriq; gallici ad opus: contra iugatorij ligustici. Transmarini epirotici non solum meliores totius Græciæ, sed etiã Italiæ. tametsi quidam de Italicis quos propter amplitudinem præstare dicunt, ad uictimas farciunt, atque ad deorũ seruant supplicia. qui sine dubio ad res diuinas propter dignitatem amplitudinis, & coloris præponendi. Quod eò magis fit, quòd albi in Italia non tam frequentes, quàm qui in Thracia ad μέλανα νόλον, ubi alio colore pauci. Eos cum emimus domitos, stipulamur, sic, illoscæ boues sanos esse, noxisque præstari? Cum emimus indomitos, sic, illoscæ iuuenos sanos recte, de que pecore sano esse, noxisque præstari spõdesne? Paulo uerbosius hæc, qui Mamilij actiones sequuntur lanij, qui ad cultrum bouem emūt, & qui ad altaria, hostiæ sanitatem non solent stipulari. Pascuntur armẽta commodissime in nemoribus, ubi uirgulta, & frons multa. Hieme cum hibernant secundum mare, æstu abiguntur in montes frondosos. Propter fœturam hæc seruare soleo. ante admissuram mensem unum, ne cibo, & potione se impleant, quòd existimantur facilius macræ concipere.

Contrà, tauros duobus mensibus ante admissuram her-
 ba, & palea, ac fœno facio pleniores, & à fœminis se-
 cerno. Habeo tauros totidem quot Atticus, ad matrices
 LXX duo, unum anniculum, alterum bimum. Hoc, se-
 cundum astri exortum facio, quod Græci uocant λύρα, sibi
 dem nostri. Tū denique tauros in gregem redigo. Mas an
 fœmina sit concepta, significat descensu taurus cum inijt:
 siquidem, si mas est, in dexteriolem partem abit: si fœmi-
 na in sinisteriolem. Cur hoc fiat, uos uideritis, inquit mi-
 hi, qui Aristotelem legitis. Non minores oportet mire bi-
 mas, ut trimæ pariant, eo melius si quadrimæ. Pleræque
 pariunt in decem annos, quædam etiam in plures. Ma-
 xime idoneum tempus ad concipiendum à delphini exor-
 tu usque ad dies XL, aut paulo plus. Quæ enim ita con-
 ceperunt, temperatissimo anni tempore pariunt. Vacæ e-
 nim mensibus decem sunt prægnantes. De quibus admi-
 randum scriptum inueni, exemptis testiculis, si statim ad-
 miseris, concipere. Eas pasci oportet in locis uiridibus, &
 aquosis. Cauere oportet, ne aut angustius stent, aut ferian-
 tur, aut concurrât. Itaque quòd eas æstate tabani concitare
 solent, & bestiolæ quædam minutæ sub cauda, ne conciten-
 tur, aliqui solent includere septis. ijs substerni oportet frõ-
 dem, aliudue quid in cubilia, quo mollius conquiescant.
 Æstate ad aquam appellendum bis, hieme semel. Cum pa-
 rere cœperunt, secundum stabula pabulum seruari oportet
 integrum, quod egredientes degustare possint: fastidio-
 sæ enim fiunt. Et providendum, quòd recipiunt se ne frigi-
 dus locus sit: algor enim eas, & famis macrescere co-
 git. In alimonijs armenticium pecus sic contuendum, la-
 ctentes cum matribus ne cubent: obteruntur enim ad eas
 mane adigi oportet, & cum redierunt è pastu. Cum

creuerunt vituli, leuandæ matres, pabulo uiridi obijciendo in præsepis. Item his, ut ferè in omnibus stabulis, lapides substernendi, aut quid item, ne unguæ putrescant. Ab æquinoctio autumnali unà pascuntur cum matribus. Castrare non oportet ante bimatum, quòd difficulter, si aliter feceris, se recipiunt. Qui autem postea castrantur, duri, & inutiles fiunt. Item ut in reliquis gregibus pecuarijs, delectus quotannis habendus, & reijcendæ reijciundæ, quòd locum occupant earum quæ ferre possunt fructus. Si quæ amisit vitulum, ei supponere oportet eos, quibus non satis præbent matres. Semestribus vitulis obijciunt fursures triticeos, & farinam ordeaceam, & teneram herbam: & ut bibant mane, & uesperis curant. De sanitate sunt complura, quæ exscripta de Magonis libris, armentarium meum crebro ut aliquid legat, curo. Numerus de tauris, & uactis sic habendus, ut in sexaginta, unus sit anniculus, alter bimus. Quidam habent aut minorem, aut maiorem numerum gregum. Nam apud eum duo tauri in septuaginta matribus sunt. Numerum gregum alius facit alium. Quidam centenarium modicum putant esse, ut ego. Atticus centumviginti habet, ut Lucienus. Hæc ille.

CAP. VI.

At Murrius, qui, dum loquitur Vaccius, cum Lucieno rediisset, Ego, inquit, de asinis potissimum dicam, quòd sum Reatinus, ubi optimi, & maximi fiunt, è quo seminio ego hic procreavi pullos, & ipsis Arcadibus uendidi aliquoties. Igitur asinorum gregem qui facere uult bonum, primùm uidendum, ut mares foeminasque bona ætate summat, utique ut quãdiutissime fructum ferre possit, firmos, omnibus partibus honestos, corpore amplo, seminio bono: ex his locis, unde optimi exeunt, quod faciunt Pelopon-

nesii, cum potissimum eos ex Arcadia emebant, in Italia ex agro Reatino. Nō enim si murænæ optimæ flutæ sunt in Sicilia, & ellops ad Rhodō, continuo hi pisces in omni mari similes nascuntur. Horum genera duo. unum ferum, quos uocant onagros, in Phrygia, & Lycaonia sunt greges multi. alterum mansuetum, ut sunt in Italia omnes. Ad seminationem onagrus idoneus, quod è fero fit mansuetus facile, & è mansueto ferus nūquam. Quod similes parentum genuntur, eligendi, & mas, & fœmina cum dignitate ut sint. In mercando item (ut cæteræ pecudes) emptionibus, & traditionibus dominum mutant, & de sanitate, ac noxa solet caueri. Commode pascuntur farre, & fursuribus ordeaceis. Admittuntur ante solstitium, ut eodem tempore alterius anni pariant. Duodecimo enim mense conceptū semen reddunt. Prægnantes opere leuant. Venter enim labore, nationem reddit deteriore. Marem non diiungunt ab opere, quod remissione laboris fit deterior. In pastu eadem ferè obseruant, quæ in equis. Secundum partum pullos anno non remouent à matre. Proximo anno noctibus patiuntur esse cum his, & leniter capistris, aliâue qua re habent uinctos. Tertio anno domare incipiunt ad eas res, ad quas quisque eos uult habere in usu. Relinquitur de numero, quorum greges non sanè fiunt, nisi ij, qui onera portent. ideo quod plerique deducuntur ad molas, aut ad agriculturam, ubi quid uehendum est, aut etiam ad arandum, ubi leuis est terra, ut in Campania. Greges fiunt ferè mercatorum, ut eorum, qui è Brundisino, aut Appulia a sellis dosuarijs comportant ad mare oleum, aut uinum, itémque frumentum, aut quid aliud.

C A P. V I I.

Lucienus, Ego quoque adueniens aperiã carceres, in-

quit, & equos emittere incipiam, nec solum mares, quos admissarios habeo, ut Atticus, singulos in fœminas denas, è queis fœminas Q. Modius Equiculus uir fortissimus etiam patre militari iuxta ac mares habere solebat. Horum equorum, & equarum greges qui habere uoluerunt, ut habent aliqui in Peloponneso, & in Appulia, primum spectare oportet ætatem, quam præcipiunt. Videndum ne sint minores trimæ, maiores decem annorum. A Etas cognoscitur equorum, & ferè omnium qui ungulas indiuiskas habent, & etiam cornutarum, quòd equus triginta mensium primum dentes medios dicitur amittere: duo superiores, totidè inferiores. Incipientes quartum agere annum itidem eijciunt, & totidem proximos eorum quos amiserunt, & incipiunt nasci quos uocant columellares. Quinto anno incipienti item eodem modo amittere binos, quos caninos habent: tum renascentes eis, sexto anno impleri. Septimo omnes habere solèt renatos, & completos. His maiores qui sunt, intelligi negant posse, præterquam cum dentes sint facti brochi, & supercilia cana, & sub ea lacunæ, ex obseruatu dicunt eum equum habere annos sedecim. Forma esse oportet magnitudine modica, quod nec uastos, nec minutos decet esse. Equas clunibus, ac uentribus latis. Equos ad admissuram quos uelis habere, legere oportet amplo corpore, formosos, nulla parte corporis inter se non congruenti. Qualis futurus sit equus, è pullo coniectari potest, si caput habet non magnum, nec membris confusis: si est oculis nigris, naribus non angustis, auribus applicatis, non angusta iuba, crebra, fusca, subcrispa, subtenuibus setis implicata in dexteriore partem ceruicis, pectus latum & plenum, humeris latis, uentre modico, lumbis deorsum uersum pressis, scapulis latis, spina maxi-

me duplici, sin minus non extanti. coda ampla subcrispa: cruribus rectis & æqualibus, genibus rotundis, ne magnis, nec introrsus, spectantibus: unguis duris: toto corpore ut habeat uenas, quæ animaduerti possint, quòd qui huiuscemodi sit, & cum est æger ad medendū est appositus, corpore multo. De stirpe magni interest qua sint, quòd genera sunt multa. Itaq; ad hoc nobiles à regionibus dicuntur. In Græcia Thessalici equi, à terra Appuli, ab rosea roseani. Equi boni futuri signa sunt, si cum gregalibus in pabulo contēdit, in currēdo, aliāue qua re, quo potior sit: si cū flumē trauehendum est, gregi in primis prægreditur, ac non respicit alios. Emptio equina similis ferè ac bouum, & asinorum, quòd eisdem rebus in emptione dominum mutant, ut in Mamilij actionibus sunt perscripta. Equinum pecus pascendū in pratis potissimum herba: in stabulis, ac præsepibus, arido fœno. Cum pepererūt, ordeo adiecto bis die danda aqua. Horum foeturæ initium admissionis facere oportet, ab æquinoctio uerno ad solstitiū, ut partus idoneo tempore fiat. Duodecimo enim mense, die decimo aiunt nasci. Quæ post tempus nascuntur, ferè uitiosa, atque inutilia existunt. Admittere oportet, cum tempus anni uenerit, bis in die, mane & uespere. Peroriga enim appellatur quisquis admittit. eo enim adiutante equæ alligatæ celerius admittuntur, neque equi frustra cupiditate impulsī semen eijciūt. Quoad satis sit admitti ipsæ significant, quòd se defendunt. Si fastidiū salendi est, scillæ medium conterunt cum aqua ad mellis crassitudinem: tum ea re naturam equæ, cum menses ferunt, tangunt: contrā, ab locis equæ nares equi tangunt. Tametsi incredibile, quod usu uenit memoriæ mandādum: Cū equus matrē ut saliret adduci nō posset, & eū capite obuoluto peroriga adduxisset,

Et coegisset matrem inire, cum descendenti dempsisset ab oculis, ille impetum fecit in eum, ac mordicus interfecit.

Cum conceperunt equæ, videndū ne aut laborent plusculum, aut ne frigidis locis sint, quòd algor maxime prægnantibus obest. Itaque in stabulis ab humore prohibere oportet humum, clausa habere ostia, ac fenestras, Et inter singulas à præsepibus interijcere longurios, qui eas discernant, ne inter se pugnare possint. Prægnantem neque implere cibo, neque esurire oportet. Alternis qui admittunt, diuturniores equos, Et meliores pullos fieri dicunt. Itaque ut restibiles segetes essent exuctiores, sic quotannis quæ prægnantes fiant. In decem diebus secundum partum cum matribus in pabulū prodigendum. Ne ungulas comburat stercus cauendum. Quinquemestribus pullis factis, cum redacti sunt in stabulum, obijciendum farinam ordeaceam molitam cum furfuribus, Et siquid aliud terræ natum libenter edent. Anniculis iam factis dandum ordeum, Et furfures usque quo ad erunt lactantes. Neque prius biennio confecto à lacte remouendum. Eosque, cum stent cum matribus, interdum tractandum, ne cum sint diiuncti, ex terreantur. Eademque causa ibi frenos suspendendum, ut equuli consuescant Et uidere eorum faciem, Et è motu audire crepitus. Cum iam ad manus accedere consuerint, interdum imponere ijs puerū bis, aut ter pronum in uentrem, postea iam sedentem, hæc facere cum sit trimus: tum enim maxime crescere, ac lacertosum fieri. Sunt qui dicant post annum Et sex menses equulum domari posse, sed melius post trimum, à quo tempore farrago dari solet. Hæc enim purgatio maxime necessaria equino pecori, quod diebus decem facere oportet, nec pati alium ullum cibū gustare. Ab undecimo die usque ad quartum

decimum dandum ordeum, quotidie adijciendo minutatim. Quod quarto die feceris, in eo decem diebus proximis manendum. ab eo tempore mediocriter exercendum, & cum sudarit, perunguendum oleo. Si frigus erit, in equili facendus ignis. Equi quod alij sunt ad rem militarem idonei, alij ad uecturam, alij ad admissuram, alij ad cursuram, non item sunt spectandi atque habendi. Itaque peritus belli alios eligit, atque alit, ac docet: aliter quadrigarius, ac desultor. neque idē, qui uectarios facere uult, ad ephippium, aut ad prædam: quod ut ad rem militarem, quod ibi ad castra habere uolunt acres. Sic contrā in uijs habere malunt placidos, propter quod discrimē maxime institutum, ut castrentur equi. demptis enim testiculis fiunt quietiores, & ideo quod semine carēt, ij canterij appellati, ut in suis maiales, gallis gallinaceis, capi. De medicina: uel plurima sunt in equis & signa morborum, & genera curationum, quæ pastorem scripta habere oportet. Itaque ob hoc in Græcia potissimum medici pecorum ιατροί appellati.

C A P. V I I I.

Cum hæc loqueremur, uenit à Menate libertus, qui dicit liba absoluta esse, & rem diuinam paratam, si uellēt, uenirēt illuc, & ipsi pro se sacrificarentur. Ego uero, inquam, uos ire non patiar ante, quā mihi reddideritis tertium actum, de mulis, de canibus, de pastoribus. Breuis oratio de istis, inquit Murrius. nam muli, & hinni bigeneri, atque insiticij, non suo genere ab radicibus. ex equa enim & asino fit mulus. Contrā ex equo & asina hinnus. Uterque eorum ad usum utilis, partu fructus neuter. Pullum asininum à partu recētem subiiciunt equæ, cuius lacte ampliores fiunt, quod id lacte quam asinum, ac alia omnia dicunt esse melius. Præterea educant eum paleis, fœ-

no, ordeo. Matri suppositiciæ quoque inseruiunt, quo equa ad ministerium lactis cibum pullo præbere possit. Hic ita eductus à primo, potest admitti. neque enim aspernantur propter consuetudinem equinam. Hunc minorem si admissis, & ipse citius senescat, & quæ ex eo concipiuntur sunt deteriora. Qui non habent eum asinum, quem supposuerunt equæ, & asinum admissarium habere uolunt, de asinis quem amplissimum formosissimumq; possunt, eligunt. quique seminio natus sit bono, Arcadico, ut antiqui dicebant, ut nos experti simus, Reatino: ubi tricenis, ac quadrigenis millibus admissarij aliquot uenierunt. quos emimus item ut equos, stipulamurque in emendo, ac facimus in accipiendo idem quod dictum est in equis. Hos pasimus præcipue fœno atque ordeo, & id ante admissuram largius facimus, ut cibo suffundamus uires ad fœturam. Eodẽ tempore, quo equos adducunt, idẽmque ut ineant equas perorigas curamus. Cum peperit equa mulum, aut mulam nutricantes educamus. Hi, si in palustribus locis, atque uliginosis nati, habent ungulas molles. Iidem si exacti sunt æstiuo tempore in montes, quod fit in agro Reatino, durissimis ungulis fiunt. In grege mulorum parando, spectanda ætas, & forma. alterum ut uecturis sufferre labores possint: alterum ut oculos aspectu delectare queant. Hisce enim binis coniunctis omnia uehicula in uijs ducuntur. Hæc me Reatino auctore probares mihi, inquit, nisi tu ipse domi equarũ greges haberes, ac mulorum greges uendidisses. Himnus, qui appellatur, est ex equo & asina, minor quàm mulus corpore, plerumque rubicundior, auribus ut equinis, iubam, & caudam similem asini. Item in uentre est (ut equus) menses duodecim. Hosce item ut equulos & educant, & alunt, & ætatem eorũ ex den-

M. i.

tibus cognoscunt.

CAP. IX.

Relinquitur, inquit Atticus, de quadrupedibus, quod ad canes attinet, maxime ad nos, qui pecus pascimus lanare. Canis enim ita custos pecoris, ut eius, quod eo comite indiget ad se defendendum. In quo genere sunt maxime oves, deinde capræ. Has enim lupus captare solet, cui opponimus canes defensores. In suillo pecore tamen sunt, quæ se vindicent sues, uerres, maiales, scrofæ. propè enim hæc apris, qui in siluis sæpe dentibus canes occiderunt. Quid dicam de pecore maiore? cum sciam mulorum gregem cum pasceretur, eoque uenisset lupus, ultro mulos circumfluxisse, & unguis cædendo eum occidisse? & tauros solere diuersos assistere clunibus cõtinuatos, & cornibus facile propulsare lupos? Quare de canibus, quoniam genera duo, unum uenaticum, & pertinet ad feras bestias, ac siluestres: alterũ, quod custodiae causa paratur, & pertinet ad pastorem: dicam de eo ad formam artis expositam in nouem partes. Primum ætate idonea parandi, quòd catuli & uetuli neque sibi, neque omnibus sunt præsidio, & feris bestiis nonnunquam prædæ. Facie debent esse formosi, magnitudine ampla, oculis nigrantibus aut raris, naribus congruentibus, labris subnigris aut rubicundis, neque resimis superioribus, nec pendulis subtus, mento suppresso, & ex eo enatis duobus dentibus dextra & sinistra, paulo eminulis superioribus, directis potius, quàm brochis: acutos, quos habeant, labro tectos: capitibus, & auriculis magnis, ac flactis: crassis ceruicibus, ac collo: internodijs articularum longis: cruribus rectis, & potius uaris, quàm uatijs: pedibus magnis, & altis, qui ingrediēti ei displodantur: digitis discretis: unguibus duris, ac curuis: solo nec ut corneo, nec nimium duro, sed ut ferment-

tato, ac molli: à feminibus summis corpore suppresso: spina neque emunula, neque curua: cauda crassa: latratu graui: hiatu magno: colore potissimum albo, quòd in tenebris specie leonina. Præterea fœminas uolunt esse mammosas æqualibus papillis. Item uidendum, ut boni seminiij sint. Itaque à regionibus appellantur Lacones, Epirotici, Sallentini. Videndum ne à uenatoribus, aut lanijs canes emas. alteri, quòd ad pecus sequendum inertes. alteri, si uiderint leporem, aut ceruum, quòd eum potius, quàm oues sequentur. Quare aut à pastoribus empti melior, quæ oues sequi consueuit: aut sine ulla consuetudine quæ fuerit. canis enim facilius quid assuescit, eaque consuetudo firmiter, quæ sit ad pastores, quàm quæ ad pecudes. P. Aufidius Pontianus Amicerninus, cum greges ouium emisset in Umbria ultima, quibus gregibus sine pastoribus canes accessissent: pastores ut deducerent in Metapontinos saltus, & Heracleæ emporium: inde cum domum redissent, qui ad locum deduxerant, è desiderio hominum diebus paucis postea canes sua sponte, cum dierum multorum uia interesset, sibi ex agris cibaria præbuerunt, atque in Umbriam ad pastores redierunt. neque eorum quisquam fecerat quod in agricultura Saserna præcepit, Qui uellet se à cane sectari, uti ranam obijciat coctam. Magni interest ex semine esse canes eodem, quòd cognati maxime inter se sunt præsidio. Sequitur quartum de emptione: fit alterius, cum à priore domino secundo traditum est. De sanitate, & noxa stipulationes fiunt eadem quæ in pecore: nisi quòd hic utiliter exceptum est. Alij pretium faciunt in singula capita canum. Alij ut catuli sequantur matrem. Alij ut bini catuli unius canis numerum obtineant, ut solent bini agni ovis. Plerique ut accedant canes, qui consueverunt esse unum. Cibatus

M.ij.

canis propior hominis, quàm ovis. Pascitur enim è culina & ossibus, non herbis aut frondibus. Diligenter ut habeat cibaria providendum. fames enim hos ad quærendum cibum ducet, si non præbebitur, & à pecore abducat. Nisi si (ut quidam putant) etiam illuc pervenerint, proverbium ut tollunt antiquum: uel etiam ut μῦθον ἀπειράτ de Acteone, atque in dominum afferant dentes. Necnon ita panem ordeaceum dandum, ut non potius eum in lacte des intritum, quòd eo consueti cibo uti, à pecore non cito desiscant. Morticinæ ovis non patiuntur uesci carne, ne ducti sapore minus se abstineant. Dant etiam ius ex ossibus, & ea ipsa ossa contusa. dentes enim facit firmiores, & os magis patulum. Propterea quòd uehementius diducuntur malæ, acrioresque fiunt propter medullarum saporem. Cibum capere consuescunt interdium, ubi pascuntur: uesperis, ubi stabulantur. De fœtura, principium admittendi faciunt ueris principio, tunc enim dicuntur catulire, id est, ostendere uelle se maritari. Quæ cum admissæ, pariunt circiter solstitio. prægnantes enim solent esse ternos menses. In fœtura dandum potius ordeaceos quàm triticeos panes. magis enim eo aluntur, & lactis præbent maiorem facultatem. In nutricatu secundum partum si plures sunt, statim eligere oportet quos habere uelis, reliquos abijcere. Quàm paucissimos reliqueris, tam optimi in alendo fiunt propter copiam lactis. substernitur eis acus, aut quid item aliud, quòd molliore cubili facilius educantur. Catuli diebus XX uidere incipiunt. Duobus mensibus primis à partu non diiunguntur à matre, sed minutatim desuescunt. Educunt eos plures in unum locum, & irritant ad pugnandum, quo fiant acriores, neque defatigari patiuntur, quo fiant segniores. Consue quoque faciunt ut al-

ligari possint, primum leuibus uinclis, quæ si abrodere conantur, ne id consuescant facere, uerberibus eos deterre-re solent. Pluujs diebus cubilia substernenda fronde aut pabulo, duabus de causis, ut ne oblinantur, aut perfrige-scant. Quidam eos castrant, quòd eo minus putant relin-quere gregem. quidam non faciunt, quòd eos credunt minus acres fieri. quidam nucibus Græcis in aqua tritis perungunt aures, & inter digitos: quòd muscæ, & ricini, & pulices soleant (si hoc unguine non sis usus) ea exulcè-rare. Ne uulnerentur à bestijs, imponuntur his collaria, quæ uocantur mælium, id est, cingulum circum collum ex corio firmo cum clauulis capitatis, quæ intra capita insui-tur pellis mollis, ne noceat collo duritia ferri. Quòd si lu-pus, aliùsue quis his uulneratus est, reliquas quoque canes facit, quæ id non habent, ut sint in tuto. Numerus canum pro pecoris multitudine solet parari. Ferè modicum esse pu-tant, ut singuli sequantur singulos opiliones, de quo nu-mero alius alium modum constituit. Quod si sunt regio-nes ubi bestię sint multæ, debent esse plures. quod acci-dit ijs, qui per calles siluestres longinquos solent comitari in æstua, & hiberna. Villatico uero gregi in fundum sa-tis esse duo, & id marem, & foeminam. Ita enim sunt as-siduiiores, quod cum altero idem fit acrior, & si alter in-desinenter æger est, ne sine cane grex sit. Cum circumspi-ceret Atticus nequid præterisset, Hoc silentium, inquam, uo-cat alium ad partes. CAP. X.

Reliquum enim in hoc actu, quot, & quod genus sint habendi pastores. Cossinius ad maiores pecudes ætate su-periores, ad minores etiam pueros, & utroque horum fir-miores, qui in callibus uersentur, quàm eos, qui in fundo quotidie ad uillam redeant. Itaque in saltibus licet uidere

M. iij.

iumentum, & eam ferè armatam, cum in fundis non modo pueri, sed etiam puellæ pascant. Qui pascunt eos, cogere oportet, in pastione diem totum esse, pascere communiter. Contra, pernoctare ad suum quenque gregem, esse omnes sub uno magistro pecoris: eum esse maiorem natu potius quàm alios, & peritiorem quàm reliquos, quòd ijs, qui ætate, & scientia præstant, animo æquiore reliqui parent. Ita tamen oportet ætate præstare, ut ne propter senectutem minus sustinere possit labores. Neque enim senes, neque pueri callium difficultatem, ac montium arduitatem, atque asperitatem facile ferunt: quod patiendū illis, qui greges sequuntur, præsertim armenticios, ac caprinos, quibus rupes, ac silvæ ad pabulandū cordi. Formæ hominum legendæ, ut sint firmæ, ac ueloces, mobiles, expeditis membris: qui non solum pecus sequi possint, sed etiam à bestijs, ac prædonibus defendere, qui onera extollere in iumenta possint, qui excurrere, qui iaculari. Non omnis apta natio ad pecuariam, quòd neque basculus, neque turdulus idonei: Galli appositissimi, maxime ad iumenta. In emptionibus domum legitimum sex ferè res perficiunt, si hæreditatem iustam adiit: si, ut debuit, mancipio ab eo accepit, à quo iure civili potuit: aut si in iure cessit cui potuit cedere, & id ubi oportuit: aut si usu cepit: aut si è præda sub corona emit: tūm cum in bonis sectio, néve cuius publice uenit. In horum emptione solet accedere peculium, aut si excipiet stipulatio, intercedere sanum eum esse, furtis, noxisque solutum. Aut si mancipio non datur, dupla promitti: aut si ita pacti, simpla. Cibus eorum debet esse interdum separatim uniuscuiusque gregis. Vespertinus in cæna, qui sunt sub uno magistro, communis. Magistrum providere oportet, ut omnia sequantur instrumenta, quæ pe-

cori & pastoribus opus sunt, maxime ad uictum hominum, & ad medicinam pecudū: ad quam rem habent iumenta doffuaria domini, alij equas: alij pro his quid aliud, quod onus dorso ferre possit. Quod ad foeturam humanam pertinet pastorum, qui in fundo perpetuo manent, facile est, quod habeant conseruā in uilla. nec hac uenus pastoralis longius quid quærit. Qui autem sunt in saltibus, & siluestribus locis pascunt, & non uilla, sed casis repentinis imbres uitāt: his mulieres adiungere, quæ sequantur greges, ac cibaria pastoribus expediant, eosque assiduios faciant, utile arbitrati multi. Sed eas mulieres esse oportet firmas, non turpes, quæ in opere, ut in multis regionibus, non cedant uiris, ut in Illyrico passim uidere licet, quod uel pascere pecus, uel ad focum afferre ligna, ac cibū coquere, uel ad casas instrumentum seruare possunt. De nutritu hoc dico, easdē ferē & nutrices, & matres. Tremellius, simul aspicit ad me, Et ut te audij dicere, inquit, cū in Lyburniā uenisses, te uidisse matres familias eorum, afferre ligna, & simul pueros, quos alerēt, alias singulos, alias binos, quæ ostenderent foetas nostras, quæ in conopeis iacent dies aliquot, esse leuicidas, ac contēnendas. Cui ego, *

Cer- te inquam. nam in Illyrico hoc amplius, pręgnantē sæpe, cum uenit pariendi tempus, non longe ab opere discedere, ibique enixam puerū referre, quem non peperisse, sed inuenisse putes. nec non etiā hoc quas uirgines ibi appellant, nonnunquam annorū XX, quibus mos eorum non denuit ante nuptias ut succumberent quibus uellent, & incomitatis ut uagari liceret, & filios habere. Quæ ad ualitudinem pertinent hominum, ad pecoris, ut sine medico curari possint, magistrum scripta habere oportet. Is enim sine literis idoneus non est, quod rationes dominicas

M.iiij.

pecuarias conficere, nequicquam recte potest. De numero pastorū alij angustius, alij laxius constituere solent. Ego in octogenas hirtas oves singulos pastores constitui, Atticus in centenās. In gregibus ouium, sed magnis quos milliarios faciunt quidā, facilius de summa hominum detrabere possunt, quā de minoribus, ut sunt & Attici & mei. Septingeni enim mei: tu opinor, octingenarios habuisti. Nec tamen non ut nos arietum decimam partem. Ad equarum gregem quinquagenarium bini homines. utique uterque horum ut secum habeat equas domitas singulas in ijs regionibus: in quibus stabulari solent equas abigere, ut in Appulia, & in Lucanis accidit sæpe. CAP. XI.

Quoniam promissa absoluius, inquit, eamus. Siquidem, inquam, adieceritis de extraordinario pecudū fructu, ut prædictū est de lacte in eo, & tonsura lanæ. Est omnium rerū, quas cibi causa capimus, liquentiū maxime alibile, & id ouillum, inde caprinum. Quod autē maxime perpurget est equinum, tum asininū, dein bubulum, tum caprinū. Sed horum sunt discrimina quædā, & à pastionibus, & à pecudū natura, & à mulctu. A' pastionibus, quod fit ab ordeo, & stipula, & omnino arido, & firmo cibo pecude pasta, id alibile. ad perpurgandum, id quod à viridi pasuo, & eo magis fluxe ex herba, quæ ipsa sumpta perpurigare corpora nostra solet. A' pecudum natura, quod lac melius est à ualentibus, & ab ijs, quæ nondū ueteres sunt, quā si est contrā. A' mulgēdo, atque ortu optimum est id quod neque emunctum longe abest à mulso, neque à partu continuo est sumptum. Ex hoc lacte casei qui fiunt maximi cibi, sunt bubuli, & qui difficillime transeant sumpti. Secundo ouilli minimi cibi: & qui facillime deiciantur, caprini. Est etiam discrimen, utrum casei molles ac recentes

sint, an aridi, & ueteres. Cum molles sunt, magis alibiles, in corpore non resides: ueteres & aridi contra. Caseum facere incipiunt à uergilijs uernis exortis ad æstiuas uergilias. Mulgent uere ad caseum faciendum mane, alijs temporibus, meridianis horis, tametsi propter loca, & pabulum disparile, non usquequaque idem fit. In lactis duos congios addunt coagulum magnitudine oleæ, ut coeat. quod melius leporinum, & hœdinum quàm agninum. Alij pro coagulo addunt de fici ramo lac, & acetum. aspergunt item alijs aliquot rebus, quod Græci appellant alijs ὀπὸν, alijs δ'ἀρνυόν. Non negarim, inquam, ideo apud diuæ Rumiæ sacellum à pastoribus satam ficum. Ibi enim solent sacrificari lacte pro uino, & pro lactentibus. mammæ enim rumis, siue Rumiæ, ut ante dicebant, à rumi, & inde dicuntur subrumi agni: lactentes, à lacte. Quin aspergi solent sales, melior fossilis quàm marinus. De tonsura omniū primum animaduerto ante quàm incipiam facere, num scabiem aut ulcera habeant, ut, si opus est, ante curètur, quàm tondeantur. Tonsuræ tempus inter æquinoctium uernum, & solstitium, cum sudare incœperunt oues. à quo sudore recens lana tonsa sucida appellata est. Tonsas recentes eodem die perungunt uino, & oleo: non nemo admixta cera alba, & adipe suillo. Et si ea tecta solet esse, quam habuit pellem iniectam eam intrinsecus eadem re perungunt, & tegunt rursus. Siqua in tonsura plagam accepit, eum locum oblinunt pice liquida. Oues hirtas tondent circiter ordeaceam messem: in alijs locis ante fœnificia. Quidam has in anno bis tondent, ut in Hispania citeriore, ac semestres faciunt tonsuras. duplicem impendunt operam, quod sic plus putant fieri lanæ: quo nomine quidam bis secant prata. Diligentiores tegeticulis subiectis oues tondere solent,

nequi flocci intereant. Dies ad eam rem sumuntur sereni, & ijs id faciunt ferè à quarta ad decimam horam: quoniam sole calidiore tonsa, ex sudore eius lana fit mollior, & ponderosior, & colore meliore. Quam demptam, ac conglobatam alij uellera, alij uelumina appellant. ex quorum uocabulo animaduerti licet, prius lanæ uulsuram quàm tonsuram inuentam. Qui etiam nunc uellunt, ante triduo habent ieiunas, quòd languidæ minus radices lanæ retinent. Omnino tonsores in Italia primum uenisse ex Sicilia dicuntur post R. C. A. CCCCLIII, ut scriptum in publico Ardeæ in literis extat, eosque adduxisse P. Ticiniũ Menam. Olim tonsores non fuisse adsignificat antiquorũ statuæ, quòd plæræque habent capillum, & barbã magnam. suscipit Cossinius, ut fructum ouis è lana ad uestimentum: sic capra pilos ministrat ad usum nauticum, & ad bellica tormenta, & fabrilia uasa. Neque non quædã nationes harum pellibus sunt uestitæ, ut in Getulia, & in Sardinia. cuius usum apud antiquos quoque Græcos fuisse apparet, quòd in tragœdijs senes ab hac pelle uocantur $\delta\iota\phi\theta\epsilon\rho\iota\alpha\iota$, & in comœdijs, qui in rustico opere morantur, ut apud Cæciliũ in Hypobolimæo habet adolescens, apud Terentiũ in Heautotimorumeno senex. Tõdentur, quòd magnis uillis sunt in magna parte Phrygiæ, unde cilicia, & cætera eius generis ferri solent. Sed quòd primum ea tonsura in Cilicia sit instituta, nomen id cilicas adiecisse dicunt. Illi hoc. neque ab hoc, quòd mutaret Cossinius. & simul Vituli libertus in urbẽ ueniens ex hortis diuertitur ad nos, Et ego ad te missus, inquit, ibam, domum rogatum, ne diem festum faceres breuiorem, & mature uenires. Itaque discedimus ego, & Scrofa in hortos ad Vitulũ. Niger in Turranijs nostri. illi partim domum, partim ad Lenatem.

CAPITA LIBRI III.

*

De villaticis pastionibus.	Cap. I
Quæ dicitur uilla.	Cap. II
Quæ in uilla, circumue eam ali uel pasci possint.	III
De auibus in genere.	IIII
De Turdis.	V
De Pauonibus.	VI
De Columbibus.	VII
De Turturibus.	VIII
De Gallinis.	IX
De Anseribus.	X
De Anatibus.	XI
De Leporibus.	XII
De Apris.	XIII
De Cocleis.	XIIII
De Gliribus.	XV
De Apibus.	XVI
De Piscinis.	XVII

MAR. TERENTIIVARRONIS
RERVM RVSTICARVM,
DE VILLATICIS PA-
STIONIB. LIB. III.

CAPVT I.

VM duæ uitæ traditæ sint hominum, ru-
stica, & urbana, Q. Pinni, dubium non est,
C quin hæ non solum locum discretæ sint,
sed etiam tempore diuersam originem ha-
beant. antiquior enim multo rustica, quòd
fuit tempus, cum rura colerent homines, neque urbem habe

rent. Etenim uetustissimum oppidū cum sit traditum Græcum, Bœotiae Thebæ, quod rex Ogyges ædificauit: in agro Romano Roma, quam Romulus rex. Nam in hoc nunc denique est, ut dici possit, non cum Ennius scripsit, Septingenti sunt pauloplus, aut minus anni, Augusto augurio postquam inclita condita Roma est. Thebæ, quæ ante cataclysmum Ogygi conditæ dicuntur, et tamen circiter duo millia annorū et centum sunt. quod tempus si referas ad illud principium, quo agri coli sunt cœpti, atque in casis, et tugurijs habitabant, nec murus, nec porta quid esset sciebant: immensi numero annorum urbanos agricolæ præstant. nec mirum, quòd diuina natura dedit agros, ars humana ædificauit urbes. Cum artes omnes dicantur in Græcia intra mille annorum repertæ, agri nunquam non fuerint in terris, qui coli possint. Neque solū antiquior cultura agri, sed etiam melior. Itaque non sine causa maiores nostri ex urbe in agris redigebant suos ciues, quòd et in pace à rusticis Romanis alebatur, et in bello ab his tuebantur. Nec sine causa Terrā eandem appellabant matrem, et Cererem, et qui eam colerent, piam et utilem agere uitam credebant, atque eos solos reliquos esse ex stirpe Saturni regis. Cui consentaneum est, quòd initia uocantur potissimum ea, quæ Cereri sunt sacra. Nec minus oppidi quoque nomen Thebæ indicant antiquiorem esse agrum, quòd ab agri genere, non à conditore nomen ei est impositum. Nam lingua prisca et in Græcia AEoleis Bœotij sine afflatu uocant collis Tebas: et in Sabinis quæ è Græcia uenerūt Pelasgi, etiā nunc ita dicunt. Cuius uestigium in agro Sabino uia Salaria non longe à Reate milliarius cliuus appellatur Tebæ. Cū agriculturam primo propter paupertatem maxime indiscretam haberent,

quòd à pastoribus, qui erant orti in eodem agro & serebant, & pascebant: qui postea creuerunt, peculia diuiserunt, ac factum ut dicerentur alij agricolæ, alij pastores. Quæ ipsa pars duplex est, tametsi ab nullo satis discreta, quòd altera est uillatica pastio, altera agrestis. Hæc nota & nobilis, quòd & pecuaria appellatur, & multum homines locupletat, & ob eam rem aut conductos, aut emptos habent saltus. Altera uillatica, quòd humilis uidetur, à quibusdam adiecta ad agriculturam cum esset pastio, neque explicata tota separatim, quod sciam, ab ullo. Itaque cum putarem esse rerum rusticarum, quæ constituta sunt fructus causa tria genera, unum de agricultura, alterum de re pecuaria, tertium de uillaticis pastionibus: tres libros institui, è quibus duo scripsi. primum ad Fundaniã uxorem de agricultura, secundum de pecuaria ad Turranium Nigrum. qui reliquus est tertius de uillaticis fructibus, in hoc ad te mitto, quòd uisus sum debere pro nostra uicinitate, & amore scribere potissimum ad te. Cum enim uillam haberes opere tectorio & intestino, ac pauimentis nobilibus lithostrotis spectandam, parum putas ses esse, ni tuis quoque literis exornati parietes essent. Ego quoque, quo ornatioꝛ ea esse posset fructu quàm factu, quo ad facere possem, hæc ad te misi, recordatus de ea re sermones, quos de uilla perfecta habuissimus. de quibus exponendis initium capiam hinc.

C A P. I I.

Comitijs ædilicijs cum sole caldo ego & Q. Axius senator tribulis suffragium tulissemus, & candidato, cui studebamus, uellemus esse præsto, cū domum rediret: Axius, Mihi dū diribentur, inquit, suffragia, uis potius uillæ publicæ utamur umbra, quàm privati candidati tabella, dum ita ædificemus nobis? Opinor, inquam, non solum quod di

citur, Malum consilium, consultori est pessimum: sed etiā
 bonum consilium, qui consulit, & qui consulitur, bonum
 habendum. itaque inuis, uenimus in uillam. Ibi Appiam
 Claudium augurem sedentem inuimus in subsellijs, ut
 consuli, siquid usus poposcisset, esset præsto. Sedebat ad
 sinistram ei Cornelius Merula consulari familia ortus, &
 Fircellius Pano Reatinus. ad dextram Minutius Pica, &
 M. Petronius Passer. Ad quem cum accessimus, Axius Ap-
 pius subridens, Recipis nos inquit, in tuum ornithona, ubi
 sedes inter aues? Ille, Ego uero, inquit, te præsertim, cuius
 aues hospitales etiam nunc ructor, quas mihi apposisti pau-
 cis ante diebus in uilla Reatina ad lacum Velini, eunti de
 controuersijs Interamnatum & Reatinorum. Sed non
 hæc, inquit, uilla quanquam ædificarunt maiores nostri,
 frugalior, ac melior est, quàm tua illa perpolita in Reati-
 no. Nunc ubi hic uides citrum, aut aurum? num minium,
 aut armeniū? num quod emblema, aut lithostrotum? quæ
 illic omnia contra. Et cum hæc sit communis uniuersi po-
 puli, illa solius tua: hæc quò succedant è campo ciues, &
 reliqui omnes, illa quò equæ & asini: præterea cum ad
 Remp. administrandam hæc sit utilis, ubi cohortes ad de-
 lectum consuli adductæ considunt, ubi arma ostendant,
 ubi censores censu admittant populū, Tua, inquit, hæc in
 campo Martio extremo utilis, & non delicijs sumptuosior,
 quàm omnes omnium Reatinæ: tum & oblita tabulis est
 pictis, nec minus signis ornata. Ad mea uestigium ubi sit
 nullum Lysippi, aut Antiphyli, sed crebra satoris, & pa-
 storis. & cum uilla non sit sine fundo magno, & eo polito
 cultura, tua ista neque agrum habet ullum, nec bouē, nec
 equam. Denique quid tua habet simile uillæ illius, quam
 tuus auus & proauus habebat? Nec enim ut illa fœnisi-

cia uidet arida in tabulato, nec uindemiam in cælla, neque in granario messim. Nam quod extra urbem est ædificium, nihilo magis ideo est uilla quàm eorum ædificia, qui habitant extra portam flumentanam, aut in AEmulianis. Appius subridens, Quoniam ego ignoro inquit, quid sit uilla, uelut me doceas, ne labar imprudentia, quòd uolo emere à M. Seio in Ostiensi uillam. Quod si ea ædificia uillæ non sunt, quæ a sinum tuum, quem mihi quadraginta milibus emptum ostendebas apud te, non habent, metuo ne pro uilla emam Ostiæ in litore Seianas ædes. Quod ædificium hic me L. Merula impulit ut cuperem habere, cum diceret nullam se accepisse uillã qua magis delectatus esset, cum apud eũ dies aliquot fuisset. Nec tamen ibi se uidisse tabulam pictam, neque signum aheneum, aut marmoreum ullũ: nihilo magis torcula uasa uindemiatoria, aut serias olearias, aut trapetas. Axius aspicit Merulam, Et quid igitur, inquit, est ista uilla, si nec urbana habet ornamenta, neque rustica membra? Cui ille, Non minus uilla tua erit ad angulũ Velini, quam neque pictor, neq; tector uidit unquã, quàm in Rosea, quæ est polita opere tectorio eleganter, quã dominus habes communẽ cum asino. Cũ significasset nutu, nihilo minus esse uillam eam, quæ esset simplex rustica, quàm eam, in qua esset utrũque & ea, & urbana, & rogasset quid ex his rebus colligeret, Quid, inquit, si propter pastiones tuus fundus in rosea probãdus sit: & quòd ibi pascitur pecus, ac stabulatur, recte uilla appellatur? Hæc quoque simili de causa debet uocari uilla, in qua propter pastiones fructus capiuntur magni. Quid enim refert utrum propter oues, an propter aues fructus capias? An ne dulcior est fructus apud te ex bubulo pecore, unde apes nascuntur, quàm ex apibus, quæ ad uillã, in al-

uenarijs opus faciunt? Et num pluris nunc tu è uilla illic na-
 tos uerres lanio uendis, quàm hic apros macellarios Seius?
 Qui minus ego, inquit Axius, istas habere possum in Re-
 atina uilla? nisi si apud Seiũ Siculũ fit mel, Corsicum in Re-
 atino: Et hinc aprum glans cum pascit empticia facit pm-
 guem, illic gratuita exilem. Appius, Posse ad te fieri, in-
 quit, Seianas pastiones non negauit Merula: ego non esse
 ipse uidi. Duo enim genera cum sint pastionum: unum a-
 greste, in quo pecuariæ sunt: alterũ uillaticum, in quo sunt
 gallinæ, ac columbæ, Et apes, Et cætera quæ in uilla so-
 lent pasci: de quibus Et Pœnus Mago, Et Cassius Diony-
 sius, Et alij quid separatim ac dispersim in libris reli-
 querunt, quos Seius legisse uidetur, Et ideo ex his pasto-
 nibus ex una uilla maiores fructus capere, quàm alij faci-
 unt ex toto fundo. Certe, inquit Merula. nã ibi uidi gre-
 ges magnos anserum, gallinarũ, columbarũ, gruuum, pauo-
 num, nec non gliriũ, piscium, aprorũ, Et cætera uenationis.
 ex quibus rebus scriba librarius libertus eius, qui appa-
 ruit Varroni, Et me absente patrono hospitio accipiebat,
 in annos singulos plus quinquagenam illia è uilla carpere
 dicebat. Axio admirãti, Certe nosti, inquam, materteræ meæ
 fundũ in sabinis, qui est ad quartum Et uicesimum lapidẽ
 uia salaria à Roma. Quidni, inquit? ubi æstate diẽ meri-
 die diuidere soleam, cum eo Reate ex urbe, aut cum inde
 uenio hieme noctu ponere castra. Atq; in hac uilla qui est
 ornithon, ex eo uno quinquemilia scio uenisse turdorum
 denarijs ternis, ut saxaginta milia ea pars reddiderit eo an-
 no ullæ, bis tantum quàm tuus fundus ducentum iugerũ
 Reate reddit. Quid sexaginta, inquit Axius? LX, LX
 derides? sexaginta inquam. Sed ut ad hunc bolum perue-
 nias, opus erit tibi aut epulum, aut triumphus alicuius,

ut tunc fuit Scipionis Metelli, aut collegiorum cœnæ, quæ tunc innumerabiles, excandefaciebant annonam macelli. Reliquis annis omnibus & hæc expectabis summam: spero non tibi decoquet non ornithon. Neque hoc accidit his moribus, nisi raro, ut decipiaris. Quotus quisque enim est annus, quo non videas epulum, aut triumphum, aut collegia non epulari, quæ nunc innumerabiles incendunt annonam? Sed propter luxuriam inquit, quodammodo epulū quotidianum est intra ianuas Romæ. Nōnne item L. Albutius homo (ut scitis) apprime doctus, cuius Luciliano caractere sunt libelli, dicebat in Albano fundum suum pastionibus semper uinci à uilla? agrum enim minus dena millia reddere, uillam plus uicena. Idem secundum mare quo loco uellet, si parasset uillam, se supra centum millia è uilla recepturum. Age non M. Cato nuper cum Luculli accepit tutelam, è piscinis eius quadraginta millibus sextertijs uendidit pisces? Axius, Merula mi, inquit, recipe me quæso discipulum uillaticæ pastionis. Ille, Quin simulac promiseris minerval, incipiam inquit, id est cœnam. Ego uero non recuso, uel hodie ex ista pastione crebro. Appius, Credo simulac primum ex isto uillatico pecore mortui erunt anseres, aut pauones. Cui ille, Quid enim interest utrū morticinas editis uolucres, an pisces, quos nisi mortuos estis nunquam? Sed oro te, inquit, induce me in uiam discipline uillaticæ pastionis, ac uim, formamque eius expone Merula non grauate.

CAP. III.

Primum inquit, dominum scientem esse oportet earum rerum, quæ in uilla, circumue eam ali ac pasci possint, ita ut domino sint fructui, ac delectationi. Eius discipline genera sunt tria, ornithones, leporaria, piscinæ. Nunc ornithonas dico omnium alitum, quæ intra parietes uillæ so-

N. i.

lent pasci. Leporaria te accipere uolo, non ea quæ tritaui nostri dicebāt, ubi soliti lepores sint, sed omnia septa affecta uillæ quæ sunt, & habent inclusa animalia quæ pascantur. Similiter piscinas dico eas, quæ in aqua dulci, aut salsa inclusos habent pisces ad uillam. Harum singula genera minimum in binas species diuidi possunt. In prima parte ut sint, quæ terra modo sunt contenta, ut sunt pationes, turtures, turdi. Altera species sunt, quæ non sunt contenta terra solum, sed etiam aquam requirunt, ut sunt anseres, querquedula, anates. Sic alterum genus illud uenaticum duas habet diuersas species: Vnam, in qua est aper, caprea, lepus: Altera item extra uillam, quæ sunt, ut apes, cocleæ, glires. Tertij generis aquatilis item species duæ, partim quod habent pisces in aqua dulci, partim quod in marina. De his sex partibus adhuc ista tria genera artificum paranda, aucupes, uenatores, piscatores, ut ab his emenda, quæ tuorum seruorum diligentia tuearis in foetura ad partus, & nata nutrire saginaréque, in macellum ut perueniant. Neque non etiam quædam assumenda in uillam sine retibus aucupis, uenatoris, piscatoris, ut glires, cocleæ, & gallinæ. Earum rerum cultura instituta prima, ea quæ in uilla habentur. non enim solum augures Romani ad auspicia primum pararunt pullos, sed etiam patresfamilie rure. Secunda, quæ macerie ad uillam uenationis causa cluduntur, & propter aluearia. apes enim subter subgrundas ad initio uillatico usæ tecto. Tertia piscine dulces fieri cœptæ, & è fluminibus captos recipere ad se pisces. Omnibus tribus his generibus sunt bini gradus, superiores, quos frugalitas antiqua: inferiores, quos luxuria posterior adiecit. Primus enim ille gradus antiquus maiorum nostrum erat, in quo essent auaritia,

duo duntaxat, in plano cohors in qua pascebantur gallinae, & earum fructus erant oua, & pulli. Alter sublimis, in quo erant columbae in turribus, aut summa uilla. Contra, nunc auaria sunt nomine mutato, quod uocantur ornithones, quae palatum suauae domini parauit, ut tecta maiora habeant, quam tum habebat, totas uillas, in quibus stabulentur turdi ac pauones. Sic in secunda parti, ac leporario pater tuus Axi, praeterquam lepusculum e uenatione uidit nunquam. Neque enim erat magnum id septum, quod nunc ut habeant multos apros ac capreas, complura iugera maceris concludunt. Non tum, inquit, mihi, cum emisti fundum Thusculanum a M. Pisone in leporario apri fuerunt multi. In tertia parti quis habebat piscinam, nisi dulcem, & in ea duntaxat squalos, ac mugiles pisces? Quis contra nunc Rhinton non dicit sua nihil interesse, utrum ijs piscibus stagnum habeat plenum, aranis? Non Philippus cum ad Immidium hospitem Casini diuertisset, & ei e tuo flumine lupum piscem formosum apposisset, atque ille gustasset, & expusset, dixit, Peream ni piscem putauit esse? Sic nostra aetas, inquam, luxuria propagauit leporaria, ac piscinas protulit ad mare, & in eas pelagios greges piscium reuocauit. Non propter hos appellati Sergius Orata, & L. Murena? Quis enim propter nobilitatem ignorat piscinas Philippi, Hortensij, Lucullorum? Quare unde uelis me incipere Axi, dic.

CAP. IIII.

Ille, Ego uero, inquit (ut aiunt) post principia in castris, id est, ab ijs potius temporibus, quam superioribus: quod ex pauonibus fructus capiuntur maiores, quam e gallinis. Atque adeo non dissimulabo, quod uolo, de ornithone primum, quod lucri fecerunt hoc nomen turdi. Sexaginta enim

N.ij.

millia Fircellina excaude me fecerunt cupiditate. Merula, Duo sunt, inquit, ornithonis genera. unum delectationis causa, ut Varro hic fecit noster sub Casino, quod amatores inuenit multos. alterum fructus causa, quo genere macellarum, et in urbe quidam habent loca clausa, et rure maxime conducta in Sabinis, quod ibi propter agri naturam frequentes apparent turdi. Ex his tertij generis uoluit esse Lucullus coniunctum auiarium, quod fecit in Tusculano, ut in eodem tecto ornithonis inclusum triclinium haberet, ubi delicate cœnitaret, et alios uideret in mazonomo positos coctos, alios uolitare circa fenestras captos. Quod inutile inuenerunt. Nam non tantum in eo oculos delectant intra fenestras aues uolitantes, quantum offendit, quod alienus odor opplet nares. CAP. V.

Sed quod te malle arbitror Axi, dicam de hoc ornithone, quod fructus causa faciunt, unde non ubi sumuntur pingues turdi. Igitur testudo (ut peristylum tectum tegulis, aut rete) fit magna, in qua millia aliquot turdorum, ac merularum includere possint. Quidam cum eo adiiciunt præterea aues alias quoque, quæ pingues ueneunt care, ut milliariae, ac coturnices. In hoc tectum aquam uenire oportet per fistulam, et eam potius per canales angustas serpere, quæ facile extergeri possint. Si enim late ibi diffusa aqua, et inquinatur facilius, et bibitur inutilius, et ex eis caduca, quæ abundat, per fistulam exire, ne luto aues laborent. Ostium habere humile, et angustum, et potissimum eius generis, quod cochleam appellant, ut solet esse in cauea, in qua tauri pugnare solent. Fenestras raras, per quas non uideantur extrinsecus arbores, aut aues, quod earum aspectus ac desiderium macrescere facit uolucres inclusas. Tantum luminis habere oportet, ut aues uidere possint, ubi

assidant, ubi cibus, ubi aqua sit. Tectorio tacta esse leuè
 circū ostia, ac fenestras, ne aqua intrare, mus, aliæque quæ
 bestia possit. Circū huius ædificij parietes intrinsecus mul-
 tos esse palos, ubi aues assidere possint. Præterea è perti-
 cis inclinatis ex humo ad parietem, & in eis transuersis
 gradatim modicis interuallis perticis annexis ad speciẽ cæ-
 cellorum scenicorum, ac theatri. Deorsum in terram esse
 aquam, quam bibere possint. Cibatu offas positas, eæ ma-
 xime glomerantur ex ficis, & farre mixto. Diebus uigin-
 ti antequam tollere uult turdos, largius dat cibum, quòd
 plus ponit, & farre subtiliore incipit alere. In hoc tecto, ca-
 ueæque tabulata habeant aliquot ad perticæ supplemen-
 tum. Contra hoc auariū est aliud minus, in quo quæ mor-
 tuæ ibi sunt aues, ut domino numerum reddat, curator ser-
 uare solet. Cū opus sunt ex hoc auario, ut sumantur ido-
 neæ, excluduntur in minusculū auarium, quod est coniuu-
 Etum cum maiore ostio, lumine illustriore, quod secluforiū
 appellant. Ibi cum eum numerum habet exclusum, quem
 sumere uult, omnes occidit. Hoc ideo in secluso clām, ne
 reliqui, si uideant, despōdeant animum, atque alieno tem-
 pore uenditoris moriantur. Nō ut aduenæ uolucres pullos
 faciunt, in agro ciconiæ, in tecto hirūdines, sic aut hīc, aut
 illic turdi, qui cū sunt nomine mares, re uera fœminæ quo-
 que sunt: neque id non secutum ut esset in merulis, quæ no-
 mine fœminino mares quoque sint. Præterea uolucres
 cum partim aduenæ sint, ut hirundines, & grues: partim
 uernaculæ, ut gallinæ, ac columbæ: de illo genere sunt tur-
 di aduenticio, ac quotannis in Italiam trans mare aduo-
 lant circiter æquinoctium autumnale, & eodem reuolant
 ad æquinoctium uernum. Et alio tempore turtures, ac co-
 turnices immmani numero. hoc ita fieri apparet in insulis

N. iij.

propinquis Pontijs, Palmariæ, Pandataria. Ibi enim in prima uolatura cum ueniunt, morantur dies paucos requiescendi causa. Idemque faciunt cum ex Italia trans mare remeant. Appius Axio, Si quinque millia huc conieceris, inquit, erit epulum ac triūphus, sexaginta millia quæuis statim in fœnus des licebit. Tum mihi, Tu dic illud alterum genus ornithonis, qui animi causa constitutus à te sub Casino fertur, in quo diceris longe uicisse non modo archetypon inuentoris nostri ὀρνιθον ποσειδων M. Lænij Strabonis, qui Brundisij hospes noster primus in peristyllo habuit exhedra conclusas aues, quas pasceret obiecto rete, sed etiã in Tusculano magno ædificio Luculli. Cui ego, Cum habeam sub oppido Casino flumen, quod per uillam fluat liquidũ & altum, marginibus lapideis, latum pedes LVII, & è uilla in uillã pontibus transeat, longum P. DCCCCL, directum ab insula ad Muscũ, quæ est à Vinio fluuio, ubi confluit altera amnis ad summum flumẽ, ubi est Museum. Circum huius ripas ambulatio sub dio, pedes lata denos. Ab hac ambulatione in agrum uersus, ornithonis locus ex duabus partibus dextra & sinistra macerijs altis conclusus. Inter quas locus, qui est ornithonis, patet in latitudinem P. XLVIII, deformatus ad tabulæ literariæ speciẽ cum capitulo forma, quæ est quadrata. patet in longitudinem P. LXXII, qua ad capitulũ rotundus est P. XXVII. Ad hæc, ita ut in margine quasi infimo tabulæ descripta sit ambulatio, ab ornithone plumula, in qua media sunt caueæ, qua iter in arẽ est. In limine in lateribus dextra & sinistra porticus sunt primoribus colūnis lapideis intermedijs arbusculis humilibus ordinatæ, cum à summa macerie ad epistyliũ tecta porticus sit rete cãnabina: & ab epistyllo ad stylobatẽ hæc sunt

avibus omne genus oppletæ, quibus cibus ministratur per
 retem, & aqua rivulo tenui affluit. Secundū stylobatis inte-
 riorē partem dextra & sinistra ad summam arē qua-
 dratam è medio diversæ duæ non latæ, sed oblongæ sunt pi-
 scinæ ad porticus uersus. Inter eas piscinas tantūmodo ac-
 cessus semita in tholū, qui est ultra rotundus columnatus,
 ut est in æde Catuli, si pro parietibus feceris colūnas. Extra
 eas columnas est silua manu sata, gradibus arboribus te-
 ctæ, ut infima perluceat, tota septa macerijis altis. Intra tho-
 li columnas exteriores lapideas, & totidem interiores ex
 abiete tenues locus est P. V latus. Inter columnas extero-
 res pro pariete reticuli è nervis sunt, ut perspici in silua
 possit, & quæ ibi sunt, neque auis eas transire. Intra in-
 teriores columnas pro pariete rete aviariū est obiectum.
 Inter has, & exteriores gradatim substructum ut θειο-
 τριδιον aviium: mutuli crebri omnibus columnis imposi-
 ti, sedilia aviū. Intra retē aves sunt omne genus, maxime
 cantrices, ut lusciniolæ, ac merulæ, quibus aqua ministra-
 tur per canaliculam, cibus obijcitur sub retem. Subter co-
 lumnarū stylobatem est lapis à falere pedē, & dodrantem
 alta: ipsum falere ad duo pedes altum, à stagno latum ad
 quinque, ut in culcitas, & columellas conuiuæ pedibus cir-
 cumire possint. In fimo intra falere est stagnum cum mar-
 gine pedali, & insula in medio parua. Circum falere, &
 naualia sunt excavata anatum stabula. In insula est co-
 lumella, in qua intus axis qui pro mensa sustinet rotam
 radiatam, ita ut ad extremum ubi orbile solet esse acutum,
 tabula cavata sit, ut tympanum in latitudinem duo pe-
 des & semipedem, in altitudinem palmum. Hæc ab uno
 puero, qui ministrat ita uertitur, ut omnia unà ponantur,
 & ad bibendum, & ad edendum, & admoueantur ad

N.iiij.

omnes conuiuas. Ex suggesto faleris ubi solent esse περιπε-
 τάσματα, prodeunt anates in stagnum, ac nant, è quo ri-
 uus peruenit in duas, quas dixi, piscinas, ac pisciuli ul-
 tro ac citro cōmeant, cum & aqua calida, & frigida ex
 orbi ligneo, mensāque, quam dixi, in primis radijs esse epi-
 tonijs uersis ad unumquenq; factū, sic ut fluat in conuiuā.
 Intrinsecus sub tholo stella lucifer interdiu, noctu hespe-
 rus, ita circumeunt ad infimum hemisperiū, ac mouentur,
 ut indicent quot sint horæ. In eodem hemisperio medio
 circum cardinem est orbis uentorū octo, ut Athenis in ho-
 rologio, quod fecit Cyprestes. Ibique eminent radius à car-
 dine ad orbem ita mouetur, ut eū tangat uentum, qui flet,
 ut intus scire possis. Cum hæc loqueremur, clamor fit in
 campo. Nos athletæ comitiorū unā cum id fieri nō mira-
 remur propter studia suffragatorum, & tamen scire uelle-
 mus quid esset, uenit ad nos Pātulæius Parra. Narrat ad
 tabulam, cum diriberent, quendā deprehensum tesserulas
 conijcientem in loculum, eum ad consulem tractum à fas-
 toribus competitorum. Pauo surgit, quòd eius candidati
 custos dicebatur deprehensus.

CAP. VI.

Axius, De Pauone, inquit, libere licet dicas, quoniā di-
 scessit Fircellius, qui secus siquid diceret de ijs gentilitatis
 causa, fortasse ante eum duceret ferram. Cui Merula, De
 pauonibus nostra memoria inquit, greges haberi coepti,
 & uenire magno. Ex ijs M. Aufidius Lurco supra sexage-
 na millia numum in anno dicitur capere. Ii aliquanto pau-
 ciores esse debent mares, quàm fœminæ, si ad fructum
 spectes. si ad delectationem, contrā: formosior enim mas.
 Pauonum greges agrestes transmarini esse dicuntur in
 insulis Sami in luco Iunonis. Item in Planasia insula M.
 Pisonis. Hi ad greges constituendos parantur bona ætate,

& bona forma. Huic enim natura formæ è uolucris de-
 dit palmam. Ad admissuram hæ minores bimæ non ido-
 neæ, nec iam maiores natu. Pascuntur omne genus obiecto
 frumento, maxime ordeo. Itaque Scius ijs dat in menses sin-
 gulos, ordeï singulos modios, ita ut in fœtura det uberius,
 & ante quàm salire incipiant. Is à procuratore ternos
 pullos exigit, eosque, cum creuerunt, quinquagenis dena-
 rijs uendit, ut nulla ovis hunc assequatur fructum. Præ-
 terea oua emit, ac supponit gallinis, ex quibus ex ijs ex-
 * cusos pullos refert in testabilem eam, in qua pauones ha-
 bet, quod tectum pro multitudine pauonum fieri debet, &
 habere cubilia discreta, tectorio leuata, quò neque serpens,
 neque bestia accedere ulla possit. Præterea habere locum
 ante se, quò pastum exeant diebus apricis. Vtrūque locum
 purum esse uolūt hæ uolucres. Itaque pastorem earū cum
 batillo circumire oportet, ac sterco tollere, ac conserva-
 re quod & ad agriculturam idoneum est, & ad substra-
 men pullorum. Primus hos Q. Hortensius augurali ad-
 iudiciali cœna posuisse dicitur, quod protinus factum tam lu-
 xuriosi, quàm seueri boni iuri laudabant. Quem cito se-
 cuti multi extulerunt eorum pretia, ita ut oua eorum de-
 narijs ueneant quinque, ipsi facile quinquagenis, grex cen-
 tenarius facile quadragena millia sextertia ut reddat, ut
 quidem Albutius aiebat, si in singulos ternos exigeret pul-
 los, perfici sexagena posse.

C A P. V I I.

Interea uenit apparitor Appij à consule, & augures
 ait citari. Ille foras exit è uilla. At in uillam intro inuo-
 lant columbæ, de quibus Merula Axio, Si unquam περι-
 σερποτροφέων constituisses, has tuas esse putares, quàmuis feræ
 essent. Duo enim genera earū in περισερποτροφείω esse so-
 lēt. Vnum agreste: ut alij dicunt, saxatile, quod habetur in

turribus, ac columinibus uillæ, à quo appellatæ columbæ, quæ propter timorem naturalem summa loca in tectis captant. Quo fit, ut agrestes maxime sequantur turres, in quas ex agro euolant suapte sponte, ac remeant. Alterum genus illud columbarum est clementius, quod cibo domestico contentum intra limina ianuæ solet pasci. Hoc genus maxime est colore albo. Illud alterum agreste sine albo, uario. Ex his duabus stirpibus fit miscellum tertium genus fructus causa, atque incedunt in locum unum, quod alij uocant περιερωνα, alij περιερωτροφειον, in quo uno sæpe, uel quinque millia sunt inclusæ. περιερων fit, ut testudo magna camera tectus, uno ostio angusto, fenestris punicanis, aut latioribus, reticulatis utrinque, ut locus omnis sit illustris, neue quæ serpens, aliudue quid animal maleficum introire queat. Intrinsicus quæleuissimo marmorato toti parietes, ac cameræ oblinuntur, & extrinsecus, circum fenestras, ne mus, aut lacerta, qua adrepere ad columbaria possit. Nihil enim timidius columba. Singulis paribus columbaria fiunt rotunda in ordinem crebra. Ordines quæ plurimi esse possunt à terra usque ad cameram. Colūbaria singula esse oportet, ut os habeat, quo introire & exire possit. Intus ternorum palmorum ex omnibus partibus sub ordines singulos tabulæ fictæ, ut sint bipalmes, quo utantur uestibulo, ac prodeant. Aquam esse oportet, quo influat, unde & bibere, & ubi lauari possint. permundæ enim sunt hæ uolucres. Itaque pastorem columbarium quotquot mensibus crebro oportet euertere. Est enim quod eum inquinat locum appositum ad agriculturam, ita ut hoc optimum esse scripserint aliquot, siue quæ columba quid offenderit, ut medeatur: si qua perierit, ut efferatur. Siqui pulli idonei sunt ad uendendum,

promat. Item quæ foetæ sunt, in certum locum ut disclusum ab alijs rete habeant, quo transferantur, è quo foras euocare possint matrèsque. Quod faciunt duabus de causis: Vna si fastidiunt aut incluse consenscunt, quo libero aere cum exierint in agros, redintegrentur: Altera de causa propter illicium. ipsæ enim propter pullos, quos habent, utique redeunt, nisi à coruo occisæ, aut ab accipitre interceptæ. Quos columbarij interficere solent, duabus uirgis uiscatis defixis in terram, inter se curuatis, cum inter eas posuerint obligatum animal, quod item petere soleant accipitres, qui ita decipiuntur, cum se obleuerūt uisco. Columbas redire solere ad locum licet animaduertere, quòd multi in theatro è sinu missas faciunt, atque ad locum redeunt: quæ nisi reuertentur, non emitterentur. Cibus apponitur circū parietes in canalibus, quas extrinsecus per fistulas supplent. Delectantur milio, tritico, ordeo, piso, faseolis, eruo. Item feras has in turribus, ac summis uillis, qui habent agrestes colūbas, quoad possunt immittendum in περιεπέωνας ætate bona. parandum neque pullos, neque uetulas, totidē mares quot foeminas. Nihil columbis foecundius. Itaque diebus quadragenis concipit, & parit, & incubat, & educat, & hoc ferè totum annum faciunt. Tantummodo interuallū faciunt à bruma ad æquinoctium uernum. Pulli nascuntur bini, qui simulac creuerunt, & habent robur, cum matribus pariunt. Qui solent saginare pullos columbinos, quo pluris uendant, secludunt eos, cum iam pluma sunt tecti. Deinde māduca to candido farciunt pane hieme hoc bis, æstate ter, mane, meridie, uesperis, hieme demunt cibum medium. Qui iam pinnas incipiunt habere, relinquunt in nido illis cruribus, & matribus, uberius ut cibo uti possint, obijciūt. Eo enim

totum diem se, & pullos pascunt. Qui ita educantur, celerius pinguiores sunt quam alij, & candidiores. parentes eorum Romæ, si sunt formosi, bono colore, integri, boni seminis, paria singula vulgo ueneunt ducentis nummis, necnon eximia singulis millibus numum, quas nuper cum mercator tanti emere uellet à L. Axio equite Romanis quadringentis denarijs daturum negauit. Axius, si possem emere, inquit, περισεπωρα factum, quemadmodum in ædibus cum habere uellem, emi fictilia columbaria, iam ijssem emptum, & misissem ad uillã. Quasi uero, inquit Pica, non in urbe quoque sint multi. An tibi columbaria qui in tegulis habent non uidentur habere περισεπωρας, cum aliquot supra centum nullium sextertium habeant instrumentum? è queis alicuius totum emas censeo, & ante quam ædificas rure, magnum condiscas hic in urbe quotidie lucrum assem semissem condere in loculos.

CAP. VIII.

Tũ Merula, Perge deinceps. Ille, Turturibus item, inquit, locum constituendum proinde magnum, ac multitudinem alere uelis. Eũmque item, ut de colũbis dictum est, ut habeat ostium, ac fenestras, & aquam puram, ac parietes, ac camaras munitas tectorio. Sed pro columbarijs in pariete mutulos, aut palos in ordinem, supra quos tegiculæ cannabinæ sint impositæ. Infimum ordinem oportet abesse à terra non minus tres pedes, inter reliquos dodrantes, à summo ad camaram ad semipedem, æquè latum ac mutulus à pariete extare potest, in quibus dies noctesque pascuntur. Cibatus quod sit, obijciunt triticum siccum in centenos uicenos turtures ferè semodium, quotidie euerrentes eorũ stabula, à stercore ne offendatur, quod item seruatur ad agrum colendum. Ad saginandum ap-

positissimum tempus circiter messem. Etenim matres eorum tunc optimæ sunt, cum pulli plurimi gignuntur, qui ad farturam meliores. Itaque eorum fructus id temporis maxime consistit. CAP. IX.

Axius, Ego quæ requiro sarsuræ assuræ membra de *
 palumbis, de gallinis dic sodes Merula, tum de reliquis, si-
 quid idoneum fuerit, racemari licebit. Igitur sunt gallinæ
 quæ uocantur, generum trium, uillaticæ, et rusticæ, et a-
 fricanæ. Gallinæ uillaticæ sunt, quas deinceps rure habent
 in uillis. De his qui ὀρνιθοβοσωνῆον instituerere uolunt, ijdem
 adhibita scientia, ac cura, ut capiant magnos fructus (ut
 maxime factitauerunt deliaci) hæc quinque maxime ani-
 maduertant oportet. De emptione, cuiusmodi, et quam-
 multas parent. De foetura, quemadmodum admittant, et
 pariant. De ouis, quemadmodum incubent, et excu-
 dant. De pullis, quemadmodum, et à quibus educen-
 tur. Hisce appendix adiicitur, pars quinta quemadmodum
 saginentur. E' queis tribus generibus proprio nomine uo-
 cantur fœminæ, quæ sunt uillaticæ gallinæ, mares galli, ca-
 pi semimares, quod sunt castrati. Gallos castrant, ut sint
 capi, candenti ferro inurentes ad infima crura, usque dum
 rumpatur. at quod extat ulcus, oblinunt figlina creta. Qui
 spectat ut ὀρνιθοβοσωνῆον perfectum habeat, sint licet gene-
 ra ei tria paranda, maxime uillaticas gallinas: è queis in
 parando eligat oportet fœcundas, plerunque rubicunda
 pluma, nigris pinnis, imparibus digitis, magnis capitibus,
 crista erecta ampla. Hæ enim ad partiones sunt aptio-
 res. Gallos salaces, qui animaduertunt si sunt lacertosi, ru-
 benti crista, rostro breui, pleno, acuto, oculis ravis, aut ni-
 gris, palea rubra subalbicanti, collo uario, aut aureolo, fe-
 minibus pilosis, cruribus breuibus, unguibus longis, cau-

dis magnis, frequentibus pinnis. Item qui elati sunt, ac uociferant sæpe, in certamine pertinaces, & qui animalia, quæ nocent gallinis, non modo non pertimescant, sed etiam pro gallinis propugnent. Nec tamen sequendum in seminio legendo, tanagricos, ac medicos, & chalcidicos, qui sine dubio sunt pulchri, & ad præliandum inter se maxime idonei, sed ad partus sunt steriliores. Si duæntas alere uelis, locus septus attribuendus, in quo duæ caueæ coniunctæ magnæ constituendæ, quæ spectent ad exorientem uersus, utræque in longitudinem circiter decem pedes, latitudine dimidio minores, quàm in altitudine. paulo humiliores. utraque fenestra lata tripedali, & eo pede altiores è uiminibus factæ raris, ita ut lumen præbeant multum, neque per eas quicquam ire intro possit, quæ nocere solent gallinis. Inter duas ostium sit, qua gallinarius curator earum ire possit. In caueis crebræ perticæ traiectæ sint, ut omnes sustinere possint gallinas. Contra singulas perticas in pariete exculpta sint cubilia earum: ante sit (ut dixi) uestibulum septum, in quo diurno tempore esse possint, atque in puluere uolutari. Præterea sit cella gradis, in qua curator habitet, ita ut in parietibus circum omnia plena sint cubilia gallinarum, aut exculpta, aut affecta firmiter. motus enim cum incubant nocet. In cubilibus, cum parturient, acus substernendum. cum pepererint, tollere substramen, & recens aliud subijcere, quòd pulices & cætera nasci solent, quæ gallinam conquiescere non patiuntur, ob quâ rē oua aut inæquabiliter maturescunt, aut consenescent. Quæ uelis incubet, negant plus XXV oportere oua incubare, quâuis propter fecunditatem pepererit plura. Optimum esse partum æquinoctio uerno, ad autumnale. Itaque quæ ante, aut post nata sunt, & etiam prima

eo tempore, non supponenda: & ea quæ subijcias, potius uetulis, quàm pulla stris, & quæ rostra, aut ungues non habeant acutos, quæ debent potius in concipiendo occupatæ esse quàm in cubâdo. Appositissimæ ad partum sunt aniculæ, aut bimæ. Si ova gallinis pauonina subijcies, cum iam decem dies pauonina fouere cœpit, tum denique gallinacea subijcere, ut unâ excudant. Gallinacis enim pullis bis deni dies opus sunt, pauoninis ter nouenis. Eas includere oportet, ut diem & noctem incubēt, præter quàm à mane & uespere, dum cibus ac potio his detur. Curator oportet circumeat diebus interpositis aliquot, ac uertere ova, ut æquabiliter concalescant. Oua plena sint, atque utilia, necne, animaduerti aiunt posse, si demiseris in aquam. quod inane, natat: plenum, desidit. Qui (ut hoc intelligant) concutiant, errare, quod in eis uitales uenas confundant. In ijs idem aiunt, cum ad lumen sustuleris, quod perluceat, id esse ob inane. Qui hæc uolunt diutius seruare, perfricant sale minuto, aut muria, tres aut quatuor horas, eaque abluta condunt in furfures, aut acis. In supponendo ova obseruant, ut sint numero imparia. Oua, quæ incubantur, habeantne semen pulli, curator quatri-duo, postquam incubari cœpit, intelligere potest, si contra lumen tenuit, & purum uniusmodi esse animaduertit, putant eijciendum, & aliud subijciendum. Excussos pullos subducendum ex singulis nidis, & subijciendum ei quæ habeat paucos. Ab eaque, si reliqua sint ova pauciora, tollenda, & subijcienda alijs, quæ nondum excuderūt, & minus habent X X X pullos. Hoc enim gregem maiorem non faciendum. Obijciendum pullis diebus X V primis mane subiecto puluere (ne rostris noceat terra dura) polentam mixtam cum nasturtij semine, & aqua aliquanto ante fa-

Et intrita, ne tum denique in eorū corpore turgescat, aqua
 prohibendum. Quādo de clunibus cœperint habere pin-
 nas, è capite, & è collo eorum crebro eligendi pedes. Sæ-
 pe enim propter eos consenescent. Circum caueas eorum
 incendendum cornum ceruinum, ne quæ serpens accedat:
 quarum bestiarum ex odore solent interire. Prodigendi
 in solem, & in sterquilinum, ut se uolutare possint, quòd
 ita alibiliores fiunt. Neque pullos tantum, sed omne ὄρνιθο-
 βοσκῆον, cum æstate, tum utique cum tempestas sit mol-
 lis, atque apricum: intento supra rete, quod prohibeat eas
 extra septa euolare, & in eas inuolare extrinsecus acci-
 pitrem, aut quid aliud euitantem caldorem, & frigus,
 quod utrūque his aduersum. Cum iam pinnas habebunt,
 consuefaciendum, ut unam aut duas sectentur gallinas. Ce-
 teræ ut potius ad pariendum sint expeditæ quàm in ni-
 tricatu occupatæ. Incubare oportet incipere secundum no-
 uam lunam, quòd ferè quæ ante, pleraque non succedunt.
 Diebus ferè XX excludunt. De quibus uillaticis (quoniam
 uel nimiū dictū) breuitate reliqua compensabo. Galli-
 næ rusticæ sunt in urbe raræ, nec ferè mansuetæ sine ca-
 uea uidentur Romæ, similes facie non his uillaticis galli-
 nis nostris, sed africanis aspectu, ac facie incontaminata.
 In ornatibus publicis solent poni cum psittacis, ac merulis
 albis, item alijs id genus rebus inusitatis. Neq; ferè in ul-
 lis oua, ac pullos faciunt, sed in siluis. Ab his gallinis dici-
 tur insula Gallinaria appellata, quæ est in mari Tusco se-
 cundum Italiam contra montes Ligusticos, Intemeliū, Al-
 bium, Ingaunum. alij ab his uillaticis inuectis à nautis, ibi
 feris factis procreatis. Gallinæ africanæ sunt grandes, na-
 riæ, gibberæ, quas μελεαγρίδες appellant Græci. Hæ no-
 uissimæ in tricliniū gænearium introierunt è culina pro-

pter fastidium hominum. Veneunt propter penuriam magno. De tribus generibus, gallinæ saginantur maxime uillaticæ. Eas includunt in locum tepidum & angustum, & tenebricosum, quòd motus earum, & lux pinguitudini inimica, ad hanc rem electis maximis gallinis, nec continuo his, quas melicas appellant falso, quòd antiqui ut thetinthelium dicebant, sic medicam melicam uocabant. Hæ primo dicebatur, quia ex Media propter magnitudinem erant allatæ, quæque ex ijs generatæ postea propter similitudinem. Amplas omnes ex ijs, emulsis ex alis pinnis, & è cauda farciunt turundis ordeaceis partim admixtis ex farina loliacea, aut semine lini ex aqua dulci. Bis die cibū dant, obseruantes ex quibusdam signis, ut prior sit concoctus, quàm secundum dent. Dato cibo, quum perpurgarunt caput, nequos habeant pedes, rursus eas concludunt. Hoc faciunt usque ad dies XXV. Tunc denique pingues fiunt. Quidam ex triticeo pane intrito in aquam mixto uino bono, & odorato farciunt, ita ut diebus XX pingues reddant, ac teneras. Si in farciendo nimio cibo fastidiunt, remittendum in datione, pro portione: ac decem primis processit, in posterioribus, ut diminuat eadem ratione, ut uigesimus dies & primus sit par. Eodem modo palumbes farciunt, ac reddunt pingues.

CAP. X.

Transi, inquit Axius, nunc in illud genus, quod uos philogræci uocatis ἀμφίβιον, quod non est ulla uilla, ac terra contentum, sed requirit piscinas, in quibus ubi anseres aluntur, nomine χνοβοσσηῶν appellatis. Horum greges Scipio Metellus, & M. Seius habent magnos aliquot. Merula, Seius inquit, ita greges comparauit anserū, ut hos quinque gradus obseruaret, quos in gallinis dixi. Hi sunt de genere, de fætura, de ouis, de pullis, de sagina. Primum iube-

O.i.

bat seruum in legendo obseruare, ut essent ampli, & alibi: quòd plerumque pullos similes sui faciunt. Est enim alterum genus uarium, quod ferum uocatur, nec cum ijs libèter cõgregatur, nec æque fit mansuetum. Anseribus admittendis tẽpus est aptissimum à bruma: ad pariendũ & incubandũ à Kal. Martij usque ad solstitiũ. Saliunt ferè in aqua, inungentur in flumen, aut piscinam. Singulæ non plus quater in anno pariunt. Singulis ubi pariant, faciendum haras quadratas circum binos pedes, & semipedem. Eas substernendum palea. Notandum earum oua aliquo signo, quòd aliena non excidunt. Ad incubandũ supponunt plerumque IX aut XI. Qui hoc minus, VII: qui hoc plus, XV. Incubat tẽpestatibus dies XXX, tepidioribus XXV. Cum excudit, quinque diebus primis patiuntur esse cum matre. Deinde quotidie serenum cum est, producunt in prata, item piscinas, aut paludes: ijsque faciunt haras supra terrã aut subtus, in queis non includant plus uicenos pullos. Easque cellas prouident, ne habeant in solo humore, & ut molle habeant substramen è palea, aliãue qua re, nèue qua eo accedere possint mustelæ, aliãue bestię quæ nocent. Anseres pascunt in humidis locis, ubi pabulum ferunt, quod aliquem fructum ferat, seruntque his herbam, quæ uocatur seris, quòd ea aqua tacta etiam cum est arida, fit uiridis. Folia eius decerpentes dant, ne si eo inegerint ubi nascitur, aut obterendo perdant, aut ipsi cruditate pereant. uoraces enim sunt natura. Quo temperandum ijs, qui propter cupiditatem sæpe in pascendo si radicem prenderunt, quam educere uelint è terra, abrumpunt collũ: perimbecillum enim id, ut caput molle. Si hæc herba non est, dandum ordeum, aut frumentum aliud. Cum est tempus farraginis, dandum ut in seri dixi. Cum incubant, ordeũ

ijs intritum in aqua apponendum. Pullis primum biduo polenta, aut ordeum apponitur, tribus proximis nasturtiū uiride confectum mixtatim ex aqua in uas aliquod. Cum autem sunt inclusi in baras, aut speluncas, ut dixi, uictui obijciunt his polentam ordeaceam, aut farraginem, herbamue teneram aliquam concisam. Ad saginandum eligunt pullos circiter sexquimense qui sunt nati, eos includunt in saginario, ibique polentam, & pollinem aqua madefacta dant cibum, ita ut per dies saturent: secundum cibum large ut bibant faciunt potestatem. Sic curati circiter duobus mensibus fiunt pingues. Quotiescunque sumpserunt, locus solet purgari: quod ipsi ament locum purum, neque ipsi ullum, ubi fuerint, relinquunt purum.

C A P. X I.

Qui autem uolunt greges anatum habere, ac constituere νεοστροφειον, primum locum, cui est facultas, eligere oportet palustrem, quod eo maxime delectantur. si id non, potissimum ibi, ubi sit naturalis aut lacus, aut stagnum, aut manufacta piscina. quò gradatim descendere possint. Septum altum esse oportet, ubi uersentur, ad pedes XV, ut uidistis ad uillam Sei, quod uno ostio claudatur. circum totum parietem intrinsecus crepido lata, in qua secundū parietem sint tecta cubilia, ante eas uestibulū earū exæquatum tectorio opere testaceo. In eo perpetua canalis, in quā & cibus ponitur ijs, & immittitur aqua. sic enim cibū capiunt. Omnes parietes tectorio læuigantur, ne fæles, aliæue quæ bestia introire ad nocendū possit. idque septum totum rete grandibus maculis integitur, ne eò inuolare aquila possit, neue ex ea euolare anas. Pabulū ijs datur triticum, ordeū, uinacei, uinæ, nonnunquā etiam ex aqua cammari, & quædā eiusmodi aquatilia. Quæ in eo se-

O. ij.

pto erunt piscinæ, in eas aquam large influere oportet, ut semper recens sit. Sunt item non dissimilia alia genera, ut querquedulæ, phalarides, sic perdices, quæ ut Archelaus scribit, uoce maris audita, concipiunt. Quæ ut superiores, neque propter fœcunditatem, neque propter suauitatem saginantur, sed sic pascendo fiunt pingues. Quod ad uilaticarum pastionum primum actum pertinere sum ratus, dixi.

CAP. XII.

Interea redit Appius, et percunctati nos ab illo, et ille à nobis, quid esset dictum, ac factum, Appius, sequitur inquit, actus secundi generis, afficticius ad uillam qui solet esse, ac nomine antiquo à parte quadam, leporarium appellatum. Nam neque solū lepores eo includuntur silua, ut olim in iugero agelli, aut duobus, sed etiā cerui, aut capræ in iugeribus multis. Q. Fuluius Lippinus dicitur habere in Tarquiniensi septa iugera XL, in quo sunt inclusa non solum ea, quæ dixi, sed etiam oues feræ, etiam hoc maius hic in statonensi, et quidam in locis alijs. In Gallia uero transalpina T. Pompeius tantum septum uenationis, ut circiter ∞ ∞ ∞ ∞ passuū locum inclusum habeat. Præterea in eodem consepito ferè habere solent, de animalibus coclearia, atque aluearia, atque etiam dolia, ubi habeant conclusos glires. Sed horum omnium custodia, incrementum, et pastio aperta, præterquam de apib. Quis enim ignorat septa è macerijs, ita esse oportere in leporario, ut tectorio tacta sint, et sint alta? alterū ne fælis, aut mælis, aliæque quæ bestia introire possit: alterū ne lupus transilire. ibique esse latebras, ubi lepores interdum delitescant in uirgultis, atq; herbis, et arbores patulis ramis, quæ aquilæ impediunt conatus. Quis item nescit, paucos si lepores, mares ut fœminas intromiserit, breui tempore

fore ut impleatur? tanta fecunditas huius quadrupedis. Quatuor modo enim intromisit in leporarium, breui solet repleri. Fit enim sæpe cum habent catulos recentes, alios ut in ventre habere reperiantur. Itaque de his Arche-laus scribit, annorū quot sint si quis uelit scire, inspicere oportet foramina naturæ, quæ sine dubio alius alio habet plura. Hos quoque nuper institutū ut saginarent pleraque, cum exceptos è leporario concludant in caneis, & loco clauso faciant pingues. Eorum ergo tria genera ferè sunt. Vnum Italicum hoc nostrum pedibus primis humilibus, posterioribus altis, superiore parte pulla, uentre albo, auribus longis: qui lepus dicitur cum prægnans sit, tamen concipere. In Gallia transalpina, & Macedonia fiunt permagni: in Hispania, & in Italia mediocres. Alterius generis est, quod in Gallia nascitur ad alpes, qui hoc ferè mutant, quòd toti candidi sunt. hi raro perferuntur Romā. Tertiij generis est quod in Hispania nascitur, similis nostro lepori ex quadam parte, sed humile, quæ cuniculū appellat. L. Aelius putabat ab eo dictum leporē à celeritudine, quòd leuipes esset. Ego arbitror à Græco uocabulo antiquo, quòd eum AEolis Bœotij λέποριν appellabant. Cuniculi dicti ab eo, quòd sub terra cuniculos ipsi facere soleant, ubi lateant in agris. Horum omnium tria genera, si possis, in leporario habere oportet, duo quidem utique te habere puto, & quòd in Hispania annis ita fuisti multis, ut inde te cuniculos persecutos credam.

C A P. X I I I.

Apros quidem posse habere in leporario, nec magno negotio ibi & captiuos, & ciures, qui ibi nati sint, pingues solere fieri, scis inquam Axi. Nam quem fundum in Tusculano emut hic Varro à M. Pupio Pisone, uidisti ad bucinam inflatam certo tempore apros, & capreas conue-

O. iij.

nire ad pabulum, cum è superiore loco è palæstra apris effunderetur glans, capreis uicia, aut quid aliud. Ego uero, inquit ille, apud Q. Hortensium cum in agro Laurenti essem, ibi istuc magis τρυγνῶς fieri uidi. Nam silua erat (ut dicebat) supra quinquaginta iugerum maceria septa, quod non leporarium, sed θηριότηρ πορῆιον appellabat. Ibi erat locus excelsus, ubi triclinio posito cœnabamus. Quintus Orphea uocari iussit, qui cum eo uenisset cum stola, et ci thara, et cantare esset iussus, buccinam inflauit, ubi tanta circumflexit nos ceruorum, aprorum, et cæterarum quadrupedum multitudo, ut non minus formosum mihi uisum sit spectaculum, quàm in circo maximo ædilium sine africanis bestijs cum sunt uenationes. CAP. XIII.

Axius, Tuas partes (inquit) subleuauit Appius ò Merula noster. Quod ad uenationem pertinet, breuiter secundus transactus est actus. Nec de cocleis, ac gliribus quero, quod reliquum est. neque enim magnum emolumentum esse potest. Non istuc tam simplex est, inquit Appius, quàm tu putas ò Axi noster. nam et idoneus sub dio sumendus locus coclearijs, quem circum totum aqua claudas, ne quas ibi posueris ad partum, non liberos earum, sed ipsas quæras. Aqua inquam finiendæ, ne fugitiuarius sit paradus. Locus is melior, quæ et non coquit sol, et tangit ros. Qui si naturalis non est (ut ferè non sunt in aprico loco) neque habeas in opaco, ut facias, ut sunt sub rupibus ac montibus, quorum alluant radices lacus ac flumij, manu facere oportet roscidum: qui fit, si eduxeris fistulam, et in eam mammillas imposueris tenues, quæ eructent aquam, ita ut in aliquem lapidem incidat, ac late dissipetur. Paruus ijs cibus opus est, et is sine ministratore. Et huc, dum serpit, non solum in area reperit, sed etiam si riuus non

prohibet, in parietes stantes inuenit. Denique ipsæ exgru-
minantes ad propalam uitam diu producant, cum ad eam
rem pauca laurea folia intericiant, & aspergant fursu-
res non multos. Itaque coquus has uinas an mortuas co-
quat, plerumque nescit. Genera coclearum sunt plura, ut
minutæ albulæ, quæ afferuntur è Reatino, & maximæ
quæ de Illyrico apportantur, & mediocres, quæ ex Afri-
ca afferuntur. Non quo non in his regionibus quibusdā lo-
cis, eæ magnitudinibus non sint dispariles, nam & ual-
de amplæ sunt. quanquam ex Africa, quæ uocantur soli-
tannæ, ita ut in eas LXXX quadrantes conijci pos-
sint, & sic in alijs regionibus eædem inter se collatæ &
minores sunt, ac maiores. Hæ in foetura pariunt innu-
merabilia. Earum semen minutum, ac testa molli, diutur-
nitate obdurescit, magnis insulis in areis factis, magnum
bolum deferunt æris. Has quoque saginare solent ita, ut
ollam cum foraminibus incrustent sapa, & farre, ubi pa-
santur, quæ foramina habeat, ut intrare aer possit. Vinax
enim hæc natura. C A P. XV.

Glirarium autem dissimili ratione habetur, quòd non
aqua, sed maceria locus sepitur. Tota læui lapide, aut tecto-
rio intrinsecus incrustatur, ne ex ea erepere possit. In eo ar-
busculas esse oportet, quæ ferunt glandem. quæ, cum fructum
non ferunt, intra maceriam iacere oportet glandem & ca-
staneam unde saturi fiant. Facere his cauos oportet laxio-
res, ubi pullos parere possint. Aquam esse tenuem, quòd ea
non utuntur multum, & aridum locum quærent. Hi sagi-
nantur in dolijs, quæ etiam in uillis habent multi, quæ fi-
guli faciunt, multo aliter atque alia, quòd in lateribus eorū
semitas faciunt, & cauum, ubi cibum constituent. In hoc
doliū addunt glandem, aut nuces iuglādes, aut castaneam.

Q. iij.

Quibus in tenebris, cum accumulatum positum est in dolijs, sunt pingues.

CAP. XVI.

Appius igitur, Relinquitur, inquit, de pastione uillatica tertius actus de piscinis. Quid tertius, inquit Axius? An quia tu solitus es in adolescentia tua domi mulsum non bibere propter parsimoniam, nos mel negligemus? Appius, Nobis uerum dicit, inquit. Nam cum pauper cum duobus fratribus, et duabus sororibus essem relictus, quarum alteram sine dote dedi Lucullo, a quo hereditate me cessa primum, et primus mulsum domi meae bibere coepi ipse, cum interea nihilo minus penes quotidie in conuiuio omnibus darem mulsum. Praeterea meum erat non tuum, eas nouisse uolucres, quibus plurimum natura ingenij, atque artis tribuit: itaque eas melius me nosse quam te, ut scias, de incredibili earum animi natura audi. Merula, ut caetera fecit, isopimus, quae sequi melitturgi soleant, demonstrabit. Primum apes nascuntur partim ex apibus, partim ex bubulo corpore putrefacto. Itaque Archelaus in epigrammate ait eas esse

Βοὸς φθινομένης πεποιημένα τέτρα.

Idem,

Ἰππων μὲν σφῆνες γενεὰ μόχθων δὲ μέλισσαι.

Haec apes non sunt solitaria natura, ut aquilae, sed ut homines. Quod si hoc faciunt etiam graculi, at non idem: quod hic, societas operis, et aedificiorum, quod illic non est. Hic ratio atque ars, ab his opus facere discunt, ab his aedificare, ab his cibaria condere. Tria enim harum, cibus, domus, opus, neque idem quod cibus cera, nec quod ea mel, nec quod mel domus: non in fauo sexangulis cella? totidem, quot habet ipsa pedes (quod geometrae ἐξ ἄγωνον fieri in orbi rotundo ostendunt) ut plurimum loci includatur. Foris pascantur, intus opus faciunt: quod dulcissimum quod est, et

dijs & hominibus est acceptum: quòd fauus uenit in alta-
 ria, & mel ad principia conuiuij, & in secundam men-
 sam administratur. Hæ ut hominum ciuitates, quòd hic est
 & rex, & imperium, & societas, quòd sequuntur omnia
 pura. Itaque nulla harum assidit in loco inquinato, aut eo
 qui male oleat, neque etiam in eo qui bona olet unguenta:
 itaque his unctus qui accessit, pungunt. Non ut muscæ li-
 guriunt, quòd nemo has uidet (ut illas) in carne, aut san-
 guine, aut adipe. Ideo modo considunt, in quo est sapor dul-
 cis. Minime malefica, quòd nullius opus uellicans facit de-
 terius. Neque ignaua, ut non, qui eius opus conetur distur-
 bare, resistat. Neque tamen nescia suæ imbecillitatis, quæ
 cum causa musarũ esse dicatur uolucres, quòd & si quan-
 do displicatæ sunt, cymbalis, & plausibus, numero redu-
 cunt in locum unum. Et ut his dijs Heliconæ, atque Olym-
 pon attribuerunt homines, sic his floridos, & incultos na-
 tura attribuit montes. Regem suum sequuntur quocunque
 it, & fessum subleuant: & si nequit uolare, succollat, quòd
 eum seruare uolunt. Neque ipsæ sunt inficientes, nec non
 oderunt inertes. Itaque insectantes à se eijciunt fucos, quòd
 hi neque adiuuant, & mel consumunt: quos uocificantes
 plures persequuntur, etiam paucae. Extra ostium aluei ob-
 turant omnia, qua uenit inter fauos spiritus, quam ἐπιθά-
 κων appellat Græci. Omnes ut in exercitu uiuunt, atque
 alternis dormiunt, & opus faciunt pariter, & ut colo-
 nias mittunt. Hicque duces cõficiunt quaedam ad uocem ut
 imitatione tubæ. tum id faciunt, cum inter se signa pacis,
 ac belli habeant. Sed ò Merula, Axius noster ne, dũ hæc
 audit, physicam addiscat, quòd de fructu nihil dixi, nunc
 cursu lampada tibi trado. Merula, De fructu inquit, hoc
 dico, quod fortasse an tibi satis sit Axi, in quo auctore ha-

beo non solum, qui aluearia sua locata habet quotannis
 quinis millibus pondo mellis, sed etiam hunc Varronem
 nostrum, quem audiui dicentem, duo milites se habuisse in
 Hispania fratres Veianos ex agro Falisco locupletes, qui-
 bus cum à patre relicta esset parua uilla, & agellus non
 sanè maior iugero uno, hos circum uillã totam aluearium
 fecisse, & hortum habuisse, ac reliquum thymo, & cythi-
 so obseuisse, & apiastro, quod alij μελίφυλλον, alij μελιωό-
 φυλλον, quidam μέλιον appellant. Hos nunquam minus,
 ut peræque ducerent dena millia sextertia ex melle reci-
 pere esse solitos, tum eos & uelle expectare, ut suo potius
 tempore mercatorem admitterent, quàm celerius alieno.

Dic igitur, inquit, ubi, & cuiusmodi me facere oporteat al-
 ueariũ, ut magnos capiam fructus. Ille, μελιττωνας ita fa-
 cere oportet, quos alij μελιτροφῆα appellant, eandem rem
 quidam mellaria. Primum secundum uillam, potissimum
 ubi nō resonent imagines: hic enim sonus harum fugæ exi-
 stimatur esse. Procerum esse oportet aere temperato, neque
 æstate feruido, neque hieme non aprico, ut spectet potissi-
 mum ad hibernos ortus, quæ prope se loca habeat ea ubi
 pabulum sit frequens, & aqua pura. Si pabulum natura-
 le non est, ea oportet dominũ serere, quæ maxime sequun-
 tur apes, ea sunt, rosa, serpyllum, apiastrum, papauer, fa-
 ba, lens, pisum, ocymum, ciperum, medica, & maxime cy-
 thisum, quod ualentibus utilissimum est. Etenim ab æqui-
 noctio uerno florere incipit, & permanet ad alterũ æqui-
 noctium autumnii. Sed ut hoc aptissimum ad sanitatem a-
 pium, sic ad mellificium thymum. Propter hoc siculũ mel
 fert palmam, quòd ibi thymum bonum, & frequēs est. Ita-
 que quidã thymum contundunt in pila, & diluunt in a-
 qua tepida: eò conspergunt omnia seminaria cõsita apium

causa. Quod ad locum pertinet, hoc genus potissimum eligendum iuxta uillam: non quo non in uillæ porticu quoque quidam (quo tutius essent) aluearia collocarint. Vbi sint, alij faciunt ex uiminibus rotundas, alij è ligno ac corticibus, alij ex arbore caua, alij fictiles, alij etiã ex ferulis quadratas longas pedes circiter ternos, latas pedem, sed ita uti cum parum sit qua compleãt, eas coangustent, ne in uasto loco, & inani despondeant animum. hæc omnia uocant à mellis alimonio, aluos: quas ideo uidentur medias facere angustissimas, ut figuram imitentur earum. Vitiles fumo bubulo oblinunt intus, & extra, ne asperitate absterreantur. eãsq; aluos ita collocant in mutulis parietis, ut ne agitentur, neue inter se contingant. Cum in ordinem sint positæ, sic interuallo interposito, alterum & tertium ordinem infra faciunt, & aiunt potius hinc demi oportere, quàm addi quartum. Media aluo, in qua introeant apes, faciunt foramina parua dextra, ac sinistra. Ad extrema, qua mellarij fauum eximere possunt, opercula imponunt aluis. Optimæ sunt corticæ, deterrimæ fictiles, quòd & frigore hieme, & æstate calore uehementissime hinc commouentur. Verno tempore, & æstiuo ferè ter in mēse mellarius inspicere debet fumigans leuiter eas, & à spurcitijs purgare aluum, & uermiculos eijcere. Præterea ut animaduertat, ne reguli plures existant: inutiles enim sunt propter seditiones. & ut quidam dicunt, tria genera cum sint ducum in apibus, niger, ruber, uarius (ut Menecrates scribit) duo, niger, & uarius, qui ita melior, ut expediat mellario cum duo sint eadem aluo, interficere nigrum, quem scit cum altero rege esse seditiosum, & corrumpere aluum, quòd fuget, aut cum multitudine fugetur. De reliquis apibus optima est parua, uaria, rotunda.

Fur, qui uocatur ab alijs fucus, alter est lato uentre. Vespa, quæ similitudinem habet apis, neque socia est operis, & nocere solet morsu, quam apes à se secernunt. Eæ differunt inter se, quæ feræ, & cicures sunt. Nunc feras dico, quæ in siluestribus locis pascitant: cicures, quæ in cultis. Siluestres minores sunt magnitudine, & pilosæ, sed opifices magis. In emendo emptorem uidere oportet ualeant, an sint ægræ. Sanitatis signa, si sunt frequentes in examine, & si nitidæ: & si opus, quod faciunt, est æquabile, ac leue. Minus ualentium signa si sunt pilosæ, & horridæ, ut puluerulentæ, nisi opificij eas urget tempus. Tum enim propter laborem asperantur, ac macescunt. Si transferendæ sunt alui in alium locum, id facere diligenter oportet: & tempora, quibus id potissimum facias, animaduertendum: & loca, quò transferas, idonea prouidendum. Tempora, ut uerno potius quàm hiberno, quòd hieme difficulter consuescunt, quò sunt translata manere: itaque fugiunt plerumque. Si è bono loco transtuleris eò, ubi idonea pabulatio non est, fugitiuæ fiunt. Nec si ex aluo in aluum in eodem loco traicias, negligenter faciendum. Sed si transituræ sunt apes, ea apiastro perfricanda, quòd illicium hoc illis: & fau melliti intus ponendi, à faucibus non lōge, ne cum animaduuerterint aut inopiam escæ habuisse dicantur, aut cum sunt apes morbidæ propter primores uernos pastus, qui ex floribus nucis Græcæ, & cornu fiunt, cæliacas fieri, atque urina pota refici. De his propolim uocant, è quo faciunt ad foramen introitus protectum in aluum maxime æstate. Quam rem etiam nomine eodem medici utuntur in emplastris. Propter quam rem etiam carius in sacra uia, quàm mel uenit. Erithacem uocant, quo fauos extremos inter se conglutinant, quod est aliud melle, propoli: itaque in

hoc vim esse illiciendi. Quocirca examen ubi uolunt considerare, eum ramum, aliamue quam rem oblinunt hoc, admixto apiastro. Fauus est, quem fingunt multicauatum è cera, cum singula caua sena latera habeant, quot singulis pedes dedit natura. Neque quæ afferuntur ad quatuor res faciendas, propolim, erithacem, fauum, mel, ex iisdem omnibus rebus carpere dicuntur simplex. quod è malo punico, & asparago cibum carpant solum, ex olea arbore ceram, è fico mel, sed non bonum. Duplex ministerium præberi, ut è faba, apiastro, cucurbita, brassica ceram, & cibum. Nec non aliter duplex, quod fit è malo & piris siluestribus cibum & mel. Item aliter duplex, quod è papauere ceram, & mel. Triplex ministeriū quoque fieri uti ex nucæ Græcæ, & è lapsana cibum, mel, ceram. Item ex alijs floribus ita carpere, ut alia ad singulas res sumant, alia ad plures. Necnon etiam aliud discrimen sequantur in carptura, aut eas sequatur, ut in melle, quod ex alia re faciunt liquidum mel, ut ex sisere flore: ex alia contrà, spissum, ut è rore marino. Sic ex alia re, ut è fico mel insuauè, è cythiso bonum, è thymo optimum. Cibi pars, quod potio, & ea ijs aqua liquida, unde bibant esse oportet. eamque propinquam, quæ præterfluat, aut in aliquem locum influat, ita ut ne altitudine ascendat duo, aut tres digitos: in qua aqua iaceant testæ, aut lapilli, ita ut extent paulum, ubi assidere, & bibere possint. In qua diligenter habenda cura, ut aqua sit pura, quod ad mellificium bonum uehementer prodest. Quod non omnis tempestas ad pastum prodire longius patitur, præparandus his cibus, ne tum melle cogantur solo uiuere, aut relinquere exinanitas aluos. Igitur ficorum pinguium circiter decem pōdo decoquunt in aquæ congijs sex, quas coctas in offas propè ap-

ponunt. Alij aquam mulsam in uasculis propè ut sit curant. In quæ addunt lanam purpuream, per quam siccant: uno tempore ne potu nimium impleantur, aut ne incidant in aquam. Singula uasa ponunt ad aluos singulas, & hac supplentur. Alij uuam passam, & ficum, cum pinserunt, affundunt sapam, atque ex eo factas offas apponunt ibi, quum foras hieme in pabulum procedere tamen possint. Cum examen exiturum est, quod fieri solet, cum adnatæ prospere sunt multæ, ac progeniem ueteres emittere uolunt in coloniam, ut olim crebro Sabini factitauerunt propter multitudinem liberorum, huius quod duo solent præire signa, scitur. Vnum, quod superioribus diebus maxime uespertinis multæ ante foramen (ut uicæ) aliæ ex alijs pendent conglobatæ. Alterum, quod cum iam euolatæ sunt, aut etiam inceperunt, consonant uehementer, proinde ut milites faciunt, cum castra mouent. quæ primo tum exierunt in conspectu uolitant, reliquas quæ nondum congregatæ sunt respectantes, dum conueniant. Cum à mellario id fecisse sunt animaduersæ, iaciundo in eas puluerem, & circumtinniendo ære, perterritas quò uoluerit perducet. Non longe inde oblinunt. erithacæ, atque apiastro, cæterisque rebus, quibus delectantur. Vbi consederunt, afferunt aluum propè eisdem illicijs illitam intus, & propè apposita, fumo leni circumuendo cogunt eas intrare: ut quæ in nouam coloniam cum introierunt, permanent adeo libèter, ut etiam si proximam posueris illam aluum, unde exierunt, tamen nouo domicilio potius sint contentæ. Quod ad pastiones pertinere sum ratus, quoniam dixi nunc iam cuius causa adhibetur ea cura, de fructu dicam. Eximendorum fauorum signum sumunt ex ipsis, cum plenas aluos habent, & cum

illos geminauerint, ex apibus coniecturam capiunt si intus faciunt bombum, & cum introeunt, ac foras trepidant, & si opercula alui cum remota sint, fauorum foramina obducta uidentur mellis membranis. Cum sint repleti melle, in eximendo quidam dicunt oportere nouem partes tollere, decimam relinquere. Quod si omne eximas, fore ut discedant. Alij hoc plus relinquunt, quàm dixi, ut in aratis qui faciunt restibiles segetes, plus tollunt frumenti ex interuallis: sic in aluis, si non quotannis eximas, aut non quoque multum, & magis his assiduas habeas apes, & magis fructuosas. Eximendorum fauorum primum putant esse tempus uergiliarum exortu. Secundum æstate acta, ante quàm totus exoriatur arcturus. Tertium post uergiliarum occasum, & ita si foecunda sit aluis, ut ne plus tertia pars eximatur mellis, reliquũ hiemationi relinquatur. si uero aluis non sit fertilis ubi quid eximatur, exẽptio cum est maior, neque uniuersam, neque palàm facere oportet, ne deficient animum. Fauis qui eximuntur, si qua pars nihil habet, aut habet inquinatum, cultello præsecatur. Prouidendũ ne infirmiores à ualentioribus opprimantur. eo enim minuitur fructus. Itaque imbecilliores secretas subiiciunt sub alterum regem. Quæ crebrius inter se pugnabunt, aspergi eas oportet aqua mulsa. Quo facto non modo desistunt pugna, sed etiã conferciũt se lingentes. eo magis si mulso sunt aspersæ, quo propter odorem auidius applicant se, atque obstupescunt potantes. Si ex aluo minus frequentes euadunt, ac subsidit aliqua pars, suffumigandum, & prope apponendum bene olentium herbarũ, maxime apiastrum & thymum. Prouidendum uehementer ne propter æstum, aut propter frigus dispereant. Si quando subito imbri in pastu sunt oppressæ, aut frigore,

subito ante quàm ipsæ prouiderint id fore (quod accidit raro, ut decipiantur) & imbris guttis uberibus offensæ iacēt prostratæ, & afflictæ, colligendum eas in uas aliquod, & reponendum in tecto loco, ac tepido, primum è die, quàm maxime tempestate bona, & cinere factò è ficulneis lignis infriandum paulo plus caldo quàm tepidiore. Deinde concutiendum leuiter, ut manu non tangas, & ponendæ in sole. Quæ enim sic concaluerunt, restitunt se, ac reuiuiscunt, ut solet similiter fieri in muscis aqua necatis. Hoc faciendum secundum aluos, ut reconciliatæ ad suum quæque opus, & domicilium redeant. CAP. XVII.

Interea redit ad nos Pauo, Et si uultis, inquit, anchoras tollere, latis tabulis sortitio fit tribuum, ac cœpti sunt à præcone renuntiari quem quæque tribus fecerint ædilē.

Appius confestim surgit, ut ibidem candidato suo gratularetur, ac discederet in hortos. Merula, Tertium actum de pastionibus uillaticis postea, inquit, tibi reddam Axi. Consurgentibus illis, Axius mihi, respectantibus nobis, quòd & candidatum nostrum uenturum sciebamus, Non laboro, inquit, hoc loco discessisse Merulam. Reliqua enim ferè mihi sunt nota. Quòd cum piscinarum genera sint duo, dulcium, & salzarum, alterum apud plebem, & sine fructu, ubi lymphæ aquam piscinis nostris uillaticis ministrant. Illæ autē maritimæ piscine nobilium quibus Neptunus, ut aquam, sic & pisces ministrat, magis ad oculos pertinet, quàm ad uesicam, & potius marsupium domini exinaniant, quàm implent. Primum enim ædificantur magno, secundo implentur magno, tertio aluntur magno. Hirrius circum piscinas suas, ex ædificijs duodena millia sextertia capiebat. Eam omnem mercedem escis, quas dabat piscibus, cōsumebat. Non mirum. uno tempore enim me-

mini hunc Cæsari duo milia murænarum mutua dedisse
 in pondus, & propter piscium multitudinem quadragies
 sextertio uillam uenisse. Quare nostra piscina ac mediter-
 ranea plebeia recte dicitur dulcis, & illa amara. Quis e-
 nim nostrum non una contentus est hac piscina? Quis con-
 tra maritimas non ex piscinis singulis plures coniunctas
 habet? Plurimum ut Pausias, & cæteri pictores eiusdem
 generis, loculatas magnas habent arculas, ubi discolors
 sint cæræ, sic hi loculatas habent piscinas, ubi dispares di-
 sclusos habeant pisces, quos proinde ut sacri sint, ac san-
 ctiores quam illi in Lydia, quos sacrificanti tibi Varro ad
 tibicinem Græcum gregatim uenisse dicebat ad extremum
 litus, atque aram, quod eos capere auderet nemo, cum eo-
 dem tempore insulas Ludinorum ibi corrosas uidisses. Sic
 hos pisces nemo cocus in ius uocare audet. Q. Hortensius
 familiaris noster cum piscinas haberet magna pecunia æ-
 dificatas ad Baulos, ita sæpe cum eo ad uillam fui, ut il-
 lum sciam semper in coenam pisces Puteolos mittere em-
 ptum solitum. Neque satis erat eum non pasci piscinis, ni-
 si eos ipse pasceret ultro. Ac maiorem curam sibi haberet,
 ne eius esurirēt nulli, quam ego habeo, ne mei in Rosea e-
 suriant asini. & quidem utraque re, & cibo, & potione,
 cum non paulo sumptuosius, quam ego his ministraret ui-
 etum. Ego enim uno seruulo, ordeo nonmulto, aqua dome-
 stica, meos multinimos alo asinos. Hortensius primum qui
 ministrarent piscatores habebat complures, & ij pisciculos
 minutos aggerebant frequenter, ut à maioribus absume-
 rentur. Præterea salsamenta in eas piscinas emptitia con-
 iiciebat, cum mare turbaretur, uti per tempestatem suis pi-
 scibus è macello cetariorum uti è mari obsonium præbe-
 ret, cum neque euerriculo illi in litus educere possent uinã
 saginam plebeia coenæ pisces. Celerius uoluntate Horten-

*ſij ex equili educeres rhedarias, ut tibi haberes mulas, quàm è piscina barbatum nullũ. At, inquit ille, non minor cura eius erat de ægrotis piſcibus, quàm de minus ualētibus ſeruis. Itaq; minus laborabat, ne ſeruis æger, quàm aquam frigidam biberent ſui piſces. Etenim hac incuria laborare aiebat M. Lucullum, & piſcinas eius deſpiciebat, quòd æſtuaria idonea non haberet, ac in reſidē aquam, & locis peſtilentibus habitarent piſces eius. Contra ad Neapolim L. Lucullus, poſteaquam perfodiſſet montem, ac maritima flumina immiſiſſet in piſcinas quæ reciprocæ fluere-
 rent, ipſe Neptuno non cederet de piſcatu. factum eſſe enim ut amatos piſces ſuos uideatur propter æſtus eduxiſſe in loca frigidiora, ut appuli ſolent pecuarij facere, quòd propter calores in montes ſabinos pecus ducunt. In Baiano autem tanta ardebat cura, ut architecto permiſerit, ut ſuam pecuniam conſumeret, dummodo perduceret ſpecus è piſcinis in mare, obiectaculo quo æſtus bis quotidie ab ex-
 orta luna ad proximam nouā introire, ac redire ruruſus in mare poſſet, ac refrigerare piſcinas. Nos hæc. At ſtrepitus à dextra, & ecum recta candidatus noſter designatus ædilis. Cui nos occurrimus, & gratulati in capitolium proſequimur. ille inde eundo ſuam domum, nos noſtram. Opinioni noſtræ ſermonem de paſtione uillatica ſummatim hunc, quem expoſui, habeto.*

INDEX IN CATONEM ET VARRONEM.

A ccipitres quomodo	Æditimus, Ædituus	45 b
intercipiantur	102 a	Ægæum mare
Acus quid	69 a	75 a
Acratophoron uinũ	52 a	Aer ſeptentrionalis ſalu- brior
Actus quadratus quid	53 b	46 a
Adoreum	53 a	Æſchrion
Ædilis	46 a	45 b
		Æſtas quot dierum
		62 a
		& quando, & in quo ſi-

agno incipiat	61 b	Anates	106 a
Ager ne sit sumptuosus	8 a	Anaxipolis Thasius	45 a
Ager nebulosus	10 a	Androtion	45 b
Ager quibus locis cōserēdus, & qui ager frugib ⁹ aptus	10 a	Anni diuisio	61 b
Ager oleo conferendo	10 b	Anni tempora ex foliis	67 b
Ager quomodo colatur	23 b	Anserū sagina, haræ genera, admissura, part ⁹ , pastus, edu- catio, plumarū vulsura, incu- batio, foetura	105 b
Ager Gallicus	46 b	Antigonus Cymæus	45 a
Ager optimus qui	50 b	Apes imbre prostratæ quo- modo curentur	112 a
Agathocles Chius	45 a	De apibus	108 b
Agricola 7 b. in proœmio		Apiastrum	109 b
Agri discrimina nouem	51 b	Apiciæ vuæ	16 a
Agri quibus rebus colātur & de familia rusticali	57 a 57 b	Apollodorus Lemnius	45 a
Agriculturæ partes	49 b	Apollonius Pergamenus	45 a
Agriculturæ principia, & fi- nes	49 a	Apri	107 a
Aggeres quomodo fiant	55 b	Apuliæ loca calidiora, grauio- râque	50 b
Agnorū educatio, & cura	79 a	Aqua an mixta sit vino nec ne, quō cognoscas	30 a
eorum depulsio	79 b	Aqua viua	54 a
Ahenum	11 b	Arare	23 b
Alba	83 b	Arandi tempus	63 a
Alfiosum	80 b	Arbores quo radices capiāt	33 a
Alui quomodo fiant, & qua forma	110 a	Arbores, vt mulieres, ad partus certos habere dies	67 a
Alui crudæ remedium	32 a	Arbores maritæ	17 b
Aluū vt deiicias & bonam fa- cias	31 a. 38 b. 41 a	Arborū tēpestiua insitio	65 a
Aminei satio	10 b	Arborū propagatio	33 a
Amphilochus Athenien.	45 a	Arborum putatio	17 b
Amphora spartea, & Nasi- terna	12 a	Archelaus	80 b
Αμφίβιον	105 a	Architas Pythagoreus	45 a
Amurcæ vsus	18 b. 24 a. 28 a. 32 b. 69 a. 70 a	Areæ situs, & constructio	27 b
Amurca condenda	71 a		32 b. 68 b

Cōuoluul ⁹ in vinea ne fiat	28 a	Egeſias Maronites	45 a
Corbes	59 b	Encytus	26 a
Corbulæ	16 a.17 a	Epigenes Rhodius	45 a
Cordum	10 a	Epiroticæ familiæ	57 b
Coronam in focū indere	35 b	Epityrum album, nigrum, & varium	31 b
Corrudæ fatio	10 b.60 b	Equas è vento concipere	76 b
Cotonea mala	71 a	Equi futuri boni ſigna	87 b
Crallus ager	60 b	Equorum ætas quomodo co- gnoſcatur	87 b
Crates	45 b	Equum non ſalire matrē	87 b
Creta	52 b	Equus qualis futurus ſit ex pul- lo cognoſci	87 a
Culina	54 b	Equorum admiſſura, forma, paſtus	87 b
Cullea	46 b.59 b	Erithace	109 a
Cuniculus vnde	107 a	Eruum	16 b
Cupa	15 a	Euagon Thafius	45 a
Cupreſſi fatio	17 a.21 b.37 b	Eubolus	45 b
Cupreſſ ⁹ ad creſcēdū tarda	66 b	Euphiton	45 b
Curculiones quomodo necen- tur	71 b	Euphorion	45 b
Cuspides quid	52 a	Euphranii duo, Atheniēſis v- nus, alter Amphipolites	45 a
Cuſtodis oleæ officia	24 a	Euētus bonus, ruſticorū de ⁹	45 a
Daps profanata	22 a	Europam ſalubriorem ac fru- ctuoſiorem Aſia	46 a
Deacinata dolia	16 b	Excandefacere annonam	97 a
Debilis vt reficiatur	40 b	Extrema & prima luna	64 a
Delapidare	21 a	Fabæ fatio	18 a.63 b.67 a
Delici porci	83 a	Factus quid	61 a
Delutare	32 b	Facula	19 a
Democritus phyſicus	45 a	Falces	60 a
Deorum ſupplicia	85 a	Falerna vina	72 a
Depſtitius panis	25 a	Far vnde dictum	63 a. eius ſa- tio
Digitalia	69 b		53 a
Diodorus Prienneus	45 a	Farrago	60 a.63 a
Dion Colophonius	45 a		
Dionyſius	45 b		
Diophanes Nicenſis	45 a		
<i>διφθερίαι</i>	93 b		
Dolia noua quō imbuāt	24 b		

Fauus quid	111 a. eius eximen-	bus	79 b
di tempus	111 b	Galbuli	65 a
Febris signa in pecore	77 b	Gallicus ager	46 b
Ficus, Ficeta	66 a	Galli & eorum castratio	103 a
Ficorum genera	66 b	Gallina quot ouis, & quandiu	
Ficorū insitio	19 b. 20 a. 66 a	incubet	103 b. vbi abunde de
Ficus quomodo & quando se-		gallis & gallinis	
renda	11 a. 17 a	Galli tanagrīci, medici, chalci-	
Fici propagatio	33 a	dici	103 b
Fici semen naturale	66 b	Gallinaria insula	104 b
Fides, seu Fidus astrum	85 b	Gemini in signifero circulo	75 a
Fiscellæ	23 a	Gibberi	84 b
Fiscinæ	12 b	Glabrū siquē facere velis	48 b
Flabellum	62 b	Glandaria sylua	51 b
Flagellum	62 b	Glirarium	108 a
Flora dea, Floralia	45 a	Glirium sagina	ibidem
Foculi	11 b	Gluma quid	68 a
Fœnerator peior fure	7 b. in	Græci authores qui de agri-	
procœmio		cultura scripserunt	45 a
Fœnificium	22 b	Granarii positio	70 a
Fœnum quō condendū	70 a	Granum quid	68 a
Fœnum Græcū	16 b. 18 a. 18 b	Grossi	28 a
Fœtura quid	76 a	Hæredium	53 b
Formicæ ne molestæ sint	32 b	Hamæ	34 a
Frendere	83 a	Haræ positio	83 a
Frit	68 a	Haræ anserum	105 b
Frōdes quæ, & quado valēt	17 a	Harundulatio	52 a
Fructi genitiuus	9 a	Helops	86 b
Fructuaria sus	83 a	Heliotropia	67 b
Fructus quō reponendi	54 b	Helueoli satio	10 b
Frumentum quid	67 b	Helueolum vinum quomodo	
Fucus	109 a	fiat.	16 b
Fugitiuarius locus	107 b	Hercules ex hortis hesperidū	
Fulmentæ	13 a	quid exportarit	75 a
Fur	7 b	Hesiodus Ascraeus	45 b
Furfures cur obiiciantur oui-		Hiems quot dierum	62 a

Hieron Sculus	45 a	Internodia articulorum	89 a
Hieme quæ agenda	18 b	Interputare	22 a
Hinnus qui	76 a	Interspiro	30 b
Hippenemia oua	106 b	Inuisus, pro Non visus	35 a
Hippocrates	49 b	ἰππίατροι	88 b
Hircus cur Libero patri im- moletur 48 a. De hircis	80 a	Ischiacis remedia	32 a
Hirnea	26 b	Italia vnde dicta	75 a. 84 a
Hirtæ oues	93 a	ἰταλοὶ	84 a
Hœdi trimestres summittun- tur	80 b	Italus Herculis taurus	84 a
Horda & Hordicalia	84 b	Italiae laudes	46 a
Hordei satio 18 b. Exurit sege- tem	ibidem	Iuga	51 b
Hornotinæ nuces	14 a	Iugum	53 b
Horologium Cyprestis	100 b	Iuga Romanica	33 b
Hortos sub vrbe colere expedit	56 a	Iugatæ vineæ	51 b
Hostum quid	61 a	Iugumenta	13 a
Imbrices	15 b	Iugatio	5 a
Imitatio	58 b	Iugerum	53 b
Immolandi initiũ à suillo pe- core sumptum	82 a	Iupiter dapalis	33 a
Incerniculum	12 b	Iupiter	44 b. 45 a
Inciles fossæ, & Incilia	38 b	Ius ex ossibus	90 b
Incubandi tempus	104 a	Labea	15 a
Initia quæ	94 b	Labella	27 a
Infundibulum	13 a	Labellum polulum	11 b
Insitio	20 a	Labrũ doliarium, lupinarium, aquarium, vinaticum	11 b
Insomniosus quomodo cure- tur	40 a	Labrum culleare	38 a
Instragula	12 a	Lac alibile	92 b
Instrata	12 a	Lacones canes	90 a
Intermestrum	64 a	Lactis discrimina	92 b
Intermiliarium	34 ^a	Lacuna	19 a
		Lacus compluuius	54 b
		Lacus sub prælo	69 b
		Lana succida	93 a
		Larem familiarẽ salutare	8 a
		Laserpitiatum acetum	31 a

Laterum dolor quomodo curen- retur	32 a	Longurii	88 a
Lauatio homini requies	82 a	Lora familiæ	23 a.69 b
Laurus delphica, syluatica, Cy- prica	11 a	Lorea quomodo fiat	16 b
Lecti loris subtenti	12 a	Lorei	9 a
Legaria quid, & vnde	63 a	Lotium vt facile eat	39 a
Legumina vnde dicta	60 a.63 a	Lucum collucare	24 b
Leguli	36 a	Lumbrici	32 a
Lentis fatio	18 b	Luna, dea rustica	45 a
Lentis quomodo seruetur	31 a	Lunares dies	64 a
Lepus vnde dictus	107 a	Luna extrema & prima	64 a
Eius genera, indicia ætatis, fecunditas	ibidem	Lupini fatio	18 a
Leporarium	106 b	Lupus in fues	81 a
Liber, deus	45 a	Lupus piscis	98 a
Libum quomodo fiat	25 b	Lustrare agrum	35 a
Lyburniæ mulieres	92 a	Lutamenta	32 b
Licina lex	47 a	Lutare	27 b
Ligna vt bene ardeant, & fu- mosa ne sint	32 b	Luxatum vt sanes	39 b
Liliorum fatio	63 b	Maceria quid	55 b
Lympha, dea rustica	45 a	Macellarii	98 b
Lingua in ouibus potissimum inspicienda	78 a	Macescētes meli ⁹ cōcipere	76 a
Lingula	14 a.15 a	Maetus dape	33 a
Lini fatio	60 b	Magister pecoris	91 b
Lirare	62 a	Mago Carthaginienfis	45 b
Lyra, sydus cæleste	85 b	Maiales	84 b.88 b
Lysimachus	45 b	Malium	91 a
Lithostrotum	95 a	Mallei	59 b
Loci mulierum ne virosi fiant	40 b	Mala punica	11 a.71 a
Loculatae arculæ	103 a	Mamillæ pēfiles in capris	80 a
Longuriæ	55 b	Mammorum vlcera	40 b
		Mancipia	57 a
		Mare congelatum	46 a
		Mariscæ	11 a
		Maritæ arbores	17 b
		Mars Syluanus	29 b
		Matella	11 b

Mateola	20 a	Myrti satio 9. propagatio	33 a
Materies quando tempestiua,		Murteum vinum	32 a
64 a. 17 b. 19 a.		Miscellæ vites & vna	10 b. 16 a
Medica	66 b. 80 b	Miscella nigra	69 b
Mediponti	9 a	Miscellum	101 b
Mel diis ac hominibus gratum		Mnaseas	45 b
109 b. plura de melle lib. 3.		Modioli	15 a
Varronis		Q. Modius Equiculus	87 a
Mellificium	109 b	Morticina ouis	90 b
Mellaria	110 a	Muli	88 b
Mellarii	110 a	Mulæ partus	77 b
Meleagrides	104 b	Mulier ad rem diuinã ne ac-	
Meles	106 b	cedat	26 b
Melicæ gallinæ	105 a	Mures ne noceant	27 b
Melimela	70 b	Murenæ flutæ	86 b
Μελιττοτροφεία	109 b	Muscæ liguriunt	109 a
Μελιττωνες	109 b	Museum	99 b
Melitturgi	108 b	Mustea mala	11 a. 70 b
Memmius Percenius	38 a	Mustacei quomodo fiant	31 b
Menecrates Ephesius	45 b	Mustum annum totum habe-	
Menãdri duo, unus Priennæ-		re si uoles	31 b
us, alter Heracleotes	45 b	Mutum instrumentum	57 a
Menestratus	45 b	Naues ambulare	7 b
Menstruum tempus	6 b	Nebulosus ager	10 a
Mercator	7 b	Nefrendes	83 a
Messis vnde dicta	68 b	Nicesius Maronites	45 b
Messis tempus	33 b. 63 a	Nonarum institutio	73 a
Milii satio 7. quandiu duret		Nonalis	62 a
70 b		Numina rustica	44 b
Miliarius grex	92 b	Oadis	45 b
Miliaria aues	88 b	Obæراتi	57 a
Militare sepimentum	55 b	Occare quid	62 b
Milliarius cliuus	94 b	Ocinum 16 b. 18 a. 22 b. vnde di-	
Mina ouis	78 a	ctum	63 a
Minerva	45 a	Ocymum	60 b. 63 a
Minerual	97 a	Offæ ex ficis	99 a

Offringere quid	62 a	Palus	52 a
Ogyges	94 b	Palma vnde dicta 62 b. cur ad crescendum tarda	66 b
Olea vt cito crescat 20 b. & cur in crescendo tarda	66 b	Parilema	62 b
Olea si fructum non fert	28 a	Panici satio	10 a
Olea quando legēda 9 a. 24 a. 36 a. 69 b. & quando conden da	17 a. 71 a	Papaueris satio	19 b
Quando promenda	72 a	Partiones	103 a
Olea quō ferenda 17 a. ei ⁹ abla queatio ibidem. Infitio	19 b.	Pastionum genera	96 b
Propagatio	33 a	Pastorum vita incētiua, agri colarum succentiua	47 b
Oleæ albæ conditura	31 b	Pauones	101 a
Oleum viridius bonum 9 a. & quomodo fiat	24 a	Pauonē in cœna exposuit pri mus Q. Horten.	101 a
Oleum Venafrum	46 b	Pecoris omnis ætas prima & extrema sterilis est	75 b
Oleitas	24 b	Pecoris morbi	76 b
Oliuitas	71 a	Pecuariæ origo & dignitas	74 a
Onagri	68 b	Pecunia	75 b
Operarios quales esse oporteat	57 a	Pedicini	14 a
ὄπός	93 a	Pedum medela	48 b
Orbis terrarum diuisio	46 a	Pedamenta quid	51 b
Orbile	100 a	Pedamentorum genera qua tuor	52 a
Orcæ	55 a	Pensilia	72 a
Orbiculata mala	70 b	Περιπέτασματα	100 b
Ordeum	53 a. 67 a	Perdices voce maris audita cō cipiunt	106 b
ὀρνιθοβοσκήϊον	104 b	Peristereon	101 b
ὀρνιθοτροφείον	99 b	Pernæ tomaciæ & taniacæ	82 b
Ornithones	98 a	Pernarum falsura	43 a
Oues ne scabræ fiant 28 a. Am plius de ouibus	77 b	Persis	45 b
Ouiū vtilitas & placiditas	74 a	Pertica	51 b
Oua an plena sint necne	104 a	Petasiones	82 b
Pabulum	60 a. 63 a	Phalarides	106 b
Palea	103 a		

Pilæ	14 b	Præliganeum vinum	16 a
Pilum fabarium, farrearium, seminarium	12 a	Præla temperata & superua- cana	12 b
Pini satio	17 a	Prælum vnde fieri debeat	17 b
Pyra conditiua quæ, & quomo- do seruētur	11 a. 19 b. 65 b. 71 a	Prata irrigua quō fiant	11 a
Piscinæ nobiles	98 a	quomodo irriganda	63 a
Piscinarum duo genera	112 b	quomodo stercorentur	22 a
Pythion Rhodius	45 b	ficilienda	68 a
Pituitam vt eiicias	39 a	vnde dicta	51 b
Placenta quomodo fiat	25 b	Propagatio vitis, arboris	17 b
Platani radix	64 b	Propolis	111 a
Pleutiphanes	45 b	Proscindere quid	62 a
Plostra	23 b	Pulli arborum	22 a
Plostellum Pœnicum	69 a	Pullorum equorum cura	88 a
Plumula	99 b	Pulmentarium familiæ	23 a
Polypus vt sanetur	34 b	Pulmonis remedium	40 a
Politio quomodo danda	41 a	Pultem punicam sic facies	27 a
Pomi insitio	17 a	Purgari si quis velit	40 b
Propagatio	22 a. 33 a	Quadragenarium dolium	29 a
Poma conditiua 11 a. 70 b. vn- de dicta	63 a	Quadrantalia	11 b
Pomarium seminarium	21 b	Quadraria vasa	14 a. 12 b
Pomorum & pyrorum gene- ra, & quomodo condantur	11 a	Quadridentes rastro	11 b
Populi arboris satio	61 a	Quartarium	28 a
Porca quid	62 a. 21 b	Quala sataria	12 b
Porca præcidanea	33 b	Quasillus	33 a
Porci hyeme nati, quales	82 b	Quiriniana mala	70 b
Porcus	83 a	Radices in arboribus quomo- do capiant	33 a
Porculatio	ibidem	Raporum satio	10 a. 59 b
Porrina vbi ferenda	21 b	Rapa confecta vt serues	71 a
Porricere	62 b	Raphani satio	10 a. 18 b
Prædium quod optimum	7 b	Rapitii satio	18 b. 33 b
Præfaminum vinum	35 a	Rapinæ satio	10 a. 18 b
Præfurnium	19 a	Restes vites	51 b
		Restibilis ager	67 a
		Ridica quid	13 b. 18 b. 61 b

Robigus & Robigalia	45	Segetes campestris	50 b
Romanorum nomina à peco- ribus indita	75 a	Seges quid	62 a
Rosa	63 b	Σειροι	70 b.71 b
Rotæ capræ	74 b	Sementim vbi facias	17 a
Rubrica	52 b	Seminariũ quomodo fiat	21 a
Rudecta	18 a	Semina vt cito crescant	21 a
Rudicula	28 a	Semina quot sint	65 a
Rudus	52 b	Seminariorũ arborũ cura	65 b
Rumis, mamma	76 b.93 a	Semiuocale instrumentũ	58 b
Rumia dea	93 a	Sepes viua	55 b
Rumpi	52 a	Septentrio meridie salubrior, & fructuosior	46 a
Rustica vita vrbana antiquior	73 a	Septũ venationis T. Pompeii	106 b
Sacres porci	76 b.83 a	Seris herba	105 b
Sal cãdidus quomodo fiat	27 a	Serpillum	63 b
Sal ex lignis 51 b. fossicius ibid. fossilis	93 a	Serta Campanica	29 b
Salaces galli	103 a	Sibyllini libri	44 b
Saliatũ vbi cõserendũ	11 a.18 a	Sicilimenta	10 a
Salix vbi, & quãdo seratur	10 b	Sicilire pratum	68 a
Saltus	53 b	Siliginis satio	18 b.60 b
Sata quoto quæq; die prodeãt è terra 67 a. & quomodo sint tuenda	67 b	Silua glandaria, & cædua	8 a.
Sauillum quid	26 b	51 b	
Scabies ex fame	10 a	Sirpeæ	11 b
Scabilla	11 b	Sol	45 a
Scalæ	12 b	Sol sex continuis mensibus vbi non videatur	46 a
Scantiana poma	11 a.35 b.70 b	Solitanæ cocleæ	108 a
Scopæ virgeæ	38 a	Sorba	11 a.35 b.71 a.72 a
Scriblita	26 a	Spærita	26 b
Scrofa vnde	81 b	Spica quid	68 a
Scrupulum	53 b	Spicilegium	69 a
Secluforium	99 a	Spira quomodo fiat	26 a
Segetem exurentia	24 a	Stabulare	59 b
		Stercus	10 a.17 a.18 b.64 b
		Stercus herbas creat	42 a

Stercus optimum	64 b	Terra quot modis dicatur	52 a
Sterquilinium	10 a.54 b.64 b	Tertiarium	28 a
Stipula legenda	69 a	Thebæ Bœotix	94 b
Stolonis lex	46 b	Thelis olim, nunc Thetis	105 a
Stramenta vbi conduntur, sale		Θεατρίδιον	100 a
conspargenda sunt	22 b	Theophilus	45 b
Stramentum vnde	68 b	Theophrast ⁹ peripatetic ⁹	45 a
Stranguriæ remedium	32 a	Θηριοτροφειον	107 b
Struthea mala	11 a.33 a.71 a	Tibia incentiua, & succentiua	
Stylobatæ	54 b.100 a	47 b	
Subductarii funes	12 b	Tinæ ne vestimenta tangant	
Subiugia lora	34 a	28 b.32 a	
Subrumi agni	76 b.93 a	Tomacinæ	82 b
Suculæ	12 b.15 a	Tonfores quando in Italiã pri-	
Succidia	81 b.82 b	mum venerint	93 b
Sulcus	62 a	Tonsura ouium	93 a
Suouitaurilia	35 a.75 a	Torcularia	9 a
Superuacanea	12 b	Torcularia vasa	12 b
Surculorum transferendorum		Torcularium quomodo ædifi-	
tempus	66 a	candum	14 a
Suum grex, pastus, stabulatio,		Tormina vt sistas	40 a
foetura, admissura, part ⁹ , fœ-		Tortium mustum	16 a
cunditas, porculatio &c.	81 b	Tracta	25 b
Tabani	85 b	Traduces	52 a
Talea oleagina vel oleaginea		Trapetum	15 b.33 b.34 b
21 a.65 b		Treblæ	33 b
Taniace	82 b	Tribulum	69 a
Taura quæ	84 b	Tricenariæ vites	46 b
Tauri quomodo lupos propul-		Trimestris satio	18 b
sent	89 b	Tritici satio	18 a.53 a.60 a
Tegeticulæ	93 a	Triticum Appulum	46 a
Tellus dea	44 b	Triticum quõ condatur	70 a
Tēpestatis malæ tēpore quid		Triticũ quandiu duret	70 b
agendum	9 a.19 b	Tritura granorum	69 a
Temporis diuisio	61 b	Trullæ	13 a

Trutina	13 a	Vilicus	16 b
Tubuli	52 a	Vilici officia	9 b
Turdorum cura & fagina	99 a	Vinalia	45 a
Aduolatus reuolutusq;	99 a	Vindemiæ quæ præparanda	16 a. quomodo faciēda 69 b
Vagina quid	68 a	Vinea quo agro ferenda	10 b.
Varro quoto ætatis suæ anno		61 a	
libros de re Rust. scripserit		Vinea uetus quomodo reno-	
44 b		uetur 17 b. quomodo de lo-	
Vasa vinaria	14 a	co transferatur	21 b
Vectes	12 b. 14 a. 17 a	Vinctus quid	92 b
Vecturæ ad villam	56 b	Vinum an duraturum sit nec-	
Vegrandes	79 a	ne	29 b
Vea	47 b	Vinum asperũ vt lene fiat	30 a
Vellaturam facere	47 b	Vino odorem deteriore de-	
Vellera vnde	93 b	mere	30 a
Vellumina	ibidem	Vinum Coum	30 a
Vendacem, non emacem de-		Vinum ad alium mouendam	
cet esse patremfamil.	8 b	31 a. ad lotium 32 a. ad Ischia	
Venæ sufflatæ ex cibo	40 a	cos, & Murteum	ibidem
Venus rusticorum dea	45 a	Vinum Græcum vt fiat	16 a
Veris tempore quæ fiant	19 b.	Viola vbi ferenda	60 b
61 b. Quot dies habeat	61 b	Violaria	63 b
Verres	81 b. 84 a	Virgarum satio	10 b
Versura foliorum	67 b	Virgæ murteæ	28 b
Versus quid	53 b	Vitiarium quomodo fiat	21 b
Veruactum	67 a	Vites quomodo ferendæ	16 b.
Vespa	110 b	20 b	
Viciæ satio	16 b. 18 a.	Vites castrare & propagare	18 b
Vicinitas bona necessaria in		Vitis insitio	20 a
villa	9 a	Vitis vnde dicta	62 b
Villa ne fundum quærat, nec		Vitium genera	62 b
fundus uillam	8 b	Viuiradices	65 a
Villa vnde	47 b	Vliginosus ager	60 b
Villæ positio	53 b		
Villa suburbana	9 a. 55 a		

Vlmi fatio	16 b	Vuæ suspendendæ	70 b
Votum pro bubus	26 b	Vulsura lanæ	94 a
Vuæ quæ & quomodo condã- tur	11 a. 70 b	Xenophon Socraticus	45 a.
Vuæ quando legendæ	63 b		

F I N I S.

EXCVDEBAT ROB. STEPHANVS

TYPOGRAPHVS REGIVS,

PARISIIS. AN. M. D.

XLIII. XVI. CAL.

AUGVSTI.